

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Факультет аграрної економіки і менеджменту
Кафедра менеджменту біоресурсів і природокористування

ПАВЛИК Іванна Василівна

Організація і управління регіональним ринком зерна /
Organization and management of regional grain market

Спеціальність – 8.03060101 “Менеджмент організацій і адміністрування”

Магістерська програма – Менеджмент і правове забезпечення
агропромислового виробництва

Магістерська робота

Виконав студент групи

МПЗ_м-21

І.В. Павлик

Науковий керівник:

к.е.н., доцент

Р.В. Волошин

Магістерську роботу допущено

до захисту:

“___” _____ 20__ р.

В.о. завідувача кафедри

_____ Р.Б. Гевко

ТЕРНОПІЛЬ – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	10
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ ЗЕРНОВИМ РИНКОМ РЕГІОНУ	12
1.1. Сутність і теоретичні засади організації зернового ринку	12
1.2. Структура зернового ринку України.....	21
1.3. Досвід формування і регулювання зернового ринку в зарубіжних країнах.....	35
Висновки до розділу 1	44
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЯ І УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РИНКОМ ЗЕРНА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	46
2.1. Аналіз структури виробництва сільського господарства Тернопільської області	46
2.2. Загальний стан зерновиробництва в Тернопільській області	54
2.3. Аналіз організації та функціонування зернового ринку Тернопільської області	62
Висновки до розділу 2.	76
РОЗДІЛ 3. ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ І УПРАВЛІННЯ ЗЕРНОВИМ РИНКОМ.....	79
3.1. Вдосконалення ключових засад державного регулювання зернового ринку	79
3.2. Напрями оптимізації логістичної складової в системі управління зерновим ринком.....	87
3.3. Покращення стану зернового ринку на засадах інноваційного розвитку	97
Висновки до розділу 3.	108
ВИСНОВКИ.....	111
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	114

ВСТУП

Актуальність теми. Зміна економічної системи України, яка сформулювалася на основі ринкової взаємодії супроводжувалася комплексними трансформаціями соціально-економічних та інституційних відносин. Наслідком таких перетворень стало формування якісно нових форм співпраці між суб'єктами господарської діяльності у сфері виробництва та розподілу продукції. В умовах глобалізації, яка передбачає інтеграцію України в світове економічне співтовариство, до параметрів ринкової системи господарювання висуваються нові вимоги, в основі яких – їх відповідність міжнародним нормам та якості загальноприйнятих міжсуб'єктних відносин. Розвиток таких відносин в Україні підпорядковується загальним принципам, в основі яких лежить забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світових ринках. В такій ситуації існує необхідність проведення наукових досліджень щодо організації та управління ринком зерна в умовах інтеграції України в світовий економічний простір.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є розробка теоретичних і практичних рекомендацій щодо формування зернового ринку, обґрунтування заходів спрямованих на підвищення ефективності виробництва і реалізації зерна.

Для досягнення мети в роботі визначені такі завдання:

- сформулювати та розкрити економічну сутність поняття “ринку зерна” для його однозначного трактування в подальшому дослідженні, розкрити його структуру та особливості функціонування;
- проаналізувати систему виробництва та розподілу зерна, визначити її основні проблемні аспекти, а також визначити способи їх усунення;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення організації та управління зерновим ринком.

Предметом дослідження є організаційні та економічні аспекти формування і функціонування зернового регіонального ринку.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження дисертації є зерновий ринок як інституційне утворення та складна економічна система.

Методи дослідження. У процесі розробки поставлених у роботі завдань використовувались такі методи економічних досліджень: порівняльного аналізу; групування; графічний; абстрактно-логічний; аналізу та синтезу, статистичні методи.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти України, статистичні дані Державної служби статистики в Тернопільській області, Тернопільської ОДА.

Наукова новизна результатів дослідження. У роботі обґрунтована об'єктивна необхідність та практична значимість процесів організації та управління ринком зерна. Вона є проміжним елементом у процесі дослідження ринку зерна і може використовуватися в подальших дослідженнях.

Практичне значення отриманих результатів. Основні результати роботи, сформовані у вигляді рекомендацій мають практичну цінність і можуть бути використані суб'єктами аграрного ринку в практичній діяльності. Зокрема, заслуговують на увагу пропозиції щодо оптимізації логістичної складової в системі управління зерновим ринком.

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та пропозицій, списку літератури, 14 таблиць та 19 рисунків. Всього робота містить 121 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ ЗЕРНОВИМ РИНКОМ РЕГІОНУ

1.1. Сутність і теоретичні засади організації зернового ринку

В історії розвитку людства важливим фактором є забезпечення життєдіяльності і продовольчої безпеки країн з погляду створення систем, які здатні до саморегулювання і вдосконалення. Однією із таких систем є ринок. Утворений як місце, де зустрічалися покупець і продавець, щоб здійснити обмін товарами у древньому суспільстві, сьогодні ринок – це складний економічний механізм, який за рахунок узгодження все тих же пропорцій попиту зі сторони покупців і пропозиції зі сторони продавців вирішує ключові питання економіки – що, скільки і коли виробити і по якій ціні продати-купити товар. З цього погляду зерновий ринок, покликаний забезпечувати вирішення тих же питань для забезпечення ефективного функціонування торгівлі зерновими культурами – основним продовольчим продуктом економіки світу.

В історичному контексті, ринок, як місце торгівлі, обміну речами першої необхідності і предметів розкоші зустрічається ще в древніх греків, де носило назву *Агога* та у древніх римлян із назвою *Форум*. Тривалий час саме таке розуміння ринку переважало в працях тогочасних вчених. Засновник економічної науки Адам Сміт забезпечив вищий рівень абстрактного розуміння ринку, акцентуючи більшу увагу на взаємодії між продавцями і покупцями, а також на існуванні певного механізму, який врегульовує основні процеси. В результаті розвитку економічної науки поступово ринок як місце торгівлі було замінено ринком як сукупністю продавців і покупців. Його почали трактувати як “уявне місце, куди сходяться продавці товару, формуючи пропозицію, і покупці, які пред’являють попит” або як “будь-яка взаємодія між людьми з приводу торгівлі одне з одним”. Результатом розвитку трактування ринку стало акцентування уваги на взаємодії попиту і пропозиції, які почали визначатися як ключові елементи ринкового механізму.

В перших дослідженнях ринку саме аграрні ринки виступали основними базисами для вивчення. Вважалося, що на аграрних ринках переважають вільні конкурентні відносини, відповідно до чого вивчення механізмів дії ринкових сил на стан ринку та його елементів на прикладі аграрних ринків було пріоритетним.

В даному контексті, основними завданнями, які постають перед аграрними ринками було визначено наступні:

- збір продукції, її закупівля, яка передбачає не тільки фізичне переміщення товару в обмін на гроші, але й укладання певного виду угод. Основними виконавчими такої функції є сільськогосподарські виробники і заготівельні організації;
- реалізація продукції через торговельні інструменти. Вона передбачає визначення ціни продукції, забезпечення обміну, супровід в експлуатації тощо;
- зберігання продукції, як один із факторів своєчасного задоволення потреб споживачів, а також організації товаропотоку від місця виникнення до місця споживання;
- транспортні в вантажно-експедиторські роботи;
- технологічна і логістична переробка продукції;
- інформаційна діяльність, спрямована на забезпечення системи управління необхідною інформацією щодо прийняття управлінських рішень;
- фінансово-кредитне забезпечення функціонування ринку.

Для здійснення названих функцій, ринок сільськогосподарської продукції повинен володіти визначеним переліком професійних груп фахівців: продавці та фахівці роздрібної і гуртової торгівлі; брокери та оператори роботи на біржах; фахівці з переробки продукції та її стандартизації а також фахівці у сфері маркетингу і просування продукції через ринкові канали реалізації.

Для забезпечення правильного розуміння ключового термінологічного апарату, розглянемо поняття ринок більш детально з позиції трактування таких

категорій як зерно і ринок зерна. В процесі дослідження було встановлено, що відносно названих понять існує декілька підходів, які трактують їх по різному. Так, частина вчених, під поняттям ринок розуміють виключно сукупність відносин з приводу обміну товарів і послуг, завдячуючи яким відбувається врегулювання виробничо-господарських зв'язків і процесів обігу продукції, інші – розуміють його як певний механізм, що забезпечує врівноваження попиту і пропозиції на певний вид продукції і за рахунок цього сприяє встановленню ціни на продукцію, параметрів допустимої якості та інших умов обміну. Найбільш поширені в науковій літературі підходи до трактування економічної категорії ринок подано на рис. 1.1.

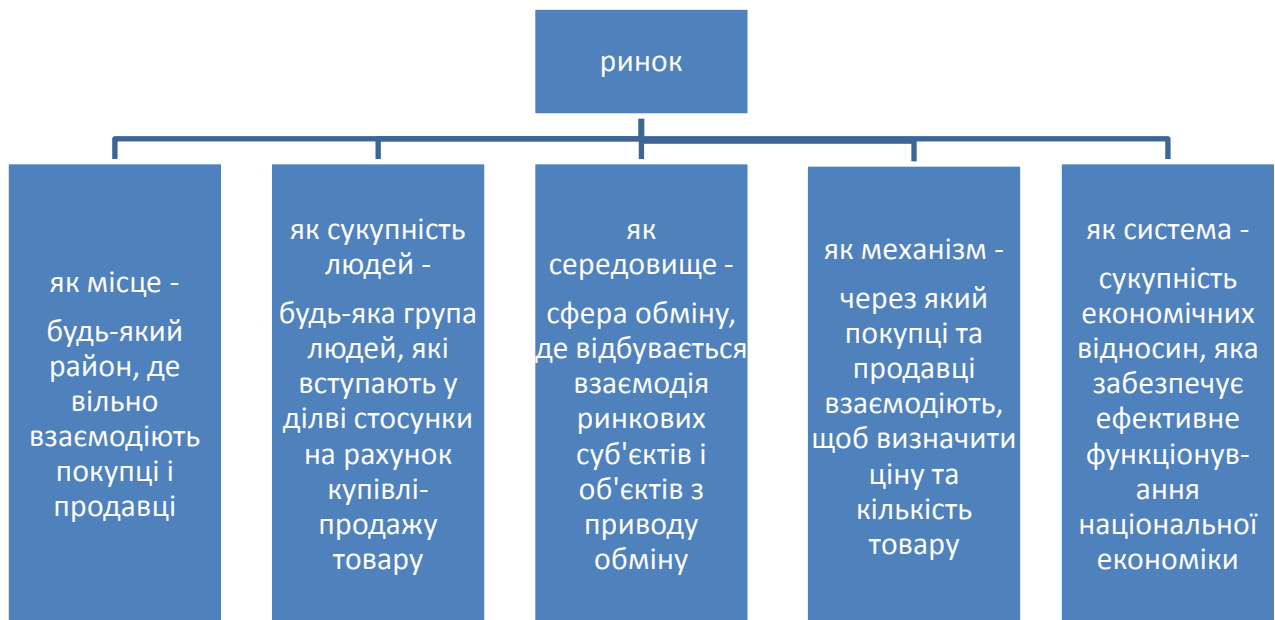

Рис. 1.1. Головні підходи до визначення поняття ринок.

Як бачимо, різні підходи до трактування досліджуваного поняття дозволяють по різному досліджувати його: з різних точок зору, за рахунок акцентування уваги на різних аспектах його функціонування. Позиціонуючи ринок як систему економічних відносин, ми тим самим акцентуємо увагу на його цілісності, яка поєднує суб'єктів та об'єктів обміну, а також діє на основі певних сил, які формують внутрішнє середовище ринку, а також перебувають за його межами.

Зерновий ринок як сфера обміну продукцією аграрного походження має свої характеристики, обумовлені специфікою сільськогосподарського виробництва:

- функціонування на постійній основі – що проявляється у безперервності єдиного процесу, який включає виробництво, зберігання, транспортування, переробку і реалізацію продукції;

- сезонність виробництва, - характеризується перериванням виробництва зернових культур, що обумовлено біологічними та кліматичними особливостями сфери і створює свої особливості з точки зору управління потоками зернових культур і продуктів їх переробки;

- наявність взаємозамінних продуктів – продовольство характеризується спроможністю взаємозамінити один вид продукції іншим, що з точки зору харчової цінності не становить особливих ризиків для організму людини. це обумовлює можливості для регулювання процесів обігу зернових культур за рахунок збільшення пропозиції одних культур за рахунок інших;

- можливість застосування сільськогосподарської продукції у різних сферах, починаючи від продовольчого сектору, переробної промисловості, закінчуючи хімічною і косметичною промисловістю.

Окрім наявних об'єктивних характеристик зернового ринку, обумовлених самою його природою, для українського зернового ринку притаманні також ряд особливостей, які характеризують параметри реалізації ним власних функцій відповідно до чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, це, зокрема:

- динамічність – яка характеризує швидкий розвиток і постійну зміну стану ринку, обумовлену незрілістю інституційних складових ринку та його залежністю від мінливих природних факторів;

- системність - яка визначає взаємну залежність усіх чинників і процесів, які відбуваються з приводу обігу зерна;

- складна структура, яка характеризує багаторівневість системи обігу зерна і складність процедур, пов'язаних із ним;

- стихійність – розкриває притаманну зерновому ринку схильність до виникнення ажіотажного попиту з об'єктивних чи суб'єктивних причин;
- перерваний виробничий цикл – що є природною особливістю більшості галузей вирощування рослинницької продукції і визначає розірваний фінансовий цикл, коли основні витрати на вирощування закладаються в одному році, а результати отримуються в наступному;
- тінізація значної частини відносин з приводу обігу зерна – проявляється через відсутність чіткої статистики щодо каналів реалізації зерна, розрахунків за нього із посередниками тощо.

Зважаючи на різноплановість ринку і різноманітність його завдань, вирішальним при формуванні визначення даного терміну повинен стати системний підхід, відповідно до якого ринок – це певна сукупність елементів із відповідними характеристиками та особливостями, які в сукупності утворюють єдині характеристики цілого ринку.

Для найбільш повного розуміння терміну „ринок” не слід обмежувати ринок лише функцією обміну, оскільки основна функція сучасного орієнтованого на споживача ринку – це задоволення потреб споживача. Потреби споживача, в свою чергу, не обмежуються лише купівлею певного товару, але й забезпеченням відповідного сервісу, який би включав обслуговування покупців товарів, убезпечення їх від ризиків, доставку, повне інформаційне забезпечення тощо. Крім цього, сутність ринку не обмежується лише кінцевим споживанням, вона включає також проміжне споживання, купівлю-продаж без споживання товару та процес зворотного обміну (повернення). Тому, для адекватного розуміння терміну „ринок” і забезпечення однозначності в процесі подальшого викладення матеріалу ми пропонуємо наступне визначення: ринок – це складна економічна система, що забезпечує найбільш ефективний обіг товарів завдяки взаємодії покупців і продавців в межах певного середовища.

Визначення зернового ринку існує також у законодавчих актах. Так, зокрема, в Законі України „Про зерно та ринок зерна в Україні” подається визначення ринку зерна як „системи товарно-грошових відносин, що виникають між його суб’єктами в процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна на засадах вільної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна та визначення цін, а також державного контролю за його якістю та зберіганням”[3]. Проте, таке визначення є більше декларативним і містить, в основному, базові засади державної політики на зерновому ринку: вільна конкуренція, вільний вибір напрямів реалізації та визначення цін, державний контроль.

Дослідження товарного ринку передбачає обов’язкове використання системного підходу, що означає комплексне дослідження явищ та елементів ринку у тісному взаємозв’язку. Даний підхід дозволяє враховувати вплив окремих чинників як на систему в цілому так і на окремі її елементи. Зерновий ринок є відкритою соціо-технічною системою, внаслідок чого він пов’язаний із багатьма іншими ринками і є складним в управлінні. Важливими показниками, які характеризують його стан і пов’язують із оточуючим середовищем є група показників, яка характеризує вплив зовнішніх чинників і дозволяє простежити кількісні зміни в обсязі виробництва і переробки зерна, структурні зміни у формуванні пропозиції зернових культур, асортименті продукції зернопереробки тощо – це: валовий збір зерна, показник просторової локалізації зернової сировинної бази, урожайність зернових, посівні площі, частка ріллі у структурі сільськогосподарських угідь, кількість сільськогосподарських угідь на душу населення, обсяги реалізації зерна за маркетинговими каналами, обсяги використання зерна за призначеннями, обсяги переробки зерна, обсяги виробництва продукції переробки, показник територіального розподілу зернопереробних потужностей.

Як будь-яка система, зерновий ринок може розглядатися з точки зору внутрішнього і зовнішнього середовища. Зовнішнє середовище формується під впливом трьох основних факторів – умовами державного регулювання

економічних процесів, тенденціями глобального ринку і природо-кліматичними умовами вирощування зернових культур. Перші встановлюють умови для формування собівартості продукції, визначення параметрів пропозиції і попиту зерна. Останні – впливають на рівень урожайності, вони визначаються родючістю ґрунтів, здатністю ґрунтів акумулювати тепло, вологу та корисні речовини з ґрунту.

Внутрішнє середовище зернового ринку формується під впливом попиту, пропозиції, конкурентного середовища та цінової кон'юнктури. При цьому економічні процеси відбуваються відповідно до об'єктивних законів ринку – закону попиту і пропозиції, закону вартості тощо. Зазначені закони формують середньозважені ціни ринку за рахунок узгодження суспільно-виробничих витрат виробництва і ціни реалізації продукції. Закон попиту – це обернений зв'язок між рівнем цін та обсягом продажу, адже попит на продукцію зменшується пропорційно підвищенню цін на неї. Однаковий напрямок зміни рівня пропозиції та ринкових цін обумовлюється законом пропозиції. З підвищенням ціни на певний вид продукції підвищується пропозиція цієї продукції, у нашому випадку – зерна. Під впливом вказаних законів формується ринкова ціна товару. Попит і пропозиція є основними рушійними силами розвитку зернового ринку, які провокують підвищення чи падіння цін на зерно. З підвищенням попиту ринкова ціна підвищується і виникає нестача зерна. В даному випадку підвищується конкурентна між споживачами і тим самим підвищується ціна ринкової рівноваги. В протилежному випадку, коли пропозиція зерна перевищує попит на нього, ринкова ціна стає нижчою за рівноважну, виникають труднощі з реалізацією виробленої продукції. В цьому випадку зерновиробники намагаються через підвищення якості продукції та зниження його собівартості підвищити конкурентоздатність своєї продукції.

Робота ринкового механізму відбувається завдяки основним його елементам: попиту, пропозиції, конкуренції, ціновим механізмам. Пусковим елементом такого механізму є прагнення кожного із учасників на ринку

отримати максимум прибутку, що стимулює їх до максимально раціонального здійснення діяльності відповідно до своїх інтересів. При цьому, в залежності від наявної пропозиції товару і попиту на нього ціни врівноважуються на певному рівні, який тій чи іншій мірі задовольняє інтереси максимальної кількості учасників ринку. При цьому виконується організаційна роль ринку, яка передбачає поєднання усіх елементів в одному механізмі, який абстрактно може характеризуватися як купівля-продаж продукції.

Варто зазначити, що ринок – це не тільки процес обміну товарів і послуг, для забезпечення наявності товарів він повинен виконувати цілий комплекс функцій, спрямованих на його наповнення товаром, забезпечення його руху через торговельні підсистеми тощо. Відповідно до цього, ринок в більшій мірі формує попит на товар, він ідентифікує потребу покупців у товарах з точки зору їх кількості, місця продажу, умов продажу і т.д. Виробництво ж, в свою чергу, забезпечує наповнення ринку товарами – по суті, формує пропозицію. В даному контексті, важливим завданням ринку – є врівноваження попиту і пропозиції, за якої обсяг виробленої і представленої на ринку продукції повинен бути реалізований у повному обсязі.

З точки зору взаємодії попиту і пропозиції на зерновому ринку України, відмітимо, що вона впливає на багато факторів, в тому числі – розмір прибутку та його динаміку. Професор Р.П. Саблук, зазначає, що фінансові результати на досліджуваному ринку формуються стрибкоподібно, часто непередбачувано, що призводить до складності у прогнозуванні тенденцій розвитку ринку. Причиною цього є недосконалість ринкового середовища, на якому ключову роль відіграють посередники. Вони в найбільшій мірі впливають на формування закупівельної ціни на ринку, тоді, як виробники сільськогосподарської продукції не володіють достатніми інструментами впливу на ціноутворення, в більшій мірі потрапляючи під вплив загальносвітової та внутрішньодержавної ситуації на ринку зерна. Результатом недосконалої політики державного регулювання зернового ринку, на ньому сформувалися такі негативні тенденції, як: диспаритет цін між галузями

сільського господарства і промисловості, великий рівень ажіотажного інтересу на ринку, згідно якого ринок часто стає предметом різкого зростання чи спадання попиту на той чи інший вид продукції.

Основою ринку є так званий ринковий механізм – сукупність чинників, взаємозалежностей та взаємозв'язків, які визначають суть, особливості, характеристики та функції ринку. До основних функцій ринку відносять: регулюючу функцію; стимулюючу функцію; розподільчу функцію; функцію санації; алокаційну функцію (яка забезпечує виробництво оптимальної комбінації товарів та послуг за допомогою найефективнішої комбінації ресурсів); інформативну функцію; функцію інтеграції.

Здійснення перелічених функцій досягається за допомогою механізму ринкової взаємодії, який включає в себе вплив попиту, ціни та пропозиції, а також конкуренцію. Згадані елементи ринку є одночасно його інструментами і можуть характеризувати тип ринку і ситуацію на ньому в певний момент. Взаємодія даних чинників здійснюється відповідно до ринкових законів, зокрема:

- законів попиту і пропозиції – за інших рівних умов, коли ціна на товар зростає, обсяг попиту на товар зменшується, і збільшується обсяг пропозиції товару;

- закону спадної продуктивності (спадної віддачі) – при залученні до виробництва додаткових факторів, віддача від кожного наступного залученого фактора буде зменшуватися до того часу, поки на якомусь етапі не досягне нуля [14, 48];

- закону Сея – згідно з яким продавець товару чи послуги отримує за їх реалізацію гроші, купує за них інші товари або послуги, тому пропозиція породжує власний попит і в господарстві вони автоматично врівноважуються.

На основі згаданих законів виникають своєрідні економічні ефекти, які допомагають пояснити як закони, що їх спричиняють, так і в цілому механізм дії ринку чи окремих його елементів. До таких ефектів належать:

- ефект доходу – зниження ціни товару дає можливість споживачу розширити обсяг попиту;
- ефект заміщення – споживач замінюватиме відносно дорожчий товар, купуючи дешевші товари – замітники у значно більшій кількості;
- ефект чистого експорту – зростання цін на внутрішньому ринку скорочує експорт і збільшує імпорт, що мультиплікативно зменшує сукупний попит на вітчизняну продукцію;
- ефект зайнятості – підвищення цін не зразу і не в тому ж ступені викликає ріст номінальної зарплати через неповне і нерівномірне скорочення безробіття по мірі розширення виробництва;
- ефект вдосконалення виробництва – при технологічному прогресі, який призводить до зменшення питомих витрат деяких ресурсів, зміна цін на останні може відставати від загального рівня цін, внаслідок чого з'являється додаткова зацікавленість в розширенні сукупної пропозиції та інші ефекти.

1.2. Структура зернового ринку України

Зерновий, як і інші ринки сільськогосподарської продукції, функціонує не автономно, а в певному економічному макросередовищі, в тісному поєднанні з іншими. Саме тому кардинальні зміни в економічній політиці на макро- та галузевому рівнях суттєво впливають на його функціонування, на ефективність розвитку галузей, які обслуговують його. До того ж, зерновий ринок в силу його високої соціально-економічної значимості для України традиційно вважається об'єктом особливої уваги урядових структур і об'єктом державного регулювання. Суть останнього зводилась до того, щоб серйозно підтримувати галузь зерновиробництва, як таку, що забезпечувала наповнення бюджету і діяльність суміжних галузей, а з іншого боку підтримувався попит кінцевого споживача за рахунок утримання досить низьких цін на хлібопродукти, часто за рахунок товаровиробників зерна.

Класифікація ринків здійснюється за різними ознаками: масштаб, галузь, ступінь концентрації покупців чи продавців, ступінь відкритості тощо. Проте, найбільш раціональним на наш погляд є виділення ринків за об'єктом обміну. З такої точки зору доцільно виділяти товарні ринки (об'єкт обміну - товар), ринки послуг (об'єкт обміну – різні послуги), ринки енергетичних товарів (об'єкти обміну - енергоносії) тощо. З точки зору дослідження ми виділяємо ринок зерна як об'єкту обміну або іншими словами – зерновий ринок. Масштабуючи об'єкт обміну – види зерна, зерно в цілому, продовольство, товари матеріального виробництва, ми отримуємо декілька рівнів дослідження ринків – товарний ринок зерна, товарний ринок визначеної групи товарів – продовольчих товарів, товарний ринок в цілому. Дослідження кожного із названих ринків вимагає врахування різних аспектів щодо методів дослідження та інформаційної бази.

Зерновий ринок за своєю суттю є одним із найважливіших у світі, оскільки більшість продукції продовольчої групи виробляється із зернових культур, що визначає актуальність з точки зору продовольчої безпеки. При цьому до нього входять також наступні сфери та галузі (рис. 1.2) .

Як система, зерновий ринок володіє визначеним набором внутрішніх факторів, які перебувають під впливом сил зовнішнього середовища. Внутрішнє середовище ринку становлять такі елементи:

1. об'єкт обміну – зерно зернових культур та продукти його переробки;
2. суб'єкти обміну, в тому числі:
  - продавці зерна – сільськогосподарські виробники, посередники, підприємства зі зберігання зерна;
  - покупці зерна – переробні підприємства, торговельні посередники, установи державної форми власності, які вповноважені здійснювати діяльність із закупівлі і продажу зерна (Аграрний фонд, Державне підприємство Державна продовольчо-зернова корпорація);
3. суб'єкти інфраструктури, в тому числі:

- підприємства які надають послуги, спричинені особливостями товару – зерносклади, сушарні, токи;
- організації, які обслуговують ринок – фінансово-кредитні установи, страхові компанії, біржі і торгові дома, транспортно-експедиторські компанії тощо.

Рис. 1.2. Взаємов'язок земельного ринку із галузями національної економіки України

Основою зернового ринку є зерно зернових культур. До таких культур належать пшениця, ячмінь, кукурудза, гречка, просо, овес, гречка, жито, третікале. Окремі із цих культур поділяються на ярі та озимі, в залежності від термінів їх посіву і умов досягання. Вони характеризуються визначеними наборами параметрів, фізичними і хіміко-біологічними властивостями,

відповідно до чого їх можна використовувати для різних цілей. Виділяють такі види зернових культур за їх призначенням:

- продовольче зерно – до цієї групи належать продовольчі пшениця, жито, ячмінь, овес, просо, горох, а також гречка та рис, які використовуються для виробництва круп чи борошна;

- фуражне зерно – до цієї групи належать зерно ячменю, пшениці, третікале, кукурудзи, проса, сорго, гороху, вики та ін., які за асортиментними групами поділяються на зернові колосові, качанисто-соргові та зернобобові;

- насіннєве зерно – зерно – призначене для висіву у ґрунт відповідно до технології вирощування, воно характеризується високим рівнем репродуктивної здатності. В залежності від параметрів репродуктивності воно може бути оригінальне, елітне та репродуктивне зерно, а також поділитися на сорти та гібриди;

- зерно для промислової переробки – характеризується параметрами та властивостями, які в найбільшій мірі затребувані у промисловості. Воно поділяється на пивоварне (ячмінь), крохмальне (кукурудза) та спиртове (пшениця).

Названі види зернових культур утворюють асортиментні групи товару на зерновому ринку, які схематично можна зобразити наступним чином (рис. 1.3).

Загалом, зважаючи на властивості об'єкту обміну – зерна і складність середовища його обігу Л. Худолій пропонує таку схему зернового ринку в структурі національної економіки (рис. 1.4).

Функціонування зернового ринку як складної системи обумовлює потребу у його детальному дослідженні, визначенні його властивостей і параметрів. Так, основними параметрами товарних ринків є:

- об'єм ринку – визначається у натуральних або грошових одиницях і характеризує весь обсяг товару, який було куплено-продано на ринку;

- потенційна місткість ринку – обсяг товарів у натуральних показниках, який може бути використаний суб'єктами ринку (максимальний обсяг

потужностей перевезення через порти, залізницю чи в інший спосіб, максимальний обсяг потужностей переробної промисловості);

- рівень концентрації ринку – визначення і зіставлення кількості покупців і продавців зерна з точки зору їх впливу один на одного і на параметри обміну (ціну, якість, обсяг тощо);

- рівень розвитку – визначається як індекс приросту показників об'єму ринку, кількості продавців-покупців, товарної номенклатури тощо.

Рис. 1.3. Структура ринку зерна за асортиментними групами товару

Особливістю зернового ринку, які більшості товарних ринків України, є його інтегрованість у світовий економічний простір, відповідно до чого,

процеси, які відбуваються на ринку перебувають під впливом загальносвітових тенденцій. Відповідно до цього, ріст світових цін на зерно провокує

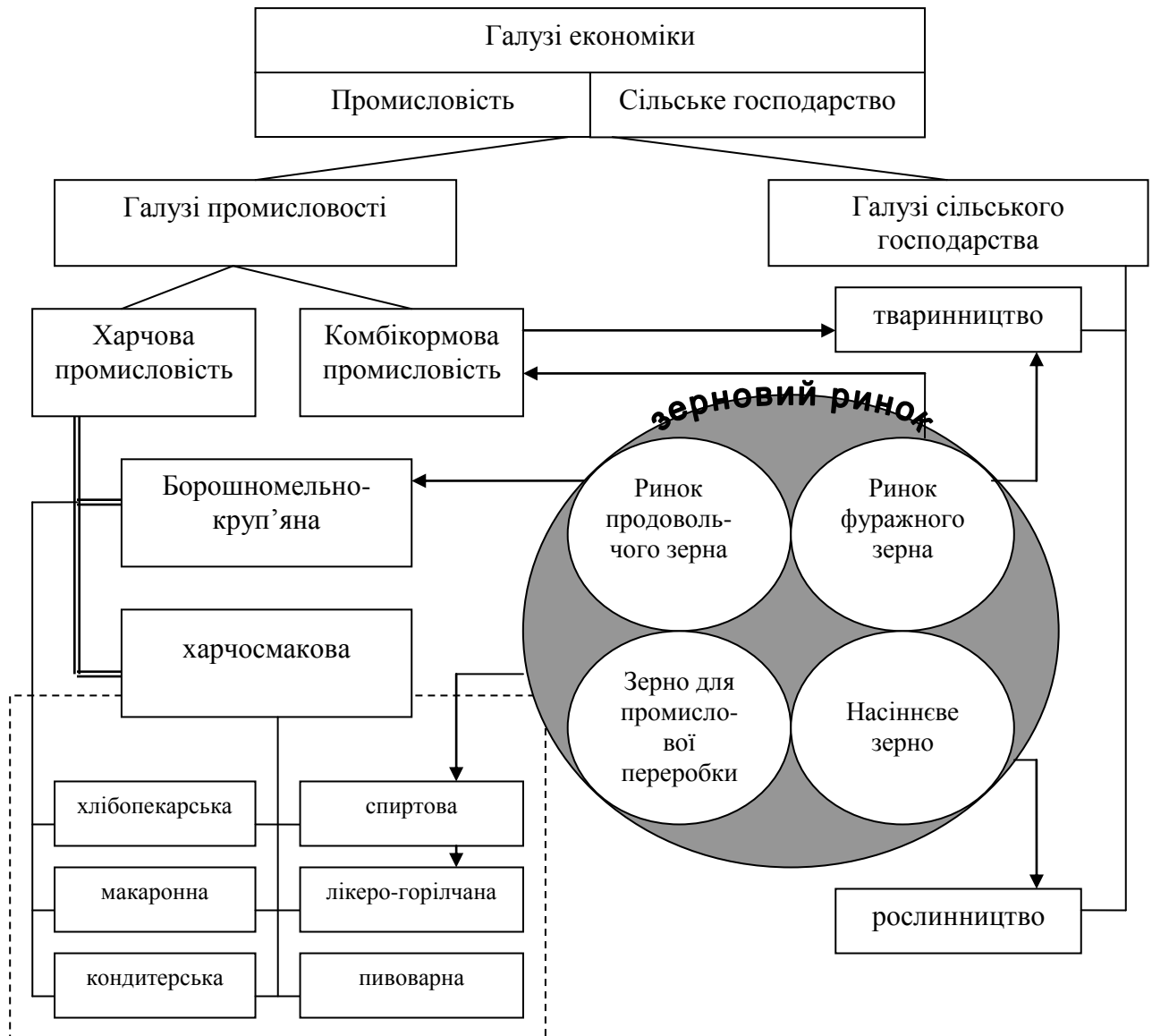

Рис. 1.4. Зерновий ринок в структурі економіки [69, с.34]

Найважливішим для визначення параметрів ринку є поняття конкуренція. Конкуренція (лат. *conspicere* - зіштовхуюсь) – економічне суперництво і боротьба між приватними і колективними товаровиробниками і продавцями товарів і послуг за найвигідніші умови їх виробництва і збуту, за привласнення найбільших прибутків, в процесі якого стихійно регулюються пропорції суспільного виробництва” [79, с.18]. Конкуренція є основною умовою існування і рушійною силою ринкової економіки, вона є тією „невидимою рукою”, яка узгоджує ціни, встановлює виробничі пропорції і рівномірно

розподіляє товари і капітал. Проте, об'єктивне здійснення названих функцій вимагає наявності умов вільної конкуренції. На жаль зерновому ринку притаманні олігопсонічні характеристики (наявність великої кількості продавців і обмежена кількість покупців).

Інтеграція України у світову економічну систему, реалізовану через вступ до Світової організації торгівлі та укладання значної кількості дво- і багатосторонніх угод вільної торгівлі із країнами світу обумовили посилення конкурентної ситуації практично на усіх ринках. При цьому, особливої актуальності набула потреба у визначенні рівня конкурентоспроможності продукції. Дослідники даної категорії визначають її як рівень відповідності товару вимогам ринку. До уваги, в контексті дослідження, беруться актуальні для ринку параметри продукції, які характеризують її з різних сторін. Для зерна зернових культур до уваги беруться нормативні і якісні параметри. Нормативні визначають відповідність продукції стандартам, якісні – додаткові параметри, які в більшій мірі характеризують перевищення продукцією стандартних показників. У випадку аналізу конкурентоспроможності зерна варто враховувати його різноманітність з точки зору параметрів і призначення. Відповідно до цього, кожна асортиментна група зерна має свої визначені параметри, які беруться до уваги при оцінюванні рівня його конкурентоспроможності. Загалом, параметри які беруться до уваги при визначенні конкурентоспроможності відносяться до таких груп показників: якісні параметри (нормативні, додаткові), економічні показники (вартість виробництва, реалізації товару і експлуатації/споживання товару), показники маркетингу (відомість торгової марки, стаді життєвого циклу товару, рівень споживчого попиту на товар, ефективність каналу реалізації).

При аналізі конкурентоспроможності зерна до уваги беруться різні показники, які характеризують не тільки стан продукції, але й загальний стан середовища. Середовище зернового ринку формує його конкурентне середовище, яке, в залежності від кількості подавців, покупців, умови виходу на ринок і виходу з нього може характеризуватися як вільна конкуренція,

монополія, олігополія тощо. Продуктові ринки в Україні, в тому числі ринок зерна, мають олігопсонічну будову, за якої заготівельні і переробні підприємства мають можливість здійснювати в своїх інтересах цінову політику, домагатися вигідних для себе інших умов закупівлі сільськогосподарської продукції, вони зовсім не несуть або несуть незначні витрати при заміні одних продавців на інших. Формування та розвиток зернового ринку

Саме пануванням монопсонії (явища схожого із олігопсонією) на первинному аграрному ринку Шморгун Л.Г [28, с.130] пояснює хронічну збитковість протягом останніх десяти років виробництва усіх видів тваринницької продукції, низьку рентабельність, а в окремі роки й збитковість усієї аграрної галузі.

Відповідно до характеристики даної Базилевичем П.С.: олігопсонія – це тип ринкової структури, при якій існує невелика вузькоспеціалізована група покупців певного товару. Обмежуючи закупівлі товару, покупці забезпечують собі монопольний прибуток за рахунок втрати частини доходів продавця [23, 218].

Олігопсонічні прояви на зерновому ринку призводить до спотворення ціни ринкової рівноваги в бік її зниження, що негативно відображається на доходах сільськогосподарських товаровиробників. В таких умовах важливо визначити рівень спотворення ціни, який би виступив індикатором реальних втрат аграрних підприємств від цього явища.

Зважаючи на олігопсонічну характеристику зернового ринку, особливе значення для нього набуває антимонопольна та антитрестова діяльність, яка забезпечується конкурентним законодавством України. Конкурентне законодавство діє в двох основних площинах – сприяння розвитку конкуренції та її захисту від монопольних утворень. Активну діяльність в забезпеченні конкурентної політики держави відіграє Антимонопольний комітет України, основним завданням якого є моніторинг внутрішніх ринків і усунення та попередження проявів монополізму.

Основними показниками, які характеризують ступінь конкуренції на ринку є показники концентрації ринку. Концентрація – це ступінь зосередження, насиченості, густоти чого-небудь, у нашому випадку зерна. Рівень концентрації впливає на поведінку учасників ринку: вибір обсягу випуску і ціни продукції з урахуванням конкурентів і партнерів на ринку. Провідне місце при визначенні рівня концентрації належить індексові Джині та індексові Герфіндаля-Гіршмана (ННІ). Особливо велике поширення отримав останній – у силу достатньої точності оцінки і простоти вирахування. Індекс Герфіндаля-Гіршмана визначається як сума квадратів часток фірм, що діють на ринку:

$$HHI = \sum_{i=1}^n a_i^2, \quad (1.1)$$

де a_i – частка i -тої фірми; n – кількість фірм [33, с. 21].

Функціонування будь-якого ринку, в тому числі й зернового, забезпечується шляхом встановлення тісних взаємозв'язків, норм та правил за якими здійснюється взаємодія між суб'єктами ринку, а також між суб'єктами та об'єктом. Ці зв'язки, норми та правила формують специфічне середовище – своєрідну сферу обміну. Середовище існування ринку (ринкове середовище) має складну будову і є свого роду системою. В більшості економічної літератури структуру ринку визначають як сукупність товарних та функціональних ринків, що є доречним для поняття „загальний ринок” і не підходить при дослідженні власне товарного ринку, яким є ринок зерна. На основі структуризації аграрного ринку, запропонованої Коваленком Ю.С., ми подали структуру аграрного ринку як органічну цілісну сукупність таких взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих підсистем як:

- підсистема забезпечення та підтримки – яка встановлює правила, норми та обмеження для суб'єктів ринку і включає в себе законодавчо-регулююче та документально-договірне забезпечення, а також сукупність установ, які здійснюють координуючу, регулюючу та стабілізуючу функції;

- обслуговуюча підсистема – яка формує інфраструктуру ринку з метою сприяння ефективному обігу товарів;

- конкурентне середовище – підсистеми, в межах якої взаємодіють покупці та продавці з приводу обміну товарами, визначається тип взаємовідносин, співвідношення попиту і пропозиції, а також сила впливу одних ринкових суб'єктів на інших.

Законодавчо-регулююче забезпечення зернового ринку формує Конституція України, Закони та законодавчі акти, Укази Президента, Постанови Кабінету міністрів України, а також інструкції, положення та інші документи центральних та місцевих органів влади. Проте, основним нормативно-регулюючим документом для зернового ринку є Закон України „Про зерно та ринок зерна в Україні” від 4 липня 2002 року, який визначає державну політику щодо розвитку ринку зерна як пріоритетного сектора економіки агропромислового комплексу України. Даний закон спрямований на створення правових, економічних та організаційних умов конкурентоспроможного виробництва і формування ринку зерна для забезпечення внутрішніх потреб держави у продовольчому, насіннєвому та фуражному зерні, нарощування його експортного потенціалу [3]. Окрім цього, значний вплив на зерновий ринок має й Закон України „Про державну підтримку сільського господарства України”, який визначає основні форми та способи підтримки сільгоспвиробників з боку держави. Відповідно до даного закону, основні функції щодо регулювання зернового ринку покладені на Аграрний фонд.

Основними функціями фонду є: проведення цінової політики в основних сферах агропромислового комплексу; виконання від імені держави функції кредитора на період дії режиму заставних закупівель окремих об'єктів державного цінового регулювання; формування державного продовольчого резерву об'єктів державного цінового регулювання виключно для здійснення товарних та фінансових інтервенцій.

Основним завданням Аграрного фонду є забезпечення цінової політики на аграрних та агропромислових ринках, зокрема на ринку зерна, борошна, сої, льону, ріпаку, соняшнику, хмелю, бурякового цукру. Саме такі товари визначені об'єктами державного цінового регулювання. Сам же механізм цінового регулювання здійснюється через визначення мінімальної та максимальної ціни на названі товари та застосування, при потребі, фінансової чи товарної інтервенції. Основою для товарних інтервенцій є державний продовольчий резерв, який створюється за рахунок фінансових інтервенцій. Його розмір визначений законодавчо і передбачає поступове збільшення від рівня 10 % (від обсягів річного споживання певного товару) в 2006 році до рівня 20 % в 2010 та подальших роках [14].

Фінансова інтервенція застосовується за умови встановлення на організованому товарному ринку ціни на товари визначеного переліку нижчої за мінімальну ціну. Вона передбачає зняття з ринку певної частини продукції за встановленими мінімальними цінами і підвищення, внаслідок цього, ціни на товар відповідно до закону ринкової рівноваги. Натомість товарна інтервенція передбачає продаж товарів із визначеного переліку за умови перевищення ціни на нього на організованому товарному ринку встановленої максимальної ціни, що сприяє насиченню ринку відповідним товаром і зниження ціни на нього знову ж таки відповідно до закону ринкової рівноваги.

Обслуговуючу підсистему зернового ринку формують організації та установи, які вступають у взаємовідносини із іншими суб'єктами зернового ринку не з приводу-купівлі продажу зерна, а з приводу надання послуг щодо його продажу чи обігу. Формування інфраструктури зернового ринку передбачає не тільки створення певних установ та організацій, але й формування ефективної системи взаємодії між ними та іншими суб'єктами зернового ринку таким чином, щоб бажання взаємодіяти виникало внаслідок економічної вигоди кожного з них, а не штучного спрямування вищестоящих органів.

На основі запропонованої Базилевич К.С. [14] класифікації інфраструктури зернового ринку ми виділили шість підсистем, сформованих внаслідок більш детальної конкретизації її функцій та елементів:

1) державно-регулятивна – куди входять всі органи, установи та організації, які представляють інтереси держави та здійснюють регулятивну функцію на даному ринку;

2) науково-дослідна – куди входять приватні та бюджетні установи та організації, які займаються науково-дослідною роботою в сфері зернового ринку та суміжних сферах;

3) організаційно-технічна – яка забезпечує здійснення торговельних операцій на зерновому ринку;

4) фінансово-кредитна – пов'язана із забезпеченням розрахунків між учасниками зернового ринку а також кредитною діяльністю;

5) сервісна – куди входять фірми, організації та установи, які забезпечують додаткові послуги стосовно руху зерна від виробника до споживача;

6) інформаційно-консультаційна – яка здійснює інформаційне забезпечення операцій із зерном а також забезпечує їх консультаційну підтримку (рис. 1.5).

Одну з провідних ролей в інфраструктурному забезпеченні функціонування зернового ринку відіграє державно-регулююча підсистема. Вона створює основу для функціонування усіх інших підсистем та і власне зернового ринку. Дана підсистема забезпечує виконання багатьох функцій, які стосуються різних галузей знань та практичного застосування завдяки використанню відповідних інструментів (рис. 1.6).

Розглянуті на рис. 1.6 інструменти впливають на конкурентне середовище та ринкові механізми і завдяки цьому визначають стан основних категорій зернового ринку: попит, пропозицію та ціну. Окрім того, частина функцій підсистеми знаходиться на стику впливу окремих інструментів. Так, наприклад, цінове регулювання та протекціоністські заходи можуть бути реалізовані на

зерновому ринку завдяки встановленню адміністративних норм або формуванню економічної системи мотивів та заохочень.

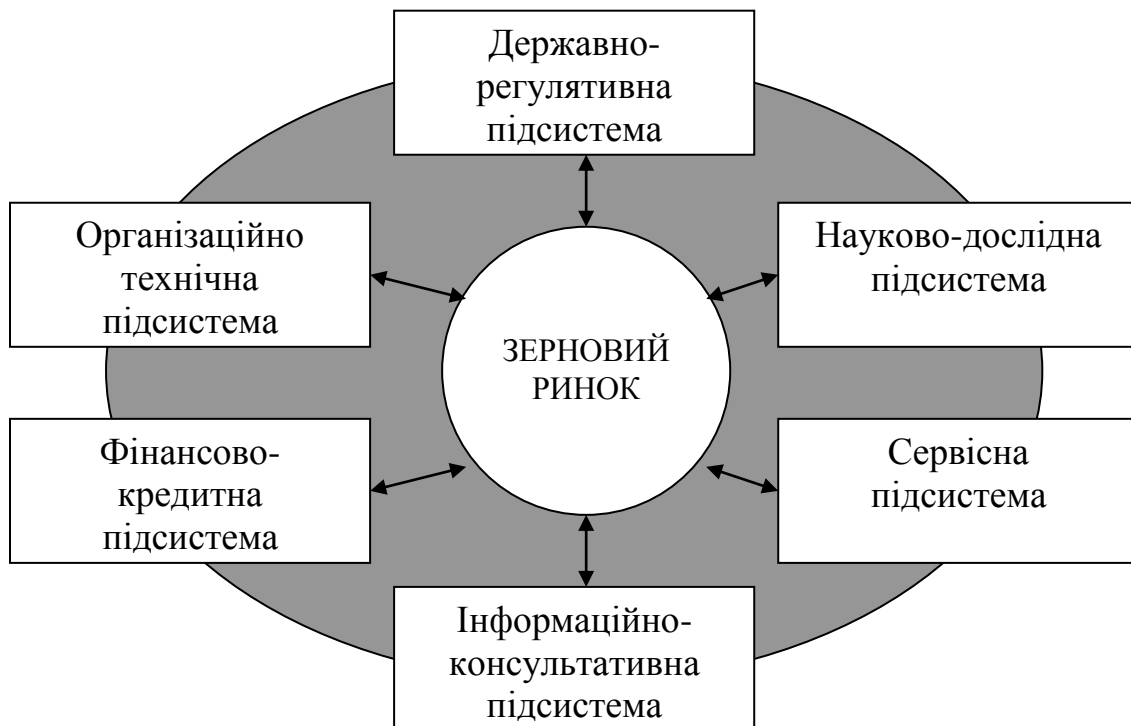

Рис. 1.5 Модель інфраструктури зернового ринку

Основою зернового ринку є конкурентне середовище. Часто поняття „конкурентне середовище” і „ринок” ототожнюють. Проте, як ми уже зазначали вище, ринок є значно ширшим поняттям ніж просто сфера обміну чи певне середовище і, як наслідок, конкурентне середовище є лише однією із складових ринку.

Засновник теорії конкуренції та конкурентоспроможності М.Портер використовує при аналізі конкурентного середовища власну п'ятифакторну модель, яка складається із п'яти складових: бар'єрів, що містяться на вході; постачальників; покупців; суперництва зайнятих у галузі фірм; товарів-субститутів (замінників) [29, с.63].

Перелічені чинники є визначальними при формуванні параметрів власне ринку та його складових, таких як: тип ринку, ціна продукції, ступінь концентрації ринку тощо. Відповідно до цього визначають окремі

характеристики чинників конкурентного середовища: рівень „вхідного бар’єра” в галузь, інтенсивність конкуренції на ринку, сила впливу покупців, сила впливу продавців, наявність товарів заміників.

Рис. 1.6 Інструменти державно-регулятивного впливу на зерновий ринок

На зерновому ринку ми спостерігаємо досить низький рівень „вхідного бар’єра” в галузь, чому сприяє наявність значної кількості необроблених земель – основного засобу виробництва, а також відносна дешевизна найпростішого засобу виробництва зерна – ручної праці.

Сила впливу покупців на ринку визначається виключною важливістю продукції для кінцевого споживача; нечутливістю покупців до цін на товари, що спричиняє нееластичність попиту; досить високим рівнем поінформованості покупця про товар і стан середовища; майже відсутня плата за перехід покупця до іншого продавця; висока ступінь організації покупців, які є, переважно, переробними, сервісними та посередницькими підприємствами, а також наявністю, в окремих сферах, так званої монополії покупців.

Сила впливу продавців є незначною, оскільки галузь характеризується значним подрібненням виробників; одноманітністю товарів; відсутністю плати за перехід до інших продавців; відносно низькою якістю продукції тощо.

Вплив товарів заміників є низьким, в більшості випадків заміником котрогось виду зерна певної категорії, є інше зерно тієї ж категорії. Найбільш характерним це є для фуражних зернових та, частково, для зерна призначеного для технічної переробки.

1.3. Досвід формування і регулювання зернового ринку в зарубіжних країнах

Нестабільність виробництва значно збільшує економічні та продовольчі ризики. Ці ризики торкаються не тільки нашої країни, але й наших партнерів та конкурентів. Оскільки складність у прогнозуванні ситуації на зерновому ринку країни, яка потенційно може експортувати до 10 % усього світового експорту зерна спричиняє проблеми із розробкою експортної та виробничої політики інших країн, як експортерів так і імпортерів зерна. Значні коливання обсягів виробництва не дають можливості Україні створити тісні і надійні партнерські стосунки із іншими країнами, налагодити канали збуту продукції та завоювати певний авторитет на ринку, що, в свою чергу, призводить до зниження рівня конкурентоспроможності українського зерна та України як зернової держави.

Загальні тенденції світового зерновиробництва зазнали вагомих змін наприкінці ХХ століття. В найбільшій мірі ці зміни були спричинені більш жорсткою політикою СОТ по відношенню до державного захисту сільськогосподарських виробників, а також новою аграрною політикою Європейського союзу. Поворотною точкою в еволюції аграрної політики став Уругвайський раунд (Uruguay Round - UR). Домовленості в межах Уругвайського раунду стали першою спробою такої кількості країн домовитися про спільну політику в галузі торгівлі сільськогосподарською продукцією. В межах даних домовленостей було підписано декілька угод, які стосуються доступу до сільськогосподарських ринків, продовольчої безпеки та інших аспектів аграрної політики. До таких угод, зокрема, належать:

- угода по сільському господарству (Agreement of Agriculture - AoA);
- угода по додаткових санітарних і фітосанітарних заходах (Agreement on the Application of sanitary and Phitosanitary Measures - SPS);
- угода по технічних бар'єрах в торгівлі (Agreement on Technicals Barriers to Trade - TBT);
- угода по основних аспектах торгівлі правами на інтелектуальну власність (Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Right - TRIPS);
- домовленість щодо можливих негативних результатів програми реформи в найменш розвинених країнах і країнах, що розвиваються, які є імпортерами продовольства (Decision Concerning the Possible Negative Effects of the Reform Programme on Least-Developed and Net Food-Importing Developing Countries – Marrakesh Decision).

До того часу основними напрямками аграрної політики більшості країн були цінова підтримка, експортні субсидії, обмеження та бар'єри для вільного доступу товарів на ринки, що в певній мірі сприяло розвитку сільського господарства в високорозвинених країнах. Проте, такі заходи суперечили основним принципам ринку, обмежували можливості країн, що розвиваються, знижували обсяги міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією, забезпечували значні видатки з держбюджету на підтримку власного товаровиробника і стимулювання його експортної діяльності.

Домовленості в межах Уругвайського раунду базуються на теорії порівняльних переваг Д.Рікардо, відповідно до якої кожна країна повинна виробляти ту продукцію, для виробництва якої в неї є найбільші порівняльні переваги.

Основні положення Угоди по сільському господарству стосуються місцевої підтримки сільського господарства, експортних субсидій та ринкового доступу. Місцева підтримка сільського господарства розглядається з позиції її зниження (використання підтримки, яка в меншій мірі спотворює принципи вільної конкуренції), реформування форм сільськогосподарської підтримки в

напрямку до прямих платежів, які виконують в більшій мірі компенсуючу, а не стимулюючу функцію, запровадження гнучких лімітів підтримки.

В процесі підписання Угоди по сільському господарству було визнано, що місцева підтримка сільського господарства може спотворювати реальні показники торгівлі. В той же час зрозуміло, що не всі місцеві заходи підтримки викликають істотне спотворення. Відповідно до цього різні види підтримки відносять до різних „кошиків”:

- Жовтий кошик (Amber box) – включає місцеву підтримку у формі підтримки ринкової ціни і вхідних субсидій. Ця підтримка підлягає лімітам: для країн що розвиваються – 10 % і для розвинених країн – 5 %;

- Синій кошик (Blue box), яка включає в себе заходи підтримки, що передбачають прямі платежі на певний фіксований показник - площу, прибуток або одиницю худоби, відповідно до затверджених програм;

- Зелений кошик (Green box), яка включає заходи, які не призводять до підтримки цін виробників і майже не спотворюють результати торгівлі. В більшості випадків – це спеціальні програми, які не націлені на конкретний товар, і включають пряму підтримку прибутку орендарів, а також екологічний захист і регіональні програми розвитку.

Внаслідок політики лібералізації світових ринків сільськогосподарської продукції було значно зменшено обсяги жовтого кошика і збільшено обсяги зеленого.

Спільна аграрна політика не є чимось новим у світовій практиці. Ще з середини ХХ століття країни європейської співдружності почали здійснювати Спільну сільськогосподарську політику (Common Agricultural Policy - CAP). Проте, до останнього часу CAP стосувалася, в основному, захисту внутрішніх ринків та спільної зовнішньої аграрної політики. Із прийняттям Європейською комісією 2 лютого 2005 року Лісабонської стратегії (Lisbon Strategy – LS) пріоритети аграрної політики Євросоюзу змінилися. Основним завданням LS стало забезпечення високого рівня економічного росту, створення робочих місць і підвищення конкурентоспроможності на світових ринках.

Загалом, ще починаючи з 1990 року САР перебуває в процесі реформ. Ці реформи спрямовані, в основному, на підвищення конкурентоспроможності сільського господарства і скорочення рівня підтримки цін та компенсацій фермерам завдяки збільшенню прямих виплат (direct payment). Нова спільна аграрна політика Євросоюзу в більшій мірі спрямована на ринкову орієнтацію ніж на ринкову підтримку. Головним пріоритетом Лісабонської стратегії є сільський розвиток як найвагоміший інструмент реструктуризації аграрного сектору.

Досвід країн – лідерів зернового ринку свідчить про те, що нема якогось одного методу трансформації аграрної політики відповідно до нових норм. Кожна країна вибирає свою схему, притаманну її економіці, національним та іншим особливостям. Виходячи з цього важливим аспектом дослідження світового зернового ринку є вивчення досвіду функціонування зернового ринку та аграрної сфери в цілому в декількох країнах.

Сполучені Штати Америки – це країна, яка здійснює майже чверть усього світового зернового експорту, виробляє в середньому 50 млн.т пшениці, понад 300 млн.т зерна, що в перерахунку складає більше 1000 кг на душу населення, що свідчить про ефективну систему заходів державного регулювання і підтримки сільського господарства в галузі зерновиробництва.

Як і в інших країнах світового економічного простору, останнім часом на агропродовольчу політику уряду США значний вплив мають міжнародні домовленості щодо лібералізації і трансформації аграрної політики. Проте, в США така трансформація проходить поетапно і майже безболісно. В історичному аспекті аграрну політику США прийнято розділяти на три етапи:

- політика до 1996 року;
- політика перехідного періоду (1996-2008 рр.);
- новітня політика лібералізації (2008-до цього часу).

Перший етап аграрної політики досліджуваної країни містив досить дорогий комплекс заходів державного регулювання агропродовольчої системи країни. Для фінансового забезпечення відповідних державних програм у

середині 90-х років витрачалося майже 4,5 % усіх бюджетних коштів. Внутрішня політика в сфері продовольчої безпеки була направлена на підтримку аграрного сектора з метою стабільності внутрішнього ринку продовольства. Для зовнішньої політики характерним був високий рівень субсидування сільськогосподарського експорту (в тому числі зернового), що забезпечувало лідерство країни на зовнішніх ринках. Поставки продовольства іншим країнам за програмами продовольчої допомоги дозволяли впливати на міжнародні відносини. [30, 134]

Після 1996 року аграрна політика США була дещо змінена в напрямку лібералізації світової торгівлі сільськогосподарською продукцією відповідно до основних принципів СОТ. Внаслідок цього на період 1996-2002 роки основними напрямками аграрної політики стало:

- поліпшення життя громадян США через підтримку товарного сільськогосподарського виробництва;
- забезпечення безпечного, повноцінного і доступного продовольства;
- зменшення чисельності населення, що недоїдає;
- раціональне використання земельних ресурсів та охорона навколишнього середовища;
- розвиток наукових досліджень і освіти;
- сприяння розвитку сільських територій;
- розширення світових ринків для продукції сільського господарства.

В межах нового закону по розвитку сільського господарства США: Farm security and rural investment act, 2002, відбувся деякий відступ від основних принципів лібералізації в напрямку підтримки вітчизняного сільгоспвиробника. Відповідно до цього уряд США використовує, як інструменти аграрної політики:

- сприяння розвитку сільських територій;
- фіксовані прямі виплати, що обчислюються на базі 85 % площі по середніх показниках чотирьох останніх років і передбачають їх збільшення по

пшениці – на 6 центів за бушель (до рівня 3,86 доларів), кукурудзі – на 2 (2,6 доларів), ячменю – на 5 (2,21 долар);

- циклічно обчислені субсидії, відповідно до яких уряд компенсує різницю між світовими та цільовими цінами із коригуванням на розмір прямих виплат;

- виплати за скорочення площ посівів, збереження землі;

- програми охорони навколишнього середовища, збереження дикої природи, водорозділів та приватних лук.

Американські експерти очікують, що політика субсидій за новим законом сприятиме зростанню виробництва і загострюватиме ділові стосунки із торговельними партнерами США в світлі торговельної політики країни, коли внутрішня підтримка фермерів США перевищуватиме поточні ліміти підтримки СОТ [31, с.160].

У порівнянні із американською канадська політика регулювання аграрного сектору та зернового ринку характеризується більшою підтримкою виробника. Проте, ця підтримка має консультативний та розвиваючий характер. Як наслідок, Канада виробляє понад 55 млн. тон зерна на рік, з якого понад 20 млн.т – пшениця, експорт зернових становить 60 % від усього вирощеного зерна, частка Канади у світовому зерновому експорті становить близько 10 % [36, с. 124].

Досягнуті успіхи тісно пов'язані із ефективною державною політикою щодо оптимального виробництва основних зернових культур та організацією забезпечення стабільного її експорту, розробкою і впровадженням довгострокових стратегічних концепцій розвитку сільського господарства, цільових програм для галузі, наданням суб'єктам сфери зерновиробництва конкретної підтримки та організацією ефективної сільськогосподарської науки з майже стовідсотковим впровадженням науково-технічних розробок. Одержанню позитивних результатів сприяє концентрація та інтеграція зусиль головних учасників ринку зерна – від селекціонерів з вирощування конкурентоспроможних сортів, виробників зернових культур, фахівців з приймання

(зберігання) і доставки зерна на ринки збуту до ініціативних представників торгівлі, які забезпечують прибуткову реалізацію продукції [32, с. 88]

Досягненню високих результатів у виробництві зерна сприяє розгалужена загальнодержавна структура консультативних та регулюючих органів. До основних урядових, напівурядових та приватних установ, на які покладаються згадані функції належать: постійна парламентська комісія з питань сільського господарства, Міністерство сільського господарства та продовольства, Міністерство транспорту, Міністерство закордонних справ та зовнішньої торгівлі, Міністерство промисловості, науки та технологій, Міністерство охорони навколишнього середовища, міністерства по сільському господарству окремих провінцій, Канадська комісія по зерну, Канадське агентство інспекції по якості продовольства, спеціалізовані асоціації виробників основних культур, акціонерні компанії тощо.

Чи не основним державним органом в питаннях управління зерновим ринком є Канадська комісія по зерну. Її основним завданням є регулювання процесів приймання, доробки, зберігання і збуту товарної зернової продукції, впровадження системи стандартів якості, встановлення класів зернових культур, забезпечення фінансування для проведення необхідних науково-дослідних робіт. В межах Канадської комісії по зерну функціонує чотири підрозділи: відділ послуг для зернового господарства, відділ корпоративних послуг, науково-дослідна лабораторія і консультативна служба по зерну.

Всі заходи щодо регулювання та розвитку зернового ринку в Канаді здійснюються відповідно до окремих урядових програм. Серед найважливіших програм слід виділити:

- Програму стабілізації чистого прибутку – відповідно до цієї програми виробниками, провінційним та федеральним урядом створюється спеціальний фонд, кошти з якого використовуються фермером у разі значного зменшення прибутку;

- Програму страхування валового доходу – основними чинниками якої є щорічне страхування врожаю, забезпечення гарантованих цін на продукцію та її охорона;

- Програму фінансування малого бізнесу;

- Програму сприяння дослідженням у промисловості та інші.

Особливостями функціонування канадської системи регулювання зернового ринку є врахування потреб усіх учасників ринку, зацікавленість в інтенсифікації зерновиробництва, тотальний моніторинг ринку, а також вирішення проблем ринку спільними зусиллями виробника, провінційного та федерального урядів.

Регулювання зернового ринку в Європі є багато в чому відмінним від канадського та американського. Це, в значній мірі, викликано історичними особливостями європейської аграрної політики. Суть в тому, що до початку 90-х років ХХ століття спільна аграрна політика країн Європейського союзу передбачала підтримку цільових цін на зерно, які в середньому на 57 % перевищували світові та захист внутрішнього ринку від імпорту зернових шляхом встановлення плаваючого тарифу у розмірі, що дорівнював різниці між ціною імпортованої продукції та діючою цільовою ціною. Така політика сприяла розвитку фермерських господарств, підвищенню доходів фермерів та стабільного розвитку ринку. Проте, така політика сприяла зниженню конкурентоспроможності європейського зерна на світових ринках, вимагала надзвичайно великих витрат бюджету, а також не забезпечувала рівномірного розподілу доходів між виробниками.

Ці проблеми призвели до запровадження у 1992 році реформи МакШеррі, а у 1997 році – програми Agenda 2006. З метою збалансування попиту і пропозиції на ринку, зменшення видатків з бюджету на інтервенції та підвищення рівня конкурентоспроможності галузі відбулося поступове зниження рівня цільової ціни на всі види зернових спочатку до рівня 110 єкю за тону, потім – до 101,3 євро; було встановлено систему виплат за тимчасово вилучену з процесу виробництва землю (set-aside payment) за умови

дотримання встановлених мінімальних виробничих та екологічних стандартів; введено механізм прямих платежів (direct payment), прив'язаних до площі під вирощуванням зернових. Встановлення розміру прямих платежів здійснювалося на основі минулих років, що зробило їх не прив'язаними до виробництва і ліквідувало відомі стимули фермерів щодо збільшення обсягів виробництва продукції.

Отже основними заходами регулювання зернового ринку ЄС є механізм збалансованої підтримки цільової ціни та прямих платежів. В зовнішній торгівлі основою регулювання стали імпорتنі квоти, розмір яких встановлюється по окремих країнах.

Таким чином, узагальнюючи основні події на світовому ринку зерна можна зробити висновки про наступні тенденції ринку:

- останнім часом відбувається лібералізація відносин у торгівлі зерном;
- зменшуються обсяги підтримки сільгоспвиробників з боку держави, в більшості випадків відбувається трансформація форм підтримки;
- все більшого впливу на внутрішню аграрну політику завдають міжнародні угоди та домовленості.

Відповідно до цих тенденцій зернові ринки високорозвинутих країн також переживають період реформування заходів аграрної політики в бік більшої відкритості і вільного ринку. Основними формами впливу на ринок при цьому стають прямі виплати та квотування імпорту. Все більшої ваги в процесі здійснення аграрної політики набувають проблеми інноваційного розвитку сільських територій та охорони природних ресурсів. Загалом Україна та більшість країн світу рухаються до єдиної мети – формування збалансованого ринку зерна із раціональним поєднанням форм державної підтримки та умов вільного ринку. В цьому аспекті важливим для нашої країни є досвід США, Канади та країн ЄС як основних лідерів світового ринку зерна, його вивчення та адаптація до умов вітчизняної економіки.

Висновки до розділу 1

1. Зерновий ринок відіграє важливу роль в житті суспільства, що обумовлюється його властивостями, пов'язаними із забезпечення потреб населення в їжі. Розвиток категорії зерновий ринок пройшло багато етапів, відповідно до яких змінювалося його трактування і розуміння. На сьогодні, домінуючим є трактування зернового ринку з точки зору системного підходу, як це складна економічна система, що забезпечує найбільш ефективний обіг зерна завдяки взаємодії покупців і продавців в межах певного середовища.

2. Зерновий ринок виконує ряд функцій, пов'язаних зі збором продукції та її закупівлею, реалізацією через торговельні інструменти, функції щодо зберігання продукції, її транспортування, виконання над нею технологічних операцій, інформаційний супровід та фінансово-кредитне забезпечення. При цьому, ринку характерні такі особливості, як постійність, сезонність виробництва, взаємозамінність продуктів, мультиплікативності щодо застосування зерна у різних сферах.

3. Зерновий ринок як складна економічна система має складні структуру, пов'язану із можливістю деталізації головного об'єкту обміну – зерна на різні асортиментні групи, кожна зі яких по-суті утворює свій ринок, а також із специфікою взаємовідносин, між суб'єктами ринку. Основу зернового ринку складає зерновиробництво, яке технологічно тісно пов'язане із великою кількістю секторів економіки, наприклад харчосмакова, комбікормова, хлібопекарська, спиртова, пивна, борошномельно-круп'яна.

4. Основним елементом ринкового середовища, який забезпечує ключові аспекти саморегулювання за рахунок погодження позицій покупців і продавців стосовно ціни обсягів та якості продукції є ринковий механізм. Він формується відповідно до типу ринкового середовища (вільна конкуренція, монополія, моносонія тощо), кількості суб'єктів ринку різного профілю, рівнем конкуренції.

5. Середовище функціонування ринку зерна має свої підсистеми, діяльність яких пов'язана із забезпеченням та підтримкою нормативних актів та

обмежень, обслуговуванням процесів обігу зерна, роботою конкурентного середовища. При цьому, важливий елемент ринкового середовища – це злагоджена робота усіх підсистем його інфраструктури: державно-регулятивної, науково-дослідної, організаційно-технічної, фінансово-кредитної, сервісної та інформаційно-консультаційної.

6. Інтеграція України у світовий ринок обумовлює потребу у вивченні, узагальненні, адаптації та використанні досвіду провідних країн світу у системі регулювання зернового ринку як одного із тих, які в найбільшій мірі представлені на світових ринках. Відповідно до цього, було виявлено, що глобальний рівень регулювання аграрної політики визначається в першу чергу Світовою організацією торгівлі відповідно до їх спеціалізованих угод. Узагальнено на даний момент кістяк такого врегулювання містить понад п'ять спеціалізованих угод щодо угоди із населення, вирішення санітарних та інших нетарифних обмежень. Основні види підтримки сільського господарства, при цьому визначаються як заходи жовтого кошика, які передбачають підтримку ринкової ціни і субсидій. Синій кошик – передбачає використання інструменту прямих платежів та вирішення за рахунок цього виробничих питань. Зелений кошик – включає заходи, спрямовані на підтримку виробників і споживачів, і має комплексну дію. Додаткові інструменти і заходи щодо реформування галузі містяться також в узагальненні досвіду управлінням зерновим ринком США, Канади, Європи та інших.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЯ І УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РИНКОМ ЗЕРНА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Аналіз структури виробництва сільського господарства Тернопільської області

Організація та управління зерновим ринком на регіональному і національному рівні є складним різнопрофільним процесом, який передбачає виконання значного переліку дій, операцій і процедур. При цьому, основу забезпечення функціонування зернового ринку становлять процеси, пов'язані з виробництвом об'єктів обігу на ринку – зернових культур. Основними виробниками зерна є сільськогосподарські і підприємства і господарства населення, які в сукупності використовують власні або орендовані засоби виробництва, здійснюючи відповідні технологічні операції відповідно до специфіки природо-кліматичних умови і господарської діяльності.

Виробництво зернових завжди мало особливий статус у сільському господарстві України. Зернова група становила основу продовольчого і фуражного забезпечення агропродовольчого сектору. Відповідно до цього, актуальності набуває потреба у дослідженні умов та структури сільськогосподарського виробництва з точки зору зміни ролі та значення зерновиробництва.

Сільське господарство України і Тернопільської області зокрема за роки незалежності України пройшло складний шлях розвитку і трансформації. Завдяки аграрній реформі, яка на кожному із етапів свого здійснення забезпечувала значні структурні зміни і трансформації, відбувся перерозподіл сільськогосподарських угідь та майна аграрних підприємств внаслідок їх приватизації і паювання, створення господарських структур, заснованих на приватній власності, формування відповідного нормативно-правового та інституційного середовища. Результатом цього стали структурні зміни у виробництві продукції сільського господарства, які супроводжуються певною динамікою. Основні аспекти таких змін зображено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Динаміка та структура виробництва продукції сільського господарства
Тернопільської області, млн. грн., у порівняльних цінах 2010 р.

Показники	2010			2013	2014	2015			2015 р. до 2010 р., %
	всього	Питома вага продукції у структурі сг виробництва, %	Питома вага продукції у структурі виробництва за галузями, %			всього	Питома вага продукції у структурі сг виробництва, %	Питома вага продукції у структурі виробництва за галузями, %	
Продукція сільського господарства	5825,6	100,0	-	8051,4	9169,4	8145,8	100,0	-	139,8
Продукція рослинництва	3875,1	66,5	100,0	5792	6847,4	5806,7	71,3	100,0	149,8
Зернові культури	1341,5	23,0	34,6	2389,8	2812,9	2324,6	28,5	40,0	173,3
Технічні культури	1016,4	17,4	26,2	1274,1	1642,8	1379,8	16,9	23,8	135,8
Картопля, овочі та баштанні	1279,9	22,0	33,0	1825,2	1944,6	1592,1	19,5	27,4	124,4
Плодоягідні та виноград	65,9	1,1	1,7	167,8	185,3	202	2,5	3,5	306,5
Кормові культури	155,4	2,7	4,0	140	149,6	128,9	1,6	2,2	82,9
Інша продукція та зміна обсягів незавершеного виробництва	16	0,3	0,4	-4,9	112,2	179,3	2,2	3,1	в 11,2 р.б.
Продукція тваринництва	1950,5	33,5	100,0	2259,4	2322	2339,1	28,7	100,0	119,9
Сільськогосподарські тварини (вирощування)	694,7	11,9	35,6	790,8	869,8	909,2	11,2	38,9	130,9
Молоко	1045,4	17,9	53,6	1219,1	1206,5	1157,1	14,2	49,5	110,7
Яйця	172,1	3,0	8,8	199	201,4	228	2,8	9,7	132,5
Інша продукція	38,3	0,7	2,0	50,5	44,3	44,8	0,5	1,9	117,0

Як бачимо з таблиці, у порівняння із 2010 роком виробництво продукції сільського господарства в Тернопільській області суттєво зросло. Загальне зростання склало майже 40 %, в тому числі по рослинництву – 50 %, по тваринництву – 20 %. Характерно, що зростання відбулося практично по усіх видах продукції, окрім кормових культурах, по яких спостерігалось зменшення

обсягів виробництва на 17 %. Серед інших культур, відмітимо, що найбільше зростання було зафіксовано по плодово-ягідних та виноградних культурах – у 3 рази, а також по групі зернових - +73,3 %.

Вагомі зміни відбулися також і у структурі виробництва. Так, за період дослідження питома вага рослинництва у валовому виробництві зросла майже на 5 %. Найбільше у загальному обсязі виробництва сільськогосподарської продукції зросла питома вага зернових та зернобобових культур – на 5,4 %. Окрім цього, зростання питомої ваги виробництва було зафіксовано по плодово-ягідних культурах - + 1,8 %. По решті культур – відбулося зменшення їхньої частки – технічних культур – на 0,5 %, картоплі та овочевих культур – на 2,5 % (іншу продукцію та зміну обсягів незавершеного виробництва до уваги не взято). В тваринництві, зважаючи на загальне зменшення питомої ваги галузі у валовому виробництві, по усіх видах продукції було зафіксовано незначне скорочення обсягів виробництва.

В загальному по рослинництву, питома вага зернових культур в 2015 році досягла рівня 40 % від валового збору (+5,4 %), тоді як по технічних культурах спад склав 2,4 %, по картоплі та овочевих - 5,6 %, по кормових - 1,8 %. В результаті питома вага кормових культур в структурі валового виробництва досягла рівня 2,2 %. Це насторожує, зважаючи на вагоме значення, яке має ця група культур для сільського господарства в цілому – як сировина для тваринництва. Результатом цього є погіршення ситуації в тваринництві, переведення його на переважання зернових раціонів у відгодівлі, а також зменшення обсягів органічних добрив, внесених у землю.

Зміни обсягів виробництва в часі, зміни структури виробництва та інші структурні зміни в цілому характерні для сільського господарства, яке піддається значному впливу природо-кліматичних умов, а також відчуває залежність від науково-технічного прогресу. При цьому, для сільського господарства України характерна також залежність сільського господарства від інституційного середовища. Так, починаючи із 1990 р. в Україні відбувається аграрна реформа, яка все ще не завершена. Одним із результатів такої реформи

є зміна структури землекористування та господарювання в сільському господарстві, перерозподіл обсягів виробництва продукції між сільськогосподарськими підприємства і господарствами населення. Як наслідок, починаючи із 2000 значний обсяг продукції сільського господарства виробляється у господарствах населення (табл. 2.2)

Таблиця 2.2

Динаміка частки господарств населення у виробництві продукції
сільського господарства

вид продукції	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2015 р. до		
							1995 р., %	2000 р., %	2010 р., %
Продукція сільського господарства	48,9	73,1	70,8	59,1	47,5	49,3	100,8	67,4	83,4
Продукція рослинництва	35,6	63,6	57,6	46,7	38,8	40,9	114,9	64,3	87,6
Зернові культури	11,1	30,2	32,5	24,8	20,3	21,6	194,6	71,5	87,1
Цукрові буряки (фабричні)	9,4	39,3	43,1	13	7,1	9	95,7	22,9	69,2
Картопля	93,8	98,5	96,3	93,2	87,3	97,7	104,2	99,2	104,8
Овочі	82,6	94,4	95	92,3	93,5	95,7	115,9	101,4	103,7
Плоди і ягоди	93,3	65,5	91,4	92,4	83,7	75,2	80,6	114,8	81,4
Продукція тваринництва	65,6	88,5	90,9	83,9	73,2	70,1	106,9	79,2	83,6
М'ясо (в забійній масі)	54	75,3	89	78,7	58	57,2	105,9	76,0	72,7
Молоко	57,8	85,6	92,7	91,7	89	87,2	150,9	101,9	95,1
Яйця	75,8	91	74,8	68	58,5	51,3	67,7	56,4	75,4

З таблиці видно, що не зважаючи на суттєве переформатування виробництва сільськогосподарської продукції на користь господарств населення (в 2000 році їх питома вага зросла на 24,2 %) в 2015 році в загальних рисах, обсяги виробництва по основних культурах – дуже схожі. Тому, порівнюючи показники 2015 року із 1995 роком відмітимо суттєве переважання, майже у 2 рази частки господарств населення у виробництві зернових культур, а також 50 % приросту у виробництві молока. По інших групах продукції зростання показника становило 0,8-16 %, в загальному по рослинництву – 14,9 %, по тваринництву – 6,9 %. Зменшення частки населення

було зафіксовано у виробництві цукрових буряків (на 4,3 %), плодів і ягід (на 19,4 %) і яєць – на 33,3 %.

Порівнюючи досліджувані порівняння із 2000 і 2010 роками, відмітимо, що по окремих культурах в цей період частка господарств населення у їх виробництві сягали 80-98 %. Загалом, традиційно високим рівень досліджуваного показника є для картоплі, овочів, молока – більше 80 %, найменше в господарствах населення виробляють цукрові буряки і зернові культури. Загалом, як бачимо більш трудомістке виробництво в значній мірі відбувається саме за рахунок потужностей господарств населення.

Для більш наочного спостереження динаміки частки господарств населення у виробництві зернових культур і продукції сільського господарства, в тому числі за галузями, звернемо увагу на рис. 2.1.

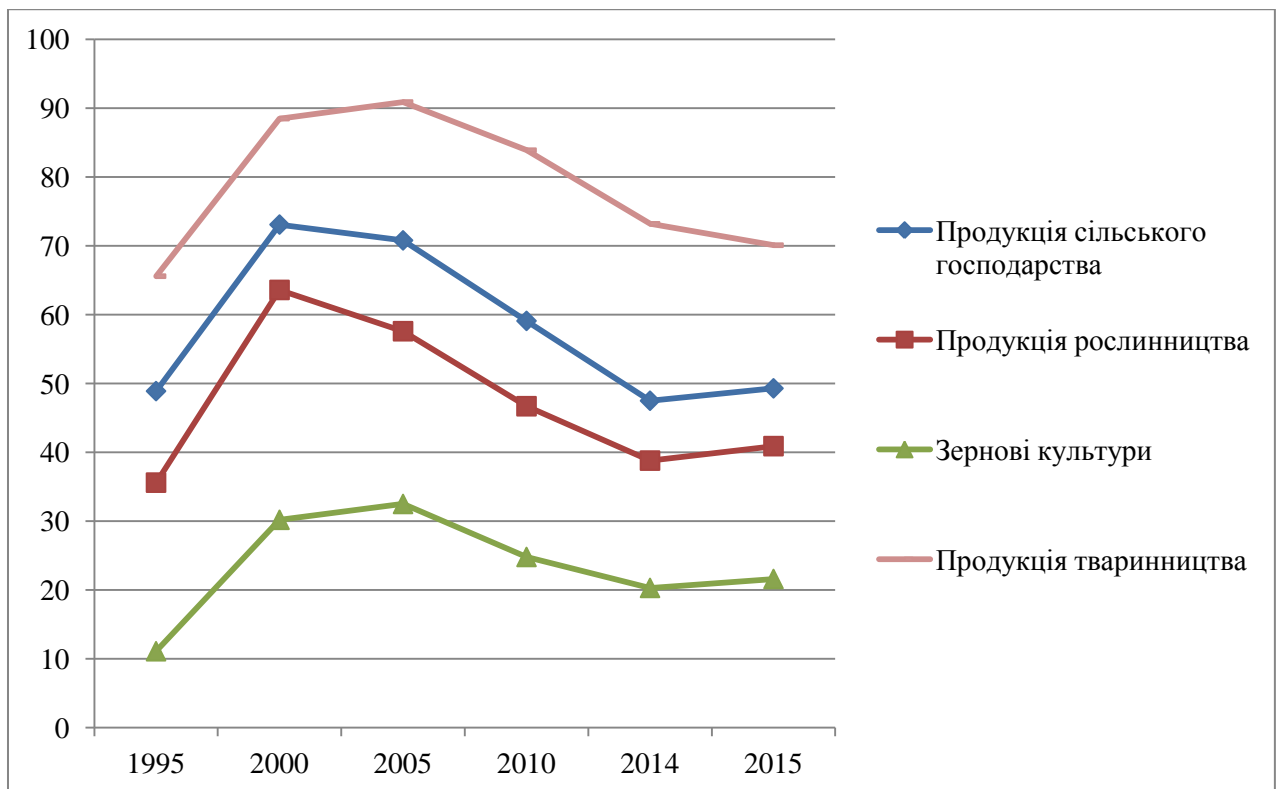

Рис. 2.1. Динаміка частки господарств населення у виробництві зернових культур та продукції сільського господарства за галузями

З рисунка видно стрибкоподібний ріст показників в період 2000-2010 рр. Мінімальне значення зафіксоване у 2014 році, коли загальний обсяг

виробництва був найвищим. Характерною також є схожа динаміка у всіх базах порівняння, серед яких зернові культури мають найнижчий рівень показника.

Таким чином, виробництво зернових культур є одним із небагатьох видів виробництва, в якому суттєво переважає частка сільськогосподарських культур. На хвилі реформ, внаслідок перерозподілу земельних ресурсів, ми спостерігали зростання частки господарств населення у виробництві зернових, проте, в 2014-2015 рр. ситуація, фактично, повернулася до рівня 1995 року. Така динаміка має позитивний характер, оскільки організоване виробництво в сільськогосподарських підприємствах має вищий рівень наукової обґрунтованості. Воно характеризується використанням насінневого матеріалу вищої репродукції, кращим сортовим забезпеченням виробництва, захистом від шкідників тощо. В результаті, в сільськогосподарських підприємствах якість зерна – вища. На відміну від цього, більшість зерна, отриманого в господарствах населення – складає фураж, який використовується в тих же домогосподарствах для відгодівлі ВРХ,3 свиней, курей тощо.

Важливим чинником, який характеризує стан виробництва сільськогосподарської продукції та місце в ній зерновиробництва є аналіз рівня забезпеченості населення певним видом продукції, який свідчить про визначений рівень виробництва, спроможний забезпечити потребу суспільства у визначеній групі товарів. Таке порівняння показників виробництва продукції на душу населення в Тернопільській області подано в табл. 2.3.

Як бачимо, в розрахунку на одну особу постійного населення в Тернопільській області в цілому спостерігається ріст обсягів виробництва – на 41,5 %. В рослинництві такий показник становить 81,4 %, в тваринництві – спад – на 8,4 %. В рослинництві зростання досліджуваного показника характерне для усіх культур, за винятком цукрових буряків (зменшення на 60,2 %). Ріст виробництва продукції галузі в розрахунку на душу населення склав 2 рази – для зернових культур, 1,8 разів для картоплі, 2,4 рази – для овочів, 3,3 рази – для плодів і ягід. В тваринництві ріст у 2 рази був характерний тільки для виробництва яєць. По решті продуктів спостерігався спад на рівні 8-23 %.

Оцінюючи структуру, в загальному обсязі продукції сільського господарства на душу населення відмітимо вагому зміну. Так, за даними 19965 року, найбільшу частку за аналізованим показником займало виробництво цукрових буряків – 31,7 % від загального показника по сільському господарстві і 57,0 % - по рослинництву. Питома вага зернових культур за цими показниками склала, відповідно 19,0 % та 34,1 % відповідно. В 2015 році показник цукрових буряків склав 8,9 і 12,5 %, тоді, як показник зернових – 27,0 і 37,9 %. Тобто, в структурі продовольчого забезпечення населення, питома вага зернових культур зросла і досягла найвищого рівня на душу населення у порівнянні із іншими культурами.

Таблиця 2.3.

Динаміка та структура виробництва сільськогосподарської продукції в Тернопільській області на душу населення, кг

Показники	1995			2000	2010	2014	2015			2015 р. до 1995 р., %
	кг	% до загального показника по сг	% до загального показника по галузі				кг	% до загального показника по сг	% до загального показника по галузі	
Продукція сільського господарства, грн	5390	100,0		4572	5362	8557	7629	100,0		141,5
Продукція рослинництва, грн	2997	55,6	100,0	2825	3567	6390	5438	71,3	100,0	181,4
Зернові культури	1023	19,0	34,1	642	1161	2474	2059	27,0	37,9	201,3
Цукрові буряки (фабричні)	1709	31,7	57,0	1042	1431	1618	680	8,9	12,5	39,8
Картопля	468	8,7	15,6	904	765	1197	869	11,4	16,0	185,7
Овочі	100	1,9	3,3	121	178	253	239	3,1	4,4	239,0
Плоди і ягоди	20	0,4	0,7	10	17	61	66	0,9	1,2	330,0
Продукція тваринництва, грн	2393	44,4	100,0	1747	1795	2167	2191	28,7	100,0	91,6
М'ясо (в забійній масі)	63	1,2	2,6	42	34	50	52	0,7	2,4	82,5
Молоко	556	10,3	23,2	438	384	449	431	5,6	19,7	77,5
Яйця, шт	230	4,3	9,6	203	340	404	459	6,0	20,9	199,6

Оцінюючи зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції на душу населення, відмітимо, що вона, хоча й свідчить про певні

тенденції росту і структурних зрушень у виробництві, все ж не дає повної картини щодо рівня забезпеченості тим чи іншим видом продовольчих товарів. Тому, для усунення цього недоліку, проаналізуємо дані рис. 2.2, де графічно зображено обсяг самозабезпеченості України основними видами продовольчих товарів по відношенню до обсягів його внутрішнього споживання. До уваги взято найголовніші види продукції, що формують харчовий раціон українців.

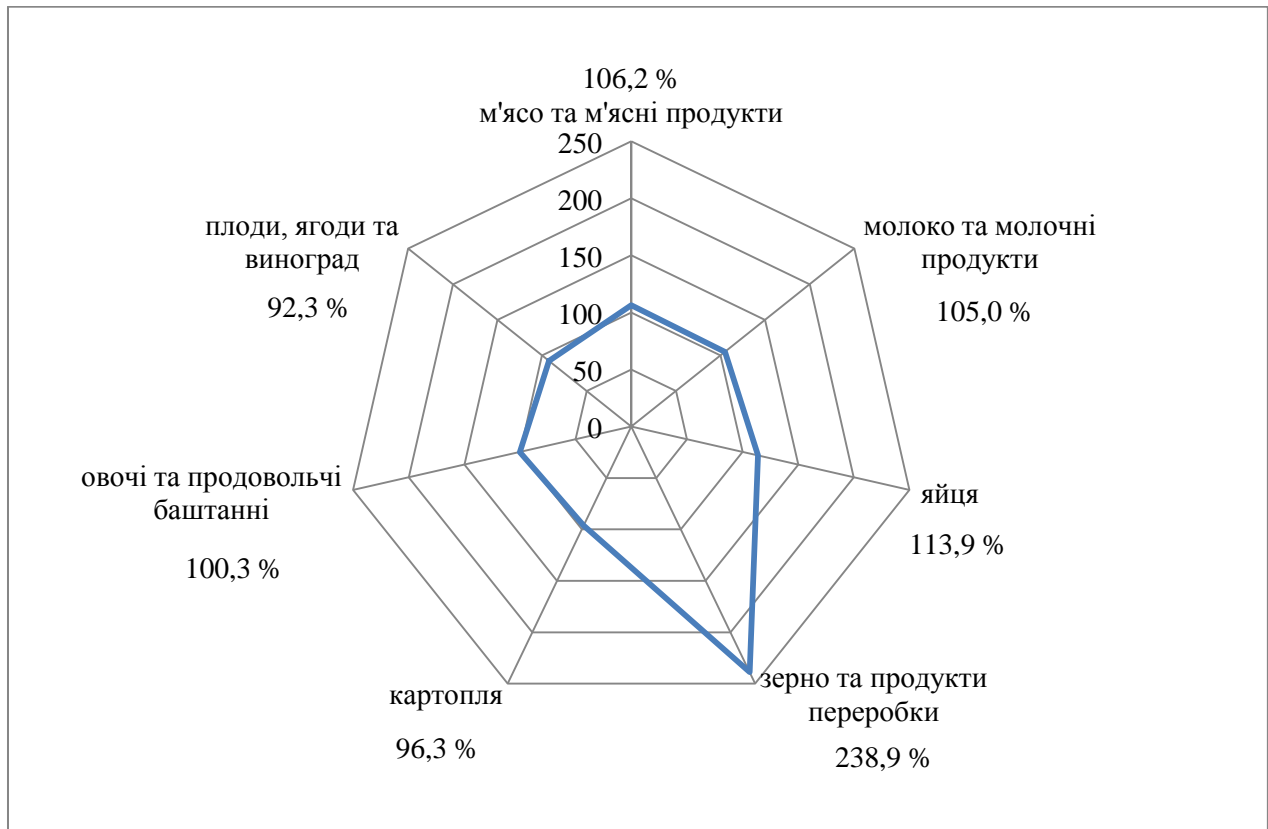

Рис. 2.2. Рівень самозабезпеченості України основними видами продовольства у 2015 році, % виробництва до внутрішнього використання

Як бачимо, в цілому українці в достатній мірі забезпечені продовольчою продукцією власного виробництва. Тільки за виробництвом картоплі (на 3,7 %) і плодів, ягід та винограду (на 7,7 %) ми не забезпечуємо власні потреби у споживанні. Що стосується обсягів виробництва молокопродуктів, м'ясопродуктів, овоче-баштанних культур, то рівень самозабезпеченості тут незначно переважає 100 %. Це позитивний показник, хоча, він досить сильно піддається ризикам і тому потрібно продовжувати працювати над більшою інтенсифікацією виробництва у цих галузях. Що ж стосується зерна та

продуктів його переробки, то рівень його самозабезпеченості становить 238,9 %, тобто, ми виробляємо майже у 3 рази більше зерна, ніж споживаємо в середині країни. Відповідно до цього, можемо стверджувати, що в структурі виробництва і продовольчого забезпечення зернові культури і продукти їх переробки займають найбільш вагоме місце.

Перевищення пропозиції над внутрішнім споживанням з точки зору ринкових відносин формує значну загрозу для цінової кон'юнктури зернового ринку (тиск на ціну в напрямку її зниження). Тому, можна стверджувати, що структурні особливості та фіксація динаміки постійного зростання показників зерновиробництва становить значний інтерес для забезпечення раціональної організації і управління зерновим ринком як на регіональному, так і на загальнонаціональному рівні.

2.2. Загальний стан зерновиробництва в Тернопільській області

Зерновиробництво займає вагоме місце в структурі сільського господарства, яке визначає розвиток багатьох галузей економіки, забезпечує потребу країни в хлібопродуктах, значно впливає на експортний потенціал і формування конкурентоспроможності країни в умовах глобалізації. Ріст показників зерновиробництва, які фіксуються останніми роками свідчить про досягнення досить високого рівня виробництва продукції зернової групи. Проте, як свідчать праці деяких вчених, а також зіставлення показників продуктивності праці і урожайності із країнами західної Європи, потенціал для росту галузі є ще досить значний.

Основним показником, який характеризує кількісні результати зерновиробництва є валовий збір. Він, в свою чергу, визначається такими показниками, як урожайність культур та посівні площі (точніше площі з яких було зібрано урожай). Коефіцієнти кореляції валового збору із названими показниками дорівнюють одиниці, що дає підстави для більш детального їх аналізу, оскільки визначивши чинники впливу на урожайність та посівні площі, ми визначимо, тим самим, чинники, що впливають на показник валового збору.

Структуру та динаміку посівних площ в сільському господарстві Тернопільської області наведено в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Структура посівних площ груп сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств Тернопільської області

Продукція	1995		2000		2010		2014		2015		2015 р. до 1995 р.	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	%	змiна в структурi, +/-
Зерновi культури	383,1	43,6	406,7	46,3	465,9	53,1	483,5	55,1	446,9	50,9	116,6	+7,3
Технiчнi культури	102,8	11,7	95,9	10,9	158,1	18,0	182,1	20,7	213,8	24,3	208,0	+12,6
Картопля i овоче-баштаннi культури	75,2	8,6	85,8	9,8	67,1	7,6	74,9	8,5	69,5	7,9	92,4	-0,6
Кормовi культури	317,1	36,1	205,5	23,4	69,2	7,9	62,5	7,1	63,2	7,2	19,9	-28,9

В контексті аналізу наведених показників, відмітимо, що загальний обсяг посівних площ за період дослідження скоротився на близько 80 тис. га. Окрім того, якщо у 1995 році вона використовувалася в повному обсязі, то починаючи з 2000 року рівень її використання не перевищував 90 %. Загалом же в структурі посівних площ на протязі усього періоду дослідження переважала зернова група. Питома вага зернових культур в структурі посівних площ коливалася в межах 43,6 – 55,1 %. Загальна зміна питомої ваги за період дослідження склала +7,3 %. Зростання аналізованого показника також відбулося по технічних культур (+12,6 %). По решті груп сільськогосподарських культур – зафіксовано зменшення їх питомої ваги у структурі посівних площ.

Для більше детального аналізу змін в структурі посівних площ зернових культур, проаналізуємо рис. 2.3.

З таблиці видно, що за період дослідження найбільш помітна тенденція – це збільшення питомої ваги кукурудзи – з 5,7 % до 26,7 % у 2015 році.

Максимальна частка кукурудзи і структурі посівних площ сягнула в 2013 році 32,9 %. Суттєве зменшення частки посівних площ було зафіксовано по відношенню до пшениці – з 48,0 % до 45,2 %, по ячменю – з 25,9 % до 21,1 % і по зернобобових – з 11,3 % до 2,7 %. Менше 1 % займають площі під житом, вівсом і просом, частка гречки становить 2,7 % проти 4,0 % у 1995 році.

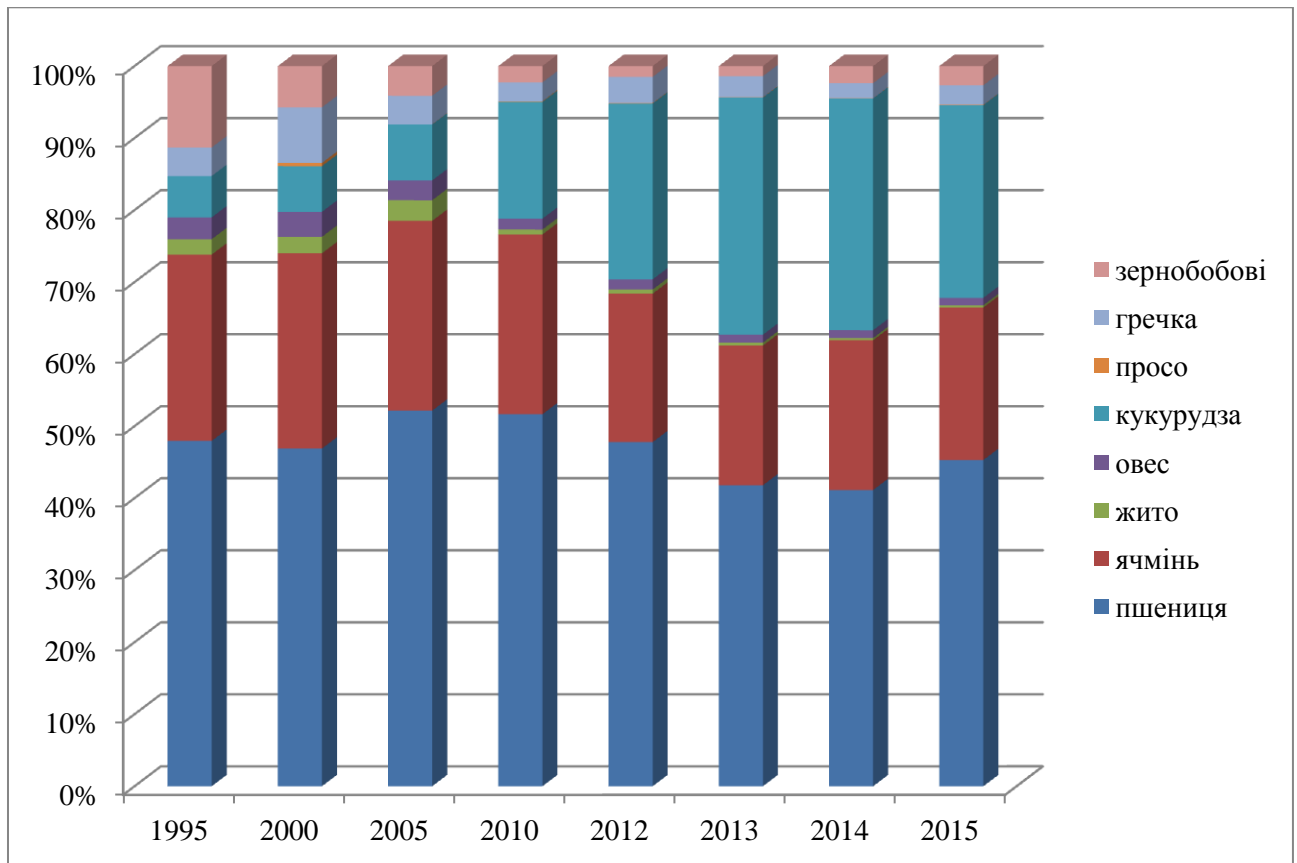

Рис. 2.3. Динаміка структури посівних площ зернових культур в Тернопільській області, %

Така структура є результатом проведених трансформацій в галузі сільського господарства, відповідно до чого, кукурудза, як один із видів продукції із найвищим рівнем рентабельності витіснив із зернового клину більшість інших культур. Попит на фуражне зерно з України та хороші параметри якості кукурудзи дозволяють стверджувати про те, що така тенденція в найближчий час збережеться.

Збільшення посівних площ під зерновими, яке відбувається останнім часом (навіть за рахунок інших культур) свідчить про екстенсивний напрям розвитку зернового господарства області. Проте, в умовах обмеженості

земельних ресурсів все більшої актуальності набуває інтенсифікація зерновиробництва, основним спрямуванням якої є підвищення рівня урожайності зернових культур.

Посівна площа є, певною мірою, пасивним чинником зважаючи на технологічну специфіку вирощування зернових, яке для отримання кращого результату потребує сівозмін. Тому, обмеження посівної площі зернових наявними земельними ресурсами та технологічною доцільністю, ми можемо віднести до чинників об'єктивного характеру, які слабо піддаються впливу і не можуть бути різко змінені. Певний ресурс даного показника міститься у приведенні до повної відповідності показника посівної площі та площі з якої зібрано урожай. Протягом останніх п'яти років різниця між названими показниками становила 4-6 %. Внаслідок такої невідповідності регіон щороку недоотримує близько 49,5 тис. тонн зерна.

Значно більший вплив на стан галузі має урожайність, яка визначає ступінь інтенсивності її розвитку. Загальний вплив на урожайність зернових визначає ціла група чинників, які умовно можна розділити на декілька груп: природо-кліматичні; технологічні; управлінські.

Природо-кліматичні чинники мають значний вплив на рівень урожайності зернових. Вони характеризуються якістю ґрунтів, кількістю опадів, сумою сонячних температур, умовами зимування озимих культур тощо, і мають дуже тісний зв'язок із урожайністю.

Показники урожайності зернових культур в Тернопільській області подано в таблиці. 2.5.

Як бачимо з таблиці, урожайність зернових культур в Тернопільській області в середньому сягає 49,7 ц/га, при цьому найвищий рівень урожайності зафіксовано по кукурудзі, що обумовлено її природними характеристиками і більшою вагою зерна – 63,5 ц/га. Досить високий рівень урожайності як для України спостерігається також по озимих пшениці і ячменю – 50,3 ц/га і 50,6 ц/га відповідно. По інших культурах урожайність – суттєво менша. З точки зору

оцінки динаміки рівня урожайності, відмітимо, що практично по усіх базах порівняння (відносно 1995 , 2000 і 2010 років) зафіксовано ріст показника.

Таблиця 2.5

Динаміка урожайності зернових культур в усіх категоріях господарств
Тернопільської області, ц/га

Продукція	1995	2000	2010	2014	2015	2015 р. до		
						1995 р., %	2000 р., %	2010 р., %
Зернові культури	31,4	19,4	27,7	55,4	49,7	158,3	256,2	179,4
Озимі зернові у т.ч.	37,3	24	26,2	49,9	50,2	134,6	209,2	191,6
пшениця	37,6	24,3	26,3	50,4	50,3	133,8	207,0	191,3
жито	31,4	18,7	14,9	31,4	28,9	92,0	154,5	194,0
ячмінь	34,1	18,7	26,6	47,3	50,6	148,4	270,6	190,2
Ярі зернові у т.ч.	25,5	16,3	29,1	59,3	49,2	192,9	301,8	169,1
пшениця	27,7	13,8	18,9	37,1	32,2	116,2	233,3	170,4
ячмінь	27,3	17	20,4	42,5	41,3	151,3	242,9	202,5
овес	27,1	17,3	13,3	26,1	28,1	103,7	162,4	211,3
кукурудза на зерно	35,3	29,4	52,7	77,5	63,5	179,9	216,0	120,5
просо	14,1	5,7	10,4	20,5	20,1	142,6	352,6	193,3
гречка	7,2	7	7,4	10,9	9,1	126,4	130,0	123,0
зернобобові	22,4	13,8	15,1	28,5	28	125,0	202,9	185,4

Проте, якщо спостерігати на всьому досліджуваному інтервалу, то побачимо, що по більшості культур, на протязі 2000 – 2010 років спостерігалось зниження урожаю у порівнянні із 1995 роком. В цей час ріст урожайності було зафіксовано лише по кукурудзі на зерно. На протязі наступних років відбувалося поступове підвищення рівня урожайності, максимуму якого було досягнуто в 2014 році.

Цікавим з точки зору дослідження рівня урожайності є порівняння рівня урожайності по сільськогосподарських підприємствах адміністративних районів області (рис. 2.4).

Як бачимо, в більшості районів рівень урожайності поступається середньому значенню по області, рівному 55 ц/га (вищий рівень зафіксовано по семи районах, нижчий – по решті 10). Найвищий рівень урожайності зафіксовано у Кременецькому районі – 69,9 ц/га. Найнижчий – у Борщівському – 40,7 ц/га. Різниця між максимальним і мінімальним значенням склала 1,7

рази. Серед районів, які перевищили рівень середньої по області урожайності зернових – Бучацький (61,9 ц/га), Зборівський (63,0 ц/га), Козівський (62,9 ц/га). Підволочиський (55,7 ц/га), Тербовлянський (61,9 ц/га) і Чортківський (56,0 ц/га).

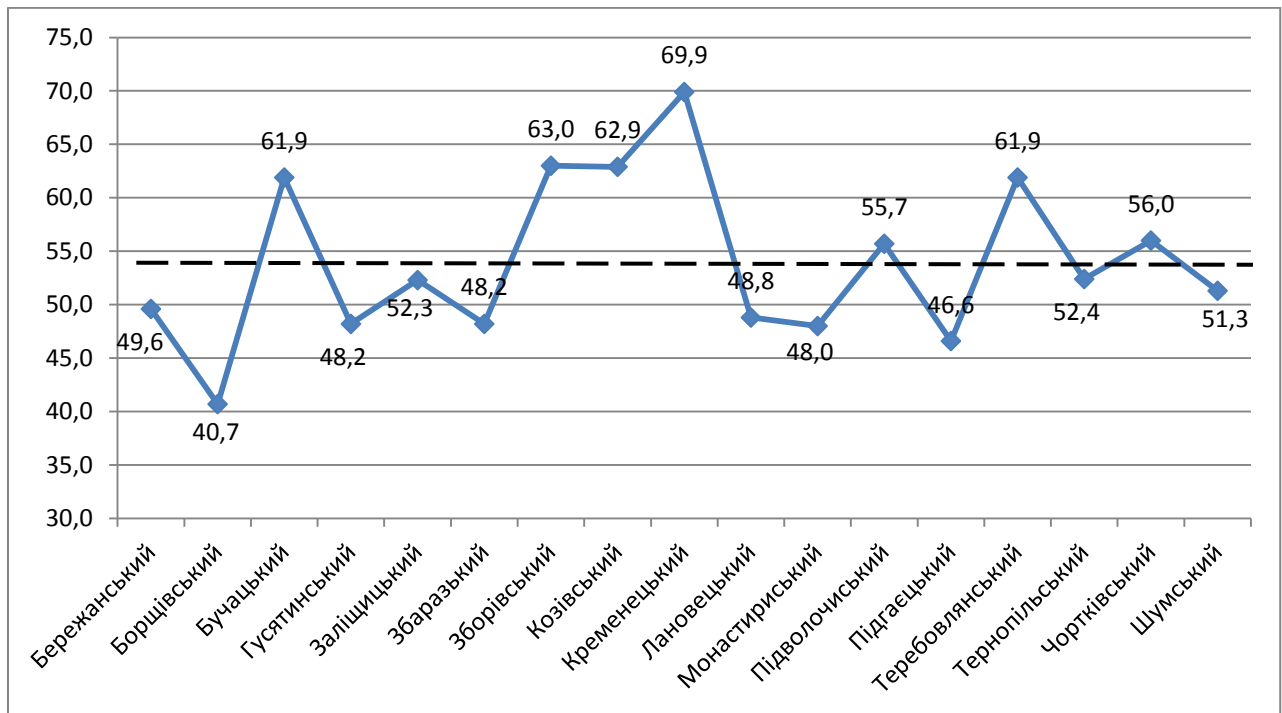

Рис. 2.4. Порівняння урожайності зернових культур по районах із середнім значенням по області

Показником, який узагальнює рівень виробництва зернових – валовий збір. Валовий збір виражається у кількісних показниках – центнери, тонни і т.д., він залежить від різних факторів, в першу чергу – від технологічних та природо-кліматичних. Технологічні чинники проявляються у забезпеченні чіткості при виконанні технічних операцій по вирощуванню зернових та наявності необхідних для цього ресурсів. На жаль, чіткість виконання технічних операцій майже не піддається достовірному вимірюванню, що не дозволяє визначати потенціал покращення цього чинника.

Логічним виглядає припущення, що результати виробництва зернових значною мірою залежать від таких показників як забезпеченість комбайнами і тракторами, внесення органічних та мінеральних добрив тощо. Технологічні чинники, хоча й містять певні резерви підвищення виробництва зерна, не

можуть бути нами враховані без вимірювання чіткості їх використання. Загалом, виробництво є особливим етапом на шляху матеріального потоку, оскільки здійснює його якісну зміну, технологічне перетворення, а також демонструє ефективність попереднього етапу та створює основу для реалізації наступного. Найважливішим показником в рослинництві є валовий збір продукції (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Динаміка валового збору зернових культур в Тернопільській області, тис. тонн

	1995	2000	2010	2014	2015	2015 р. до		
						1995 р., %	2000 р., %	2010 р., %
Зернові культури	1203,8	740,6	1261	2651,4	2199	182,7	296,9	174,4
Озимі зернові	718	373,7	559,9	995,6	1022	142,3	273,5	182,5
у тому числі								
пшениця	687,1	354,8	518,5	898,5	926,6	134,9	261,2	178,7
жито	25,7	17	4,8	4,5	4	15,6	23,5	83,3
ячмінь	5,2	1,9	36,6	92,6	91,4	в 17,6 р.б	в 48,1 р.б.	в 2,5 р.б.
Ярі зернові	485,8	366,9	701,1	1655,8	1177	242,3	320,8	167,9
у тому числі								
пшениця	2,5	47,5	75	66,9	53,4	в 21,3 р.б.	112,4	71,2
ячмінь	266,4	174,4	200,3	341,1	311,5	116,9	178,6	155,5
овес	31,5	23,2	9	13,1	12,9	41,0	55,6	143,3
кукурудза на зерно	77,6	72	392,7	1188,1	752,9	970,2	в 10,5 р.б.	191,7
просо	0,1	0,8	0,4	0,2	0,3	300,0	37,5	75,0
гречка	10,7	19,6	8,6	10,7	10	93,5	51,0	116,3
зернобобові	96,9	29,3	14,9	32,2	33	34,1	112,6	221,5

Його важливість пояснюється чіткою спрямованістю діяльності всіх господарств на збільшення даного показника. Окрім цього, саме валовий збір характеризує ефективність виконання матеріально-технічного постачання та технологічних процедур.

Динаміка валового збору зернових культур показує наявність суттєвих структурних змін, що характеризуються як збільшенням, так і зменшенням обсягів виробництва. Так, в структурі валового виробництва переважають пшениця, кукурудза на зерно і ячмінь. Найбільший приріст валового виробництва фіксуємо по озимому ячменю – в 17,6 разів більше, ніж у 1995

році та по ярій пшениці – в 21,3 рази більше за аналогічний період. Такий приріст пов'язаний із впровадження у виробництво нових сортів названих культур, які характеризуються високим рівнем продуктивності. Окрім названих суттєвий приріст виробництва зафіксовано по кукурудзі на зерно – в 9,7 разів більше, ніж у 1995 році. Загалом, з точки зору динаміки, деякий спад виробництва зернових культур спостерігався в період з 1995 року по 2010 рік, після цього було досягнуто стабілізації обсягів виробництва і їх збільшення. Серед культур, виробництво яких зменшилося – жито, овес, гречка.

Оцінюючи обсяги виробництва зернових культур, відмітимо потребу у визначенні рівня їх рентабельності, який характеризує окупність виробництва і реалізації продукції (рис. 2.5).

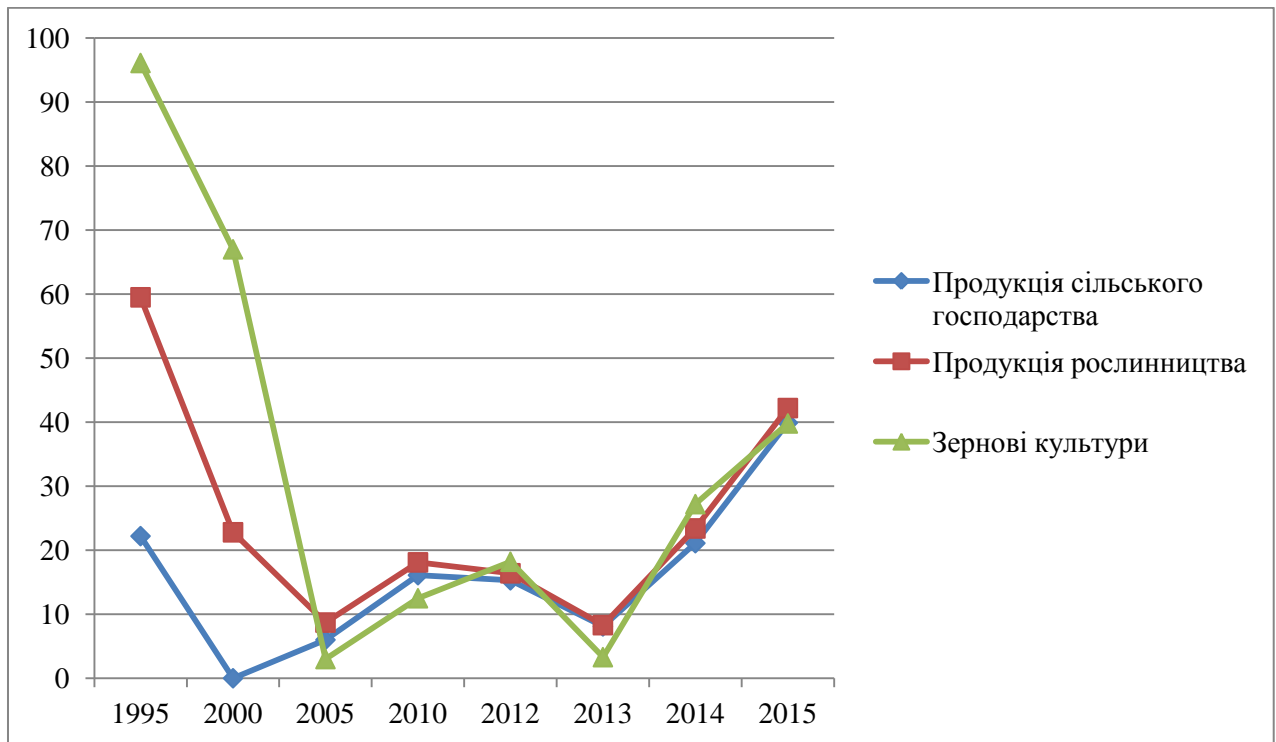

Рис. 2.5. Динаміка рівня рентабельності зернових культур сільськогосподарських підприємств Тернопільської області, %

Як бачимо, період з 1995 року по 2005 рік були вкрай несприятливими з точки зору ефективності ведення зернового господарства. Рівень рентабельності продукції досліджуваної групи за цей період знизився із позначки 95 % до позначки 3 %. Після 2005 року за винятком 2013 року рівень

рентабельності зернових культур, як і сільського господарства і рослинництва в цілому – зростає. Це свідчить про наявність перспектив у галузі зерновиробництва, які можуть бути реалізовані через наповнення зернового ринку якісною продукцією сектору із високим рівнем необхідних параметрів. Це створює передумову для розвитку ефективного зернового ринку.

2.3. Аналіз організації та функціонування зернового ринку Тернопільської області

Функціонування зернового ринку на регіональному ринку відбувається у відповідності до розроблених і відпрацьованих загальноекономічних механізмів із невеликими поправками, зважаючи на особливості аграрної складової ринку та виняткової важливості об'єкта обміну – зерна. Основу для здійснення ринкових процесів формує пропозиція зерна, яка, як ми встановили, виникає за рахунок забезпечення зерновиробництва. Проте, теорія ринку зазначає, що об'єктом обміну є не продукція, вироблена у визначений спосіб, а товар – продукція, вироблена або придбана, яка призначена для продажу.

Таким чином, межі ринку зерна в значній мірі визначаються процесами реалізації продукції та її подальшого руху по мережі виробничо-господарських операцій.

Реалізація зернових культур є особливою процедурою, яка передбачає перехід права власності на товар – зерно від продавця до покупця. Спосіб передачі такого права може суттєво відрізнитися, але в загальному, він передбачає документарне оформлення зміни власника на товар, часто його фізичне переміщення, а також супровід усіх цих операцій з боку підприємств – партнерів. Загальний обсяг реалізації зернових культур в Тернопільській області зображено в таблиці 2.7.

Як видно із таблиці, для регіону характерним є зростання обсягів реалізації зернових в цілому та по більшості позицій. Зниження обсягів реалізації стосувалося жита, вівса та зернобобових. В загальному ж у

порівнянні із 1995 роком, обсяг реалізації зернових культур зріс у 3,2 рази, найбільший приріст в цей період показали кукурудза – в 5282,7 рази більше та гречка – в 7,7 разів більше.

Зважаючи на особливості цільового призначення зерна, воно може бути використано як у внутрішніх цілях, так і зовнішніх. При цьому, у внутрішніх цілях, воно може використовуватися як фураж для відгодівлі тварин, насіння для забезпечення репродукції тощо. В залежності від частки зернових культур, які не використовуються на внутрішні цілі, формується той чи інший рівень товарності продукції. Тобто, рівень товарності продукції визначається як відношення обсягу реалізованої продукції до валової.

В таблиці 2.7 наведено показники реалізації і товарності зернової продукції в Тернопільській області.

Таблиця 2.7

Динаміка реалізації та рівня товарності зернових культур у
Тернопільській області

Вид зернових культур	1995	2000	2010	2014	2015	2015 р. до		
						1995 р., %	2000 р., %	2010 р., %
Обсяг реалізації зернових культур, тис. тонн								
Зернові культури	533,1	273,8	763,4	1670,7	1700,2	318,9	621,0	222,7
пшениця	392,3	174,9	358,6	517,7	648	165,2	370,5	180,7
жито	14,3	7,7	3,2	1,2	1	7,0	13,0	31,3
кукурудза	1,4	4,3	249,4	933,7	815,8	в 582,7 р.б.	в 189,72 р.б.	327,1
ячмінь	85,8	62,7	131,1	195,3	212	247,1	338,1	161,7
овес	5,9	7,2	6,7	2,9	3,3	55,9	45,8	49,3
гречка	0,6	4,3	5,6	6,5	4,6	766,7	107,0	82,1
зернобобові	23,6	6,5	6,6	13,3	15,4	65,3	236,9	233,3
Рівень товарності зернових культур, %								
Зернові культури	44,3	37,0	60,5	63,0	77,3	174,6	209,1	127,7
пшениця	56,9	43,5	60,4	53,6	66,1	116,2	152,1	109,4
жито	55,6	45,3	66,7	26,7	25,0	44,9	55,2	37,5
кукурудза	1,8	6,0	63,5	78,6	88,4	в 60 р.б.	1814,3	135,6
ячмінь	31,6	35,6	55,3	45,0	52,6	166,6	148,0	95,1
овес	18,7	31,0	74,4	22,1	25,6	136,6	82,4	34,4
гречка	5,6	21,9	65,1	60,7	46,0	820,3	209,7	70,6
зернобобові	24,4	22,2	44,3	41,3	46,7	191,6	210,4	105,4

З таблиці видно, що за обсягами реалізації, як і за рівнем виробництва серед зернових культур найбільше реалізуються кукурудза, пшениця і ячмінь. При цьому, якщо за валовим збором пшениця переважає над кукурудзою, то за рівнем реалізації – навпаки. Стосовно динаміки, то реалізація кукурудзи у порівнянні з 1995 роком зросла більше, ніж у 580 разів – з 1,4 тис. тонн до 815,8 тис. тонн у 2015 році. Реалізація пшениці зросла не настільки сильно, на 65,2 %. Ці показники погоджуються із розрахованими рівнями товарності продукції. Так, рівень товарності кукурудзи зріс в 60 разів до значення 88,4 %, що свідчить про низький рівень використання кукурудзи для внутрішніх потреб. Вона, як стверджують експерти є основним зерновим продуктом на експорт. Рівень товарності пшениці зріс незначно – на 16 % до рівня 77,3 %. Вона й надалі в значній мірі використовується для внутрішніх потреб.

Решту зернових мають значно нижчий рівень товарності – ячмінь – 52,6 % (ріст на 26,6 %), зернобобові – 46,7 (ріст на 91,6 %), гречка – 46,0 % (ріст у 8,3 рази), овес – 25,6 % (ріст на 36,6 %), жито – 25,0 % (зниження на 65,1 %).

Така динаміка пояснюється декількома тенденціями, характерними для зернового ринку та зерновиробництва. Відповідно до них, зменшення поголів'я тварин в сільськогосподарських підприємствах і останнім часом в населення, обумовлюють зниження потреби у фуражному зерні. Відповідно до цього, вивільнене зерно разом було спрямоване на ринок, а зважаючи ріст обсягів виробництва, обсяг реалізації підвищився ще більше.

Значні структурні зміни, зважаючи на окреслені тенденції. Відбулися і в структурі реалізації зернових. Канали, за якими реалізовується зерно узагальнене поділяють на:

- реалізація переробним підприємствам;
- реалізація на ринку;
- реалізацію населенню в рахунок оплати праці та пайовикам в рахунок оплати оренди;
- реалізація за іншими каналами.

Як можна судити із рис. 2.6, структура реалізації зернових трансформувалася в повному обсязі – реалізація за так званими іншими каналами з менше, ніж 15 % зросла до рівня – 91 %. Як наслідок, частка всіх інших каналів в 2015 році становила менше, ніж 10 %. Найбільше скорочення відбулося за реалізацією переробним підприємствам – з 37 % до 3 % та реалізацією в рахунок оплати праці і пайовикам – з 35 % до 5 %.

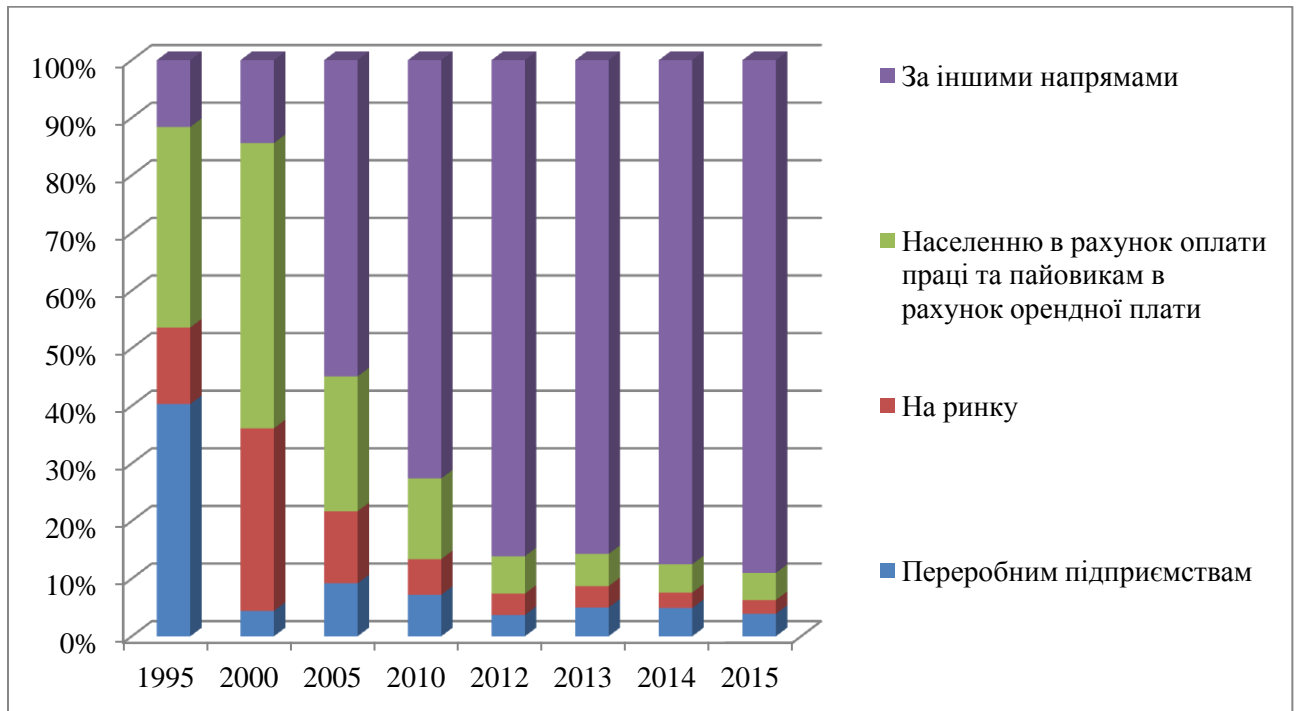

Рис. 2.6. Динаміка структури реалізації зернових культур в Тернопільській області, %

Характерними особливостями динаміки також є те, що частка зерна, реалізованого переробним підприємством скоротилася дуже різко, - вже у 2000 році вона становила менше 5 %, в межах досліджуваного періоду коливаючись від 3 до 8 %. Поряд із цим частка інших каналів у реалізації зерна перевищила 50 % у 2005 році, 70 % - у 2010 році, а починаючи із 2012 року вона сягнула рівня 90 %. Особливі тенденції були характерні для каналу реалізації в рахунок оплати праці та оренди пайовикам. Так в період до 2000 року, її частка зростає майже до 50 %, а в наступний період – відбувалося його поступове зменшення до рівня 4 %. Та ж ситуація – із реалізацією зерна на ринку – зростання з 12 % до 30 % в період до 2000 року і поступове зниження до 2 % у 2015 році.

Відмітимо недосконалість форми подавання статистики, відповідно до чого, під поняттям інші канали слід розуміти ті канали, реалізації, які становлять незначну частину і не можуть бути до кінця ідентифіковані. В нашому ж випадку, інші канали становлять понад 90 %, це обумовлює потребу в їх ідентифікації. Загалом, як стверджують вчені та експерти, під іншими каналами зазвичай розуміється реалізація зерна через посередницькі схеми.

Одним із найбільш прозорих каналів реалізації зерна є його продаж переробним підприємствам (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Обсяг зернових культур, що надійшли на переробку в Тернопільській області

Показники	2005		2010		2012	2013	2014	2015	
	тис. тонн	%	тис. тонн	%				тис. тонн	%
Надійшло – всього	249,5	100	235,3	100	259,9	321,1	300,4	249,5	100
питома вага зерна, що надійшло на переробку від обсягу валового збору, %	23,9	-	18,7	-	12,0	14,4	11,3	11,3	-
у тому числі від сільськогосподарських підприємств	109,5	43,9	163,7	69,6	113,4	226,9	200,8	130,5	52,3
господарств населення	2,7	1,1	2,6	1,1	2,2	2,3	1,8	1,5	0,6
інших господарських структур	137,3	55,0	69	29,3	144,3	91,9	97,8	117,5	47,1

Результатом зазначених змін і трансформацій стало суттєве зменшення питомої ваги зернових, що надійшли на переробку від обсягу валового збору – з 23,9 % у 2005 році до 11,3 % у 2015 році. І хоча, в загальному обсязі надходження зерна на переробні підприємства Тернопільської області зміни були не суттєві, відмітимо, що у порівнянні із 2005 роком від інших господарських структур стало надходити менше зерна, ніж від сільськогосподарських підприємств. Обсяг надходження зерна від господарств населення ніколи не був значним, але в загальному – дещо зменшився. Таким чином, параметри зернового ринку, які характеризують заповнення

зернопереробних підприємств області сировиною свідчать про утримання певної стабільності щодо обсягів зерна, яка супроводжується зміною структури джерел постачання.

Для того, щоб оцінити описані процеси більш детально, в таблиці 2.9 подана інформація щодо зерна, яке надійшло на переробку в розрізі різних зернових культур.

Таблиця 2.9

Динаміка надходження зернових культур на переробку в Тернопільській області

Вид зернової культури	2005	2010	2012	2013	2014	2015
Обсяг зернових культур, що надійшли на переробку						
пшениця	52,8	46	79	95,4	120,2	130,3
жито	19,2	37,3	6,1	5,7	1,3	1,3
кукурудза	144,2	141,7	162,2	209,5	163,6	90,7
ячмінь	22,1	5,8	5,8	3,5	8,5	22,3
овес	0,3	0,2	-	-	0,3	-
просо	0,4	-	-	-	-	-
гречка	4	4	6,4	6,8	5,3	4
зернобобові	3,1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,4
Питома вага зерна, що надійшло на переробку від обсягу валового збору, за видами %						
пшениця	9,6	7,8	9,0	13,8	12,5	13,3
жито	99,0	777,1	81,3	111,8	28,9	32,5
кукурудза	104,4	36,1	18,8	17,4	13,8	12,0
ячмінь	8,5	2,4	1,6	1,2	2,0	5,5
овес	1,4	2,2	-	-	2,3	-
просо	400,0	-	-	-	-	-
гречка	34,5	46,5	35,4	52,3	49,5	40,0
зернобобові	6,9	1,3	1,3	0,8	0,3	1,2

Як бачимо, з точки зору питомої ваги зернових, які надійшли на переробку, найвищий рівень – в жита і гречки. Стосовно жита, то обсяг його надходження в окремі роки перевищував навіть обсяг валового збору, що є припустимим, зважаючи на незначні обсяги валового збору цієї культури. За такої ситуації, жито можуть завести із інших регіонів країни, або використати залишки попередніх періодів. В дечому схожа ситуація спостерігалася також по просу і кукурудзі в 2005 році, а також по житу в 2010 і 2013 роках. З таблиці

видно також, що частка гречки, що надходить на переробку за роками коливається в інтервалі 35-52 %. Відмітимо дуже малу частку зернобобових і ячменю, які надходять на переробку (не більше 9 % за період дослідження). Що ж стосується пшениці – її частка поступово зростає і в 2015 році досягла рівня 13,3 %, що є недостатньо, зважаючи на значні обсяги її виробництва. На противагу цьому, частка кукурудзи, що надходить на переробку постійно зменшується, і в 2015 році становила 12 %, проти 36,1 % у 2010 році. В обох останніх випадках, значні обсяги названих культур реалізуються на експорт, що обумовлює “знаття” значної частини зерна з реалізації на внутрішньому ринку.

Для повного розуміння загальної ситуації наведемо перелік і потужності сертифікованих елеваторів Тернопільської області (тал. 2.10).

Як бачимо, з таблиці, сертифіковані елеватори Тернопільської області можуть одночасно зберігати більше 0,5 млн. тонн зерна. При цьому, елеватор найбільшою потужністю – 105 тис. тонн одночасного зберігання ТОВ Елагри-Деренівка, розташований в Теремовлянському районі, а найменший із сертифікованих – елеватор ПП Діоніс, розташований у смт. Скала-Подільська Борщівського району. Його місткість – 7,7 тис. тонн одночасного зберігання зерна. Різниця між найбільшим і найменшим елеватором в області становить майже 15 разів. При цьому, основна кількість елеваторів мають потужність в районі 20-31 тис. тонн одночасного зберігання зерна – 8 одиниць. Менше 20 тис. тонн – 5 елеваторів. Більше 31 тис. тонн – 4 елеватори. З точки зору територіального розташування елеваторів, відмітимо, що найбільша їх концентрація спостерігається на півдні, центрі та сході області. Північ і Захід області мають досить низький рівень покриття елеваторними потужностями.

Особливої уваги з точки зору забезпечення роботи елеватора заслуговує аналіз потужностей приймання і відвантаження зерна за день роботи. Такий показник характеризує можливість заповнення елеватора за сезон. Так, в середньому Елеватори Тернопільської області можуть заповнити свої потужності на протязі 28 днів. Найшвидше це можуть зробити ДП “Чортківський” КХП Держкомрезерву України – за 10 днів (загальна

потужність – 26 тис. тонн) і ТОВ АП Колос-2 – за 14 днів (загальна потужність – 9,6 тис. тонн). Найбільшому елеватору ТОВ “Елагрі Деренівка” для повного заповнення потрібно 42 дні. Найменшому – 18 днів. Найбільше часу для заповнення власних потужностей потрібно ПП “Захід - Агроінвест” – 86 днів. Відмітимо також, що порівняно із темпами прийняття зерна, швидкість його відвантаження, нижча – 34 дні проти 28.

Таблиця 2.10

Потужності сертифікованих елеваторів Тернопільської області станом на грудень 2016 р., тонн

Назва	Адреса розташування	Місткість	Прийняття	Відвантаження	Час повного завантаження потужностей, днів
ПАП Агропродсервіс	смт. Козова	74000	2000	2000	37
ПАП Агропродсервіс	с. Яструбове, Козівський р-н	7900	500	500	16
ТОВ Бучачагрохлібпром	м. Бучач	56000	2000	2000	28
ПП Діоніс	смт. Скала-Подільська, Борщівський р-н.	7700	420	540	18
ДП "Чортківський КХП" Держкомрезерву України	м. Чортків	26000	2500	1000	10
ПАТ Заліщицьке ХПП	м. Заліщики	24500	400	450	61
ТОВ Захід агропродукт	м. Підгайці	30000	1000	1000	30
ТОВ Збараський КХП	м. Збараж	31000	1100	1100	28
ТОВ АП Колос-2	м. Теревовля	9600	700	480	14
ПАТ Лановецький ХПП	м. Ланівці	23600	1000	840	24
Філія ДПЗКУ Тернопільський КХП	м. Тернопіль	44100	2300	1440	19
ТОВ Млинівці	смт. Підволочиськ	19000	520	520	37
ТОВ Елагрі-Деренівка	с. Деренівка, Теребовлянський р-н	105000	2500	1980	42
ПП НВО Енергоощадні технології	м. Хоростків Гусятинський р-н	25600	1180	760	22
ПП Захід-Агроінвест	м. Ланівці	30000	350	560	86
ТОВ Комбікормтрейд	с. Мишковичі, Тернопільський р-н	20000	800	800	25
ТОВ Млинівці	с. Млинівці, Зборівський р-н	12800	300	300	43
Разом		546800	19570	16270	28

В процесах, пов'язаних із реалізацією зерна важливе місце відіграє розвиток інфраструктури аграрного ринку, зокрема зернового. До суб'єктів інфраструктури відносять: акредитовані товарні біржі, агро торгові дома, аукціони, ярмарки, оптово-продовольчі та оптово-плодоовочеві ринки, кредитні спілки, обслуговуючі кооперативи, заготівельні пункти тощо. На сьогодні інфраструктура Тернопільської області є недостатньо розвинена, це проявляється в низькій забезпеченості такими суб'єктами як: аукціони, які є найбільш прозорими при реалізації продукції; товарні біржі, які є основним інструментом купівлі продажу зерна в розвинених аграрних країнах; системи моніторингу цін і т.д. Загалом на один населений пункт припадає близько 1,5 суб'єкта інфраструктури.

Загалом, система реалізації зернових, яка все ще перебуває у процесі формування, не дозволяє ефективно розподіляти зерно за цінами, які б задовольняли потреби виробництва і постачання виробників. Це призводить до доволі частих криз та конфліктів між урядом та виробниками, що, в свою чергу, не сприяє ні розвитку зернового виробництва, ні продовольчій безпеці країни.

Вагомим інструментом, моніторингу і регулювання зернового ринку є формування балансу зерна. Баланс передбачає виявлення і узгодження джерел надходження і використання зерна. Це сприяє визначенню цінових пропорцій, узгодженню тенденцій попиту і пропозиції зерна. Основні джерела формування пропозиції – надходження зерна на ринок це: початкові запаси, виробництво та купівля зерна на інших ринках (переважно імпорт). Основні статті використання зерна з точки зору сільськогосподарських підприємств (статті попиту) – використання на посів та корм тваринам, переробка на комбікорм, продаж переробним та заготівельним підприємствам, продаж на ринку безпосереднім покупцям, продаж і видача зерна в рахунок зарплати і орендної плати за землекористування, реалізація зерна на інших ринках. Окремо в балансі також враховуються втрати зерна при зберіганні та формуються запаси на кінець періоду. Баланс зернових та зернобобових культур в аграрних підприємствах України і Тернопільської області подано в табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Баланс зернових і зернобобових культур у сільськогосподарських підприємствах, тис. тонн

	Надходження			Використання										
	запаси на початок року	вироблено	куплено та інші надходження	витрачено на посів	витрачено на корм	передано на переробку на борошно, крупи та інші продукти переробки	передано на переробку на комбікорми	Продано переробним та закупівельним організаціям	продано на ринках	видано в рахунок оплати праці	видано за оренду паїв	реалізація та інші витрати	втрати при зберіганні	запаси на кінець року
2013														
Україна	11840	49659	6732,8	2037,4	1382,3	1194,1	2150,7	1729,2	1519,3	104,8	2416,5	38521	342,8	16834
Тернопільська	558,8	1753,9	195,3	66	52	48,9	42,5	82	62	2,5	89,7	1392,9	4,4	665,1
Тернопільська обл. до загального показника по країні, %	4,7	3,5	2,9	3,2	3,8	4,1	2,0	4,7	4,1	2,4	3,7	3,6	1,3	4,0
2014														
Україна	16618	49903	6303,2	2048,1	1279,3	1024,3	2353,6	1457	1425,1	87,2	2107,7	41182	249,4	19610
Тернопільська	665,1	2128,6	86,3	52,6	55,1	41,3	128,6	83,2	45,4	3,2	80,5	1612,2	4,1	773,8
Тернопільська обл. до загального показника по країні, %	4,0	4,3	1,4	2,6	4,3	4,0	5,5	5,7	3,2	3,7	3,8	3,9	1,6	3,9
2015														
Україна	19610	46507	7920,5	1792,9	1205,7	852	2379,3	1733,7	1193,3	86,1	1963,5	47246	296,1	15289
Тернопільська	773,8	1724,1	115	48,5	55,9	36,2	84,7	74,4	45,7	6	84,4	1682,6	11,3	483,2
Тернопільська обл. до загального показника по країні, %	3,9	3,7	1,5	2,7	4,6	4,2	3,6	4,3	3,8	7,0	4,3	3,6	3,8	3,2
Приріст питомої ваги Тернопільської області до загального показника по країні, +/-	-0,8	0,2	-1,4	-0,5	0,9	0,2	1,6	-0,5	-0,3	4,6	0,6	-0,1	2,5	-0,8

Як бачимо, основним джерелом наповнення зернового ринку Тернопільської області є виробництво. Окрім того досить значний обсяг зерна щороку формує перехідні залишки на наступний рік – близько 30-35 % від обсягу виробництва. Менше 1 % пропозиції щороку формує зерно, закуплене на інших ринках. Структура використання зерна сільськогосподарськими підприємствами подано на рис. 2.7.

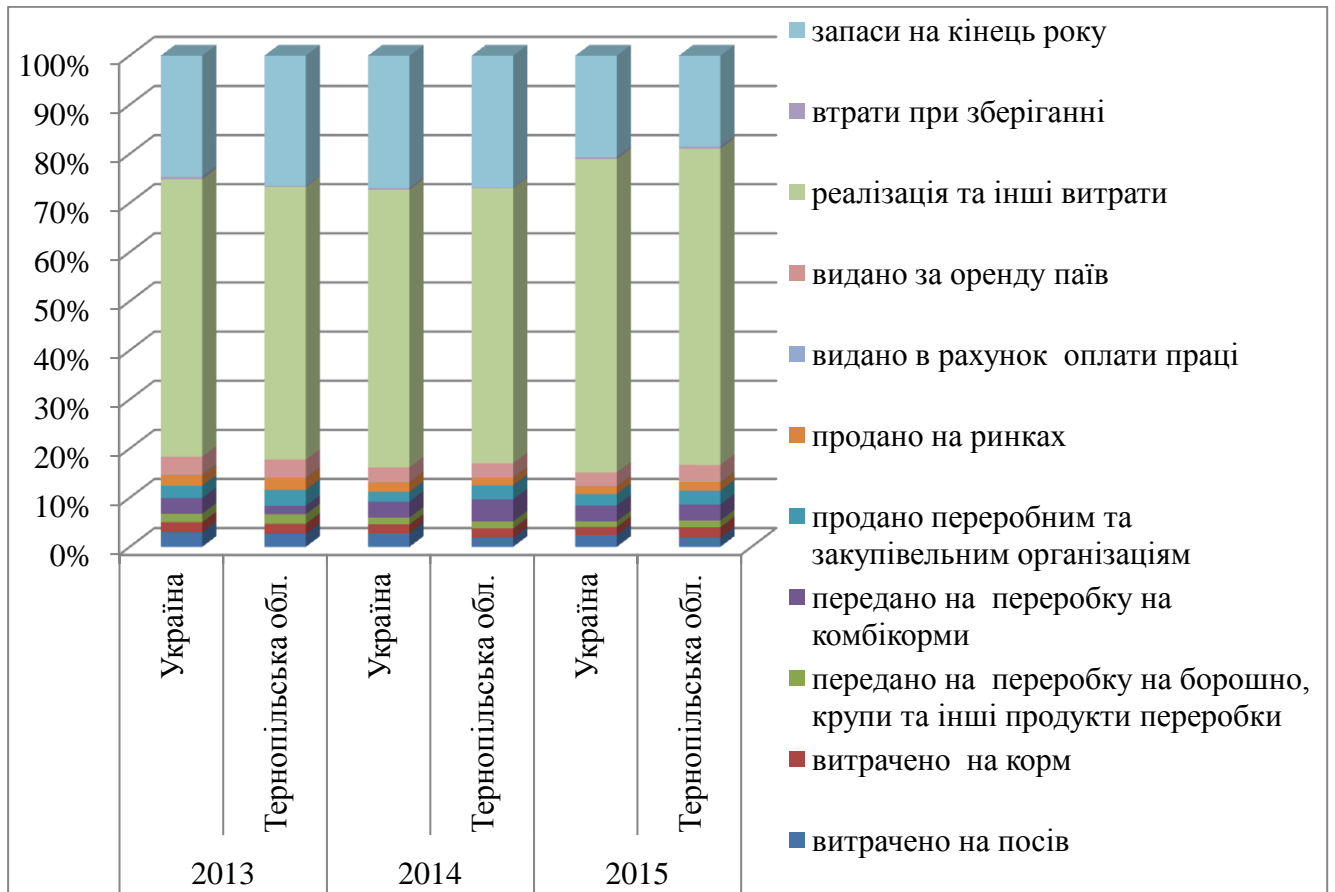

Рис. 2.7. Структура використання зерна сільськогосподарськими підприємствами України і Тернопільської області

Як бачимо, в цілому структура використання зерна сільськогосподарських підприємств України і Тернопільської області – схожі. В обох випадках основну частину використання становить реалізація зерна та його інші витрати. – близько 60 – 68 %. Значну частину у структурі займають перехідні запаси – 22-31 %. Відмітимо зменшення обсягу кінцевих запасів в обох об'єктах вибірки, характерний для 2015 року. Питома вага решти статей використання зерна є незначною і у сукупності на 9 позицій не перевищує 15%.

Баланс зерна в господарствах населення подано в табл. 2.12.

Таблиця 2.12

Баланс зернових і зернобобових культур (включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно) у господарствах населення

База порівняння	Надходження							Використання							Довідково: фонд споживання ¹	
	запаси на початок року	вироблено	одержано в рахунок оплати праці	одержано за оренду паїв	куплено в торгівельній мережі	куплено на ринках	інші покупки і надходження	витрачено на посів	витрачено на корм	продано закупівельним організаціям	продано на ринках	інші витрати	втрати при зберіганні	запаси на кінець року		витрачено зерно на споживання
2013																
Україна	7604,5	13392	194	2426	3248	2315	1964	852	9766	520	619	3413	373	9022	6578	4933,2
Тернопільська	463,3	475	7,7	89,7	21,9	96,8	33,5	26,3	280,6	1,3	31,4	201	14,3	477,4	155,6	116,7
Тернопільська обл. до загального показника по країні, %	6,1	3,5	4,0	3,7	0,7	4,2	1,7	3,1	2,9	0,3	5,1	5,9	3,8	5,3	2,4	2,4
2014																
Україна	8749,3	13957	87,2	2108	3315	2204	1489	834	9246	717	565	4532	546	9245	6224	4667,7
Тернопільська	477,4	522,8	3,2	80,5	21,2	88,5	26,9	26,2	275,3	1,9	31,5	167,6	22,6	547,8	147,6	110,7
Тернопільська обл. до загального показника по країні, %	5,5	3,7	3,7	3,8	0,6	4,0	1,8	3,1	3,0	0,3	5,6	3,7	4,1	5,9	2,4	2,4
2015																
Україна	9245,4	13619	86,1	1964	2803	1958	1501	804	8922	642	595	4733	542	9041	5897	4422,8
Тернопільська	547,8	474,9	6	84,4	17,2	85,5	29,6	25,9	277,3	1,1	30,9	204,1	22,5	529,1	154,5	115,9
Тернопільська обл. до загального показника по країні, %	5,9	3,5	7,0	4,3	0,6	4,4	2,0	3,2	3,1	0,2	5,2	4,3	4,2	5,9	2,6	2,6
Приріст питомої ваги Тернопільської області до загального показника по країні, +/-	-0,2	-0,1	+3,0	+0,6	-0,1	+0,2	+0,3	+0,1	+0,2	-0,1	+0,1	-1,6	+0,3	+0,6	+0,3	+0,3

Аналізуючи дані таблиці, теж відмітимо вагоме значення перехідних запасів для загальної пропозиції зерна та продуктів переробки в господарствах населення. При цьому для господарств Тернопільської області їхня частка була більшою, у порівнянні із загальними показниками по Україні. Окрім цієї статті надходження вагоме значення для балансу мало власне виробництво. Так, близько 38-43 % усього зерна і продуктів переробки в господарствах населення було отримано за рахунок забезпечення власного виробництва. Приблизно рівні частки (близько 6-8 %) було отримано за оренду в рахунок оплати праці і куплено на ринку. Значна частина переважної продукції зернопереробки по Україні закуповувалася господарствами населення в торгівельній мережі (9-10,4 %). В Тернопільській області цей показник був значно нижчим – 1,4-1,8 %. Інші канали надходження зерна та продуктів переробки не перевищили 6,3 % для України і 2,8 % для Тернопільської області. В рахунок оплати праці отримували лише 0,3-0,6 % усього зерна.

Що стосується використання зерна та продуктів переробки господарствами населення, то тут, основна стаття використання – перехідні запаси, які складають близько 29 % для України і 40-45 % для Тернопільської області. Близько 22-31 % зерна використано на корм, на споживання витрачено – 19-21 % зерна по Україні і 12-13 % зерна по Тернопільській області. Досить значними є також інші витрат – 11-17 %, витрати на посів, продаж закупівельним організаціям та втрати при зберіганні сукупно не перевищують 7-8 %.

Таким чином, в цілому структура використання зерна та продуктів переробки у сільськогосподарських підприємствах суттєво відрізняються між собою. Єдина схожість – значні перехідні запаси, які частіше сприймаються як страхові запаси, які підвищують рівень продовольчої безпеки. Окрім цього, специфіка статистичних спостережень зернового ринку більше адаптована до часового інтервалу маркетинговий рік, який починається в липні, одночасно із початком жнив і триває до наступних жнив. Таким чином він дозволяє повністю відстежувати процес збору і використання зерна певного урожаю.

Окрім цього, по інших статтях використання зерна і продуктів переробки сільськогосподарські підприємства і господарства населення суттєво відрізняються між собою. Лівову частку використання зерна в сільськогосподарських підприємствах займала його реалізація, тоді, як у господарствах населення - витрати на корм та власне споживання.

Досліджені тенденції формування попиту і пропозиції визначають основні ринкові пропорції, в значній мірі впливають на цінову ситуацію. Окрім співвідношення попиту і пропозиції продукції на її ціну також впливають інші чинники, серед яких державна цінова регулятивна політика та очікування урожаю.

Фрагмент цінової ситуації на ринку зерна за 2015-2016 рр. подано на рисунку 2.8.

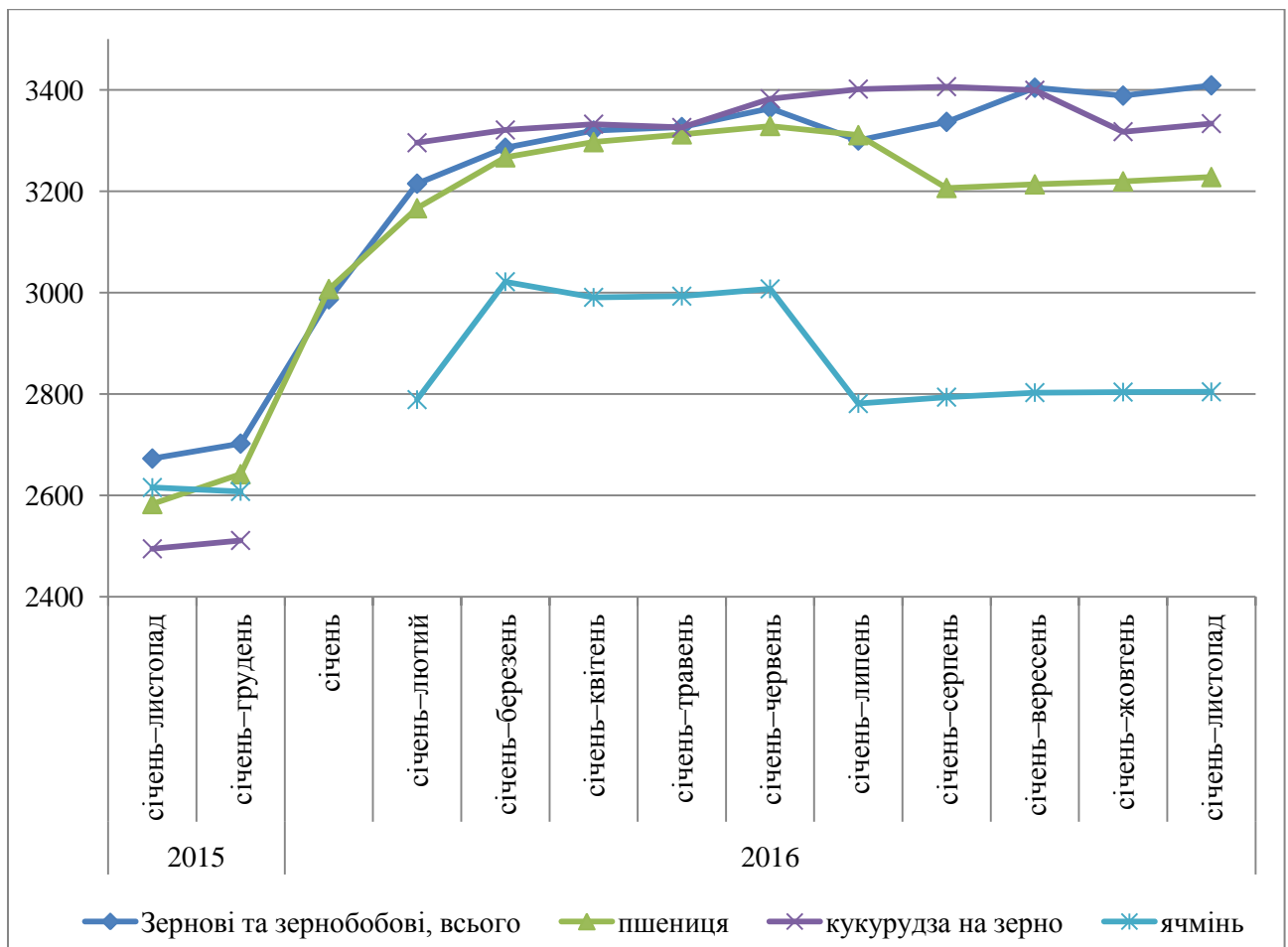

Рис. Середні закупівельні ціни на основі види зернових культур у переробних підприємствах, грн.

Відповідно до цього, ми можемо спостерігати такі тенденції – стрибкоподібне зростання середньорічної ціни на досліджувані види зернових культур у січні-лютому 2016 року, відсутність даних по ціновому моніторингу ячменю і кукурудзи в січні місяці, наявність тенденції до зниження цін на основні зернові культури в липні місяці. Серед досліджуваних культур, пшениця і кукурудза на кінець періоду дослідження встановилися на рівні вищому, ніж 3200 грн. за 1 тонну. Ціна на ячмінь, у порівнянні із ними була суттєво нижчою – 2800 грн. за тонну. Загалом, відсутність прозорого конкурентного ринку зерна обумовлює окремі ризики для учасників ринку. Одними із найбільших ризиків є можливість спекулятивного впливу на стан ринку і ціни на зерно з боку недобросовісних посередників, яка може виникнути через відсутність чітких правил і механізмів торгівлею зерном. Серед основних заходів, які посприяли б вирішенню згаданих проблем слід особливо виділити:

- активізацію біржової торгівлі як однієї із найбільш ефективної і прозорої інституції зернового ринку, шляхом купівлі державою зерна в держрезерв і по інтервенційних та заставних закупівлях через біржову систему;
- розробку державних програм, спрямованих на стимулювання сільськогосподарських виробників до активної співпраці із органами державної влади (по інтервенційних та заставних закупівлях, поживленню біржової торгівлі тощо) через систему прямих (адресних) виплат по цих програмах;
- розвиток коопераційних відносин між сільськогосподарськими виробниками в напрямку об'єднання їх матеріальних баз, науково-дослідницької та реалізаційної діяльності, що сприятиме укрупненню суб'єктив-продавців на зерновому ринку і зменшенню тиску покупців на них.

Висновки до розділу 2.

1. Формування зернового ринку у його теперішньому стані – це довготривалий процес, який охоплює період від часу здобуття Україною незалежності і оголошення курсу розвитку у напрямку розбудови ринкових

відносин до тепер. В основі цього процесу – земельна реформа, створення організаційно-правових форм підприємств ринкового типу, заснованих на приватній власності, розбудова інституційного середовища.

2. Результатом поведених реформ в сільському господарстві стали структурні зміни в обсягах виробництва різного роду продукції, а також зміни в пропорціях виробництва щодо господарств населення і сільськогосподарських підприємств. Характерною особливістю результатів, отриманих внаслідок проведення реформ є збільшення обсягів виробництва зернових культур у загальній виробничій структурі, а також перевершення багатьох показників, які спостерігалися на початку реформи.

3. Оцінюючи зерновиробництво з позиції самозабезпечення країни власною продукцією, відмітимо, що серед основних видів продовольчих товарів, самозабезпечення зерновими в Україні становить майже 2,4 рази, тобто в країні стійко формується залишок зерна, що здійснює визначений тиск на ціну продукції та інші її параметри.

4. Основні індикатори зерновиробництва – посівні площі, рівень урожайності валовий збір зерна засвідчили постійне зростання позиції зернових культур в структурі сільськогосподарського виробництва. В розрізі зернових культур, основним продуктом, який провокує найбільші тенденції росту, є кукурудза. Посівні площі під нею зросли, більш, ніж у 6 разів. В найбільшій мірі таке зростання відбулося за рахунок зменшення посівної площі під пшеницею, гречкою і зернобобовими.

5. Динаміка досліджуваних аспектів зерновиробництва засвідчила, що основними факторами збільшення валового збору зерна є зростання як показників урожайності, так і збільшення посівних площ. При цьому, оцінивши рівень урожайності зернових по районах було зафіксовано що в більшості районів урожайність була нижча за середню. Оцінюючи ж рівень рентабельності виробництва зернових, відмітимо суттєве падіння показника в період з 1995 по 2005 рік і поступове зростання, за незначним винятком, з 2005 року по цей час. Зважаючи на отримані дані, можна стверджувати про

стабілізацію ситуації на ринку зерна в Україні та забезпечення поступового його розвитку за рахунок нарощування обсягів виробництва, підвищення рівня урожайності та ефективності господарювання.

6. Специфіка зерновиробництва визначає обмеженість реалізації зернових культур, отриманих в результаті збору урожаю. Значна частина зернових культур, отриманих в результаті збору урожаю не виходить на ринок для вільного продажу, вона використовується для внутрішніх потреб, таких, як годівля тварин, внутрішнє продовольче споживання, а також для насінництва. В даному контексті було зафіксовано ріст показника товарності зернових культур в межах інтервалу дослідження, чому в найбільшій мірі посприяло зростання даного показника для кукурудзи.

7. Реалізація зернових культур на ринку відбувається за декількома каналами, серед яких значно переважають так звані “інші канали”. Через них реалізується близько 90 % усіх зернових. Розвиток решти каналів реалізації є незначним. Оцінивши один із найпрозоріших каналів реалізації зерна – реалізацію переробним підприємствам, ми отримали цікаві результати, які засвідчили поступове зменшення обсягів і частки зернових які надійшли на переробку. Це ускладнює сировинне забезпечення переробних підприємств, проте така ситуація не є критичною.

8. Вагомим інструментом регулювання зернового ринку є формування балансів зерна та продуктів його переробки. Оцінка таких балансів показала, що основним джерелом формування пропозиції зерна на ринку є його виробництво. Частка імпорту зернових є дуже незначна. Стосовно ж використання зерна, відмітимо різницю між показниками сільськогосподарських підприємств і господарств населення. Так, для сільськогосподарських підприємств основним каналом використання зерна є його реалізація, для господарств населення – використання на корм та на інші цілі. Загалом, структура виробництва і споживання зерна є прямим відображенням стану зерновиробництва і розвитку інституційного ринкового середовища.

РОЗДІЛ 3. ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ І УПРАВЛІННЯ ЗЕРНОВИМ РИНКОМ

3.1. Вдосконалення ключових засад державного регулювання зернового ринку

Невіддільним інститутом ринку є вільні ціни, за допомогою яких в умовах конкурентного середовища здійснюється еквівалентний обмін, а отже, реалізуються інтереси продавця і покупця, відтворюється рівновага в економіці. Проте це класичне положення економічної теорії діє лише за наявності відповідних інших ринкових умов: монополізації сфер розподілу, обміну та виробництва, наявності різних форм господарювання, великих, середніх, малих підприємств, які управляються не з єдиного центру, а самостійними товаровиробниками. В Україні усіх цих передумов поки що у розвиненому вигляді немає.

Лібералізація цін при високому рівні монополізму призводить до обов'язкового зростання їх і не створює стимулів до виробництва. Навіщо виробляти додаткову продукцію, якщо прибуток залежить від зменшення її кількості в умовах монополії? Отже, те, що є правильним теоретично й діє за умов, які відтворюють ринкове середовище у будь-якій країні, не може бути правильним для економіки, де не створені відповідні ринкові інституції.

Конкуренція, вільне ціноутворення як необхідні інституції ринку можуть функціонувати лише в умовах наявності ринкової інфраструктури (бірж, інформаційно-комерційних, оптових і постачальницьких організацій, пунктів прокату), культури ведення ринкової економіки.

Щоб суб'єкти національного ринку не тільки мали ринкову інфраструктуру, право власності на засоби виробництва та продукцію, а й могли реалізувати це право, крім економічних потрібні ще й правові передумови. Ось чому в країні йде процес відпрацювання і прийняття юридичних законів, які сприяють формуванню ринкового середовища. Проте він іде повільно, часто в прийнятті закони вносяться суттєві зміни, відсутня

узгодженість законодавчих актів. Все це гальмує ринкові перетворення. Закони України мають відбивати реалії економічного життя, бути націленими на відтворення конкурентного середовища. Слід відпрацювати механізм їх реалізації.

Відтворюючи ринкові інституції, не можна забувати, що ринок будують люди, від їхніх свідомості, бажання, розуміння залежить дуже багато. Якщо суспільна свідомість не буде налаштована на ринкову хвилю, ринок не формуватиметься. Цей процес може затягтися, а то й піти у якомусь іншому напрямі. Слід урахувати, що психологічний стан наших людей нині досить складний і суперечливий. Вони не тільки мало знають про ринок, а й вважають, що держава кинула їх напризволяще. У таких умовах вибір моделі й шляху побудови ринку має надзвичайно важливе значення.

Погоджуючись із думкою авторів можна говорити про два елементи інститутів, які регулюють ринок та формують механізм здійснення даного процесу (рис.3.1). Вони виконують специфічні функції регулювання аграрного ринку.

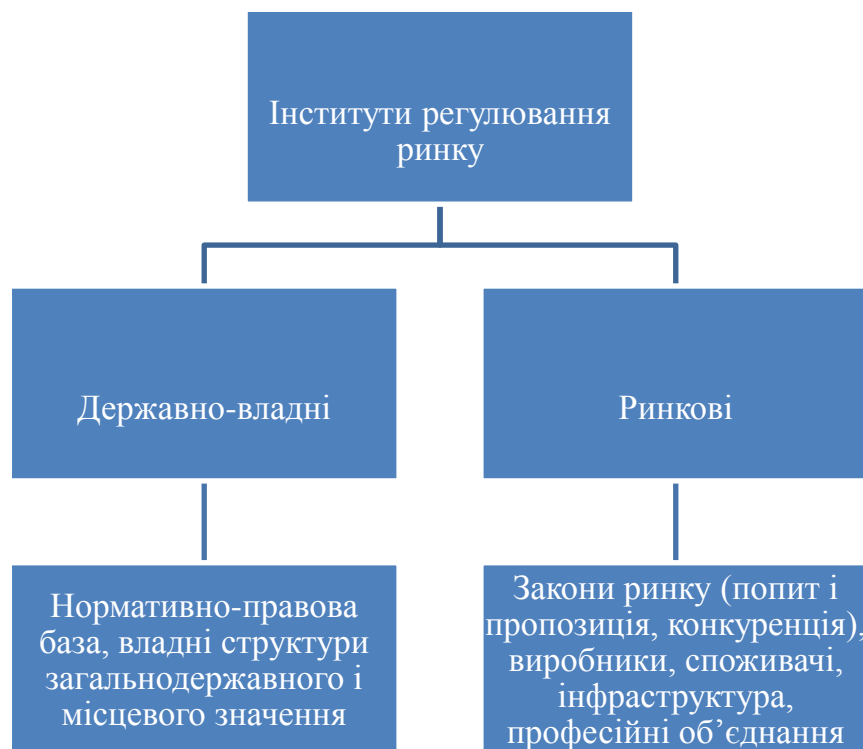

Рис. 3.1. Інститути регулювання ринку

Ефективність функціонування ринку залежить від того, наскільки забезпечується баланс інтересів держави і наведених утворень. Важливою інституцією, яка з часом займе чільне місце в системі інфраструктури, а також механізмі регулювання аграрно-продовольчого ринку, є оптові ринки, які здатні сприяти формуванню організованої системи перерозподілу товарної продукції сільського господарства, усуненню монопольного встановлення цін та утвердженню «рівних правил гри», принципів вільної конкуренції. Головною функцією оптового ринку є формування й реалізація великих партій сільськогосподарської продукції.

Досвід функціонування зернового ринку у різних країнах, формах і на різних етапах розвитку людства засвідчив, що модель вільного ринкового обміну не може бути застосована до ринку зерна у повному обсязі. Сама природа вільного конкурентного ринку допускає короткострокові різкі диспропорції, пов'язані із значними ціновими коливаннями, зумовленими частими ажіотажними перепадами попиту, а також коливаннями на світовому ринку. Додатковим фактором на користь державного регулювання процесів на зерновому ринку є низький рівень еластичності попиту на продукцію зерно продуктового підкомплексу. Відповідно до цього, в Україні сформовано зерновий ринок із елементами державного регулювання ключових аспектів його діяльності.

Зерновий ринок України, пройшов тривалий час формування, відповідно до чого існує можливість оцінити тенденції його формування з точки зору логічності, послідовності і раціональності. Основна особливість зазначених процесів – адміністративне начало у більшості проведених реформ, відповідно до чого, господарюючим суб'єктам було нав'язано обрану модель поведінки. Відповідно до цього, на державу було покладено роль ключового регулятора цінових і структурних пропорцій з метою уникнення різких змін ситуації чи ліквідації порушень, що виникають внаслідок діяльності на ринку.

Роль держави у формуванні зернового ринку впливає із виконання нею окремих регулюючих функцій, необхідність яких, в свою чергу, обумовлюється

особливостями ринку. На даному етапі державне регулювання не є визначальним фактором для зернового ринку, воно, за винятком окремих дій, виконує переважно страхуючу функцію, за якої держава бере на себе частину ризиків та витрат сільгоспвиробників. В таких умовах, завдання „що, як і скільки виробляти” вирішуються самостійно виробниками продукції і врегульовуються завдяки функціонуванню системи вільного підприємництва. Необдумане втручання держави в ці аспекти діяльності може призвести до виникнення дисбалансу в галузі.

Історичні факти свідчать про те, що саморегулюючі можливості ринку – не є запорукою успіху такої моделі ринкових відносин. Переоцінка можливостей саморегуляції ринку становить серйозну загрозу стабільності економіки, а також продовольчій безпеці, яка реалізується через заохочення до виробництва обсягу продукції, достатньої для забезпечення потреб населення із мінімальним залученням імпортової продукції.

Зерновий ринок є чи не єдиним товарним ринком, функціонування якого регулюється окремим законом – Законом України „Про зерно та ринок зерна в Україні” [69, с.58]. В зазначеному законі, визначено ключові правові, економічні, адміністративні та інші засади формування і розвитку ринку зерна з метою забезпечення високого рівня конкурентоспроможності продукції, високого рівня доходів сільськогосподарських товаровиробників, а також забезпечення потреб економіки у сировині.

Основні положення даного закону формують сукупність основних принципів державного регулювання зернового ринку (рис. 3.1).

Із запропонованої моделі видно, що основними напрямками державної політики на зерновому ринку є декілька груп заходів:

- здійснення дій спрямованих на формування сприятливих умов для функціонування зернового ринку та його суб'єктів;
- забезпечення регулюючих дій, спрямованих на коригування кон'юнктури ринку;

- здійснення підтримуючих дій з метою збільшення обсягів виробництва та експорту;

- контрольні дії, спрямовані, в основному, на дотримання якості продукції.

Реалізація аграрної політики на зерновому ринку передбачає вжиття цілого комплексу заходів, спрямованих на різні сфери діяльності його суб'єктів. В таких умовах важливо обрати оптимальний метод реалізації функцій державної політики, який би, на основі вмілого поєднання інструментів державного регулювання, дав можливість забезпечити цілісність мотиваційної складової на основі визначення стратегічних пріоритетів і формування системи цілей. Це дасть змогу спроектувати стан зернового ринку не на основі теперішніх його параметрів, а на основі бажаного стану.

Рис. 3.2. Основні принципи державного регулювання зернового ринку

Особливостями державного регулювання зернового ринку України є функціонування на ньому одразу кількох утворень, таких як Державний резерв, ДП "Державна продовольчо-зернова корпорація України" та Аграрний фонд, що можуть вважатися державними агентами зернового ринку, при цьому функції й особливості роботи таких структур потребують уточнення. Правовими засадами функціонування ринку зерна є Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні», який був прийнятий 4 липня 2002 року, та Указ Президента України «Про невідкладні заходи для підтримки виробництва зерна і розвитку зернового ринку» від 29 червня 2000 року, інші закони та нормативно-правові акти. Названим вище законом визначено шляхи забезпечення продовольчої безпеки держави, формування сприятливої для ринку зерна інвестиційної, кредитної, податкової, митної політики.

Для реалізації напрямів комплексної підтримки сільського господарства 26 червня 2004 року було прийнято Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України». Він визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції й розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення.

Згідно із статтею 3 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» держава здійснює регулювання гуртових цін окремих видів сільськогосподарської продукції, встановлюючи мінімальні та максимальні закупівельні ціни, а також застосовуючи інші заходи, визначені цим законом, при дотриманні правил антимонопольного законодавства й правил добросовісної конкуренції. Зміст державного цінового регулювання полягає у здійсненні Аграрним фондом державних інтервенцій в обсягах, що дають змогу встановити ціну рівноваги (фіксінг) на рівні, не нижчому за мінімальну закупівельну ціну та не вищому за максимальну закупівельну ціну. Наведемо схему діяльності основних державних агентів регулювання ринку зерна в Україні (рис.3.3).

Відповідно до закону держава не здійснює цінове регулювання за межами організованого аграрного ринку України. Об'єктами державного цінового регулювання згідно із законом є такі товари: пшениця, жито, ячмінь, овес, кукурудза, борошно пшеничне або житнє, соєві боби, насіння соняшнику, цукор із цукрових буряків. Мінімальні або максимальні закупівельні ціни встановлюються щодо товарів, визначених в окремих позиціях або субпозиціях груп УКТ ЗЕД (української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності).

Рис. 3.3. Державні агенти регулювання ринку зерна

Аграрний фонд є державною спеціалізованою установою, уповноваженою Кабінетом Міністрів України провадити цінову політику в агропромисловій галузі економіки країни. Але якщо звернутися до ст. 116 Конституції України то в ній чітко написано, що проводити цінову політику покладено саме на Кабінет Міністрів України і передачу таких повноважень в ній не передбачено.

Щодо функцій, передбачених на законодавчому рівні, то Аграрний фонд здійснює товарні або фінансові інтервенції на організованому аграрному ринку України, використовуючи найкращу кон'юнктуру біржового ринку, що склалася протягом періоду державного цінового регулювання. Аграрний фонд також продає або купує на аграрній біржі об'єкти державного цінового регулювання з/або до державного продовольчого резерву. Він має виключне право на придбання та продаж об'єктів державного цінового регулювання для потреб державного резерву, а також на продаж об'єктів державного цінового регулювання, які були конфісковані або підлягають продажу відповідно до закону.

Загалом, державне регулювання зернового ринку в основному орієнтоване на такі заходи: цінове регулювання з метою уникнення різких цінових коливань, формування продовольчих резервів з метою забезпечення продовольчої безпеки, регулювання експортно-імпортних операцій, шляхом встановлення тарифних і нетарифних умов торгівлі з метою захисту внутрішнього виробника від недобросовісної зовнішньої конкуренції і сприянню експорту зерна з України. Окремим видом підтримки розвитку зернового господарства в Україні є підтримка доходів сільськогосподарських товаровиробників.

Проте існуюча система державного регулювання визначених процесів має ряд недоліків. Зокрема, застереження викликає обмеженість фінансових ресурсів, спрямованих на кожен із цих заходів. Так, за умови різкого і значного цінового коливання на ринку зерна у державних агентів не вистачить ресурсів

для того, щоб погасити такий ціновий стрибок. Окрім того, підтримка рівня доходів сільськогосподарських виробників також має пасивний характер і більше виконує функцію компенсатор, ніж стимулятора розвитку.

Відповідно до цього, важливими напрямками розвитку зернового ринку з позиції державного регулювання повинні стати заходи, спрямовані на суцільний моніторинг і передбачення стану зернового ринку. Це дозволить зекономити ресурси, які використовуються у випадку різких цінових коливань. Окрім того, передбачення стану і напряду розвитку ринку є важливим інструментом управління для кожного із суб'єктів.

Стимулювання розвитку зернового господарства і підтримка рівня доходів сільськогосподарських виробників повинна передбачати не тільки компенсацію втрат чи збитків, отриманих внаслідок нераціонального управління. Державна підтримка повинна спрямовуватися на створення умов для розвитку шляхом використання методів цільового регулювання і прямих платежів, формування вигідних умов для інноваційного розвитку (здешевлення кредитів, отриманих для оновлення технічного парку на інноваційній основі), формування чітких «правил» господарської діяльності на ринку зерна (прозорість у відшкодуванні ПДВ експортерам, чіткі критерії для отримання фінансової та іншої допомоги тощо).

3.2. Напрями оптимізації логістичної складової в системі управління зерновим ринком

З точки зору процесного підходу кожне сільськогосподарське підприємство виконує певну послідовність операцій, які характеризують окремі етапи руху матеріального потоку. Найчастіше до таких етапів відносять: ресурсне та матеріально-технічне забезпечення, постачання і зберігання матеріалів на складі, виконання виробничих операцій, зберігання і транспортування готової продукції, розподіл товарів.

Основні засади аграрної політики за умови розгляду зернового ринку з точки зору логістичного інтегрованого підходу не повинні мати епізодичний і випадковий характер. Вони повинні базуватися на системному підході до проблеми, що дозволяє відслідковувати взаємозв'язки між різними аспектами діяльності господарюючих суб'єктів і розраховувати можливий вплив зміни одного із елементів системи на всі інші. Найважчим завданням, за таких обставин, є пошук "первинної проблеми" в цілому їх ланцюгу. Її усунення сприятиме значно легшому вирішенню сукупності наступних, за етапами руху матеріального потоку, проблем завдяки існуванню взаємозв'язку між ними.

Потенційні можливості вітчизняного АПК щодо виробництва високоякісного зерна дають змогу Україні претендувати на чільні місця на світовому зерновому ринку. Однак на шляху до цього слід розв'язати чимало проблем, однією з яких є оптимальне забезпечення зберігання зерна на всіх етапах його проходження логістичними ланцюгами. Останні роки показали межу виробництва зернових в Україні на рівні ~60 млн т і збільшувати цей показник нині практично немає сенсу, оскільки бракує елеваторних, транспортних та інших логістичних потужностей. Компенсувати цей дефіцит можна не лише за рахунок збільшення кількісних параметрів системи, але й шляхом організаційних заходів, запровадження яких не потребує значних фінансових ресурсів, що є надзвичайно актуально для політичних та економічних реалій України.

Суб'єктами зберігання зерна згідно зі статтею 7 Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні" є: "зернові склади (елеватори, хлібні бази, хлібоприймальні, борошномельні й комбікормові підприємства), суб'єкти виробництва зерна, які зберігають його у власних або орендованих зерноскладах, та інші суб'єкти господарювання, які беруть участь у процесі зберігання зерна" [15]. Якщо не брати до уваги складські несертифіковані потужності, що знаходяться на балансі сільськогосподарських підприємств, функції зберігання зерна в Україні виконують підприємства ПАТ "Державна продовольчо-зернова корпорація України" (ДПЗКУ), Державне агентство

резерву України (ДАРУ), ДАК "Хліб України", корпоративні елеваторні мережі та поодинокі зернозберігаючі підприємства приватної форми власності.

Якщо елімінувати всю складність логістичної системи й виокремити з неї елементи зберігання зернових мас, то примітивність діяльності вітчизняних елеваторних підприємств полягає в обмеженні їх функціоналу до рівня "прийняв зерно - видав зерно". Схематично це показано на рисунку 3.4, який наочно демонструє взаємозв'язок продавця і покупця зерна, які знаходяться в різних областях України та, підписавши відповідний контракт купівлі-продажу, згідно з його умовами забезпечують міжобласне переміщення визначеної партії зерна. Причому власник для розміщення свого зерна укладає із зерновим складом договір про зберігання з одержанням відповідних складських документів. Згідно з розділом 7 Технічного регламенту зернового складу [32] елеватор на підтвердження прийняття зерна видає один із таких документів: подвійне складське свідоцтво (в разі здійснення заставної закупівлі зерна), просте складське свідоцтво або складську квитанцію.

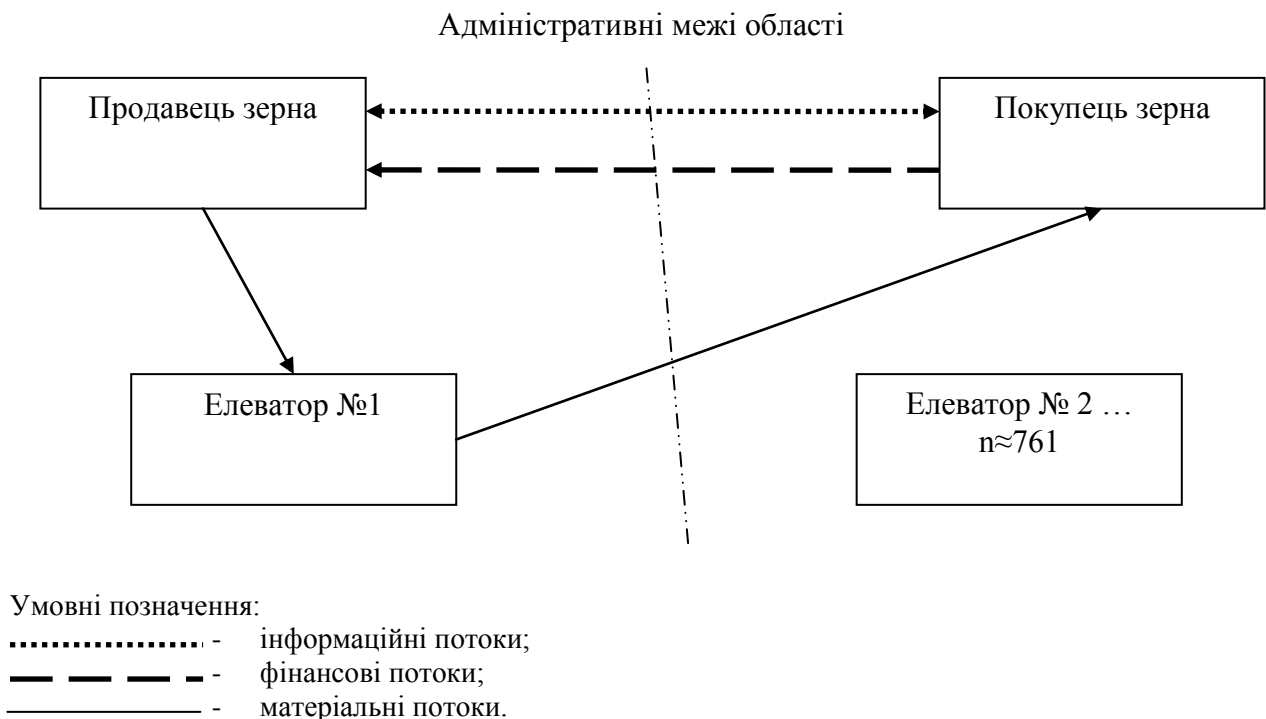

Рис. 3.4. Існуюча систем логістичного забезпечення реалізації зерна

Для одержання зерна на складі продавець може передати складське свідоцтво покупцю зерна і якщо базисними умовами контракту, що

регламентовані Міжнародною торговою палатою у відповідному збірнику "Міжнародні правила тлумачення торгових термінів ІНКОТЕРМС" у редакції 2010 року, передбачені умови EXW (франко - завод), покупець самостійно одержує зерно на складі та здійснює міжобласне переміщення. При цьому слід зауважити, що складська квитанція на зерно не може передаватися іншим суб'єктам ринку, тому слід передбачливо оформляти документи, які забезпечують передачу права власності на зерно і його відвантаження без участі продавця.

Схема є дійсно тривіальна й проста, але з позицій логістичного управління - досить витратна. Транспортна складова у структурі логістики є вагомою та значно залежить від обсягів і відстані перевезення, виду транспортних засобів тощо. Наша пропозиція полягає в концептуально новому підході до організації функціонування логістичних систем у зернопродуктовому підкомплексі АПК, де максимально зменшено транспортну складову в структурі витрат через певну "віртуалізацію" матеріальних потоків (рис. 3.5.).

Оскільки зерно є стандартизованим продуктом, що позиціонує його за переліком ознак як біржовий товар, пропонуємо максимально зменшити напруженість міжобласних зернових потоків через взаємозаміщення й без того знеособлених партій зерна. Тобто продавець, який зберігає на відповідному сертифікованому складі певну кількість зерна, у разі його продажу передає право власності покупцю у формі відповідного документа (складського свідоцтва), а покупець одержує зерно з відповідними кількісними та якісними параметрами на одному із 761 (станом на 01.01.2016 р.) сертифікованому зерновому складі у своїй області.

Для обґрунтування простоти й доцільності запропонованої нами концепції організації матеріалопотоків на зерновому ринку України можемо провести аналогію з роботою банківської системи. Для здійснення банківського переказу з одного міста в інше відправнику достатньо відвідати найближче банківське відділення і здійснити транзакцію переказу необхідної суми коштів.

Із візуальної оцінки існуючої та запропонованої конфігурацій логістичної системи може виникнути хибна думка про ускладнення варіанта через залучення додаткової структурної ланки, яку ми назвали центром моніторингу логістичної системи. Однак на наше переконання, запропонована інституційна структура зменшить трансакційні витрати учасників логістичної системи, а її створення й утримання в грошовому еквіваленті на порядок дешевше порівняно з економічними вигодами, які є результатом зменшення потужності та напруженості матеріальних потоків (довжина відповідних ліній на рис. 1). Завданням Центру моніторингу логістичної системи є відстеження тенденцій і пропорцій міжобласних параметрів розвитку ринку зерна з подачею чіткого сигналу щодо потреби в переміщенні матеріалопотоків для забезпечення міжобласних балансів на спотовому зерновому ринку.

Щодо організації матеріальних потоків запропонована схема дає змогу навіть за суттєвого зменшення їхньої циклічності (напруженості) знизити відносні витрати транспортування одиниці обсягу зерна за рахунок консолідації міжелеваторних партій останнього та централізованого їх переміщення між областями України, використовуючи переважно унімодальні, а в окремих випадках мультимодальні схеми перевезення вантажів. При цьому розв'язується проблема дефіциту вагонів-зерновозів у державі, а також втрачає зміст корупційна складова, пов'язана із сезонним дефіцитом і відповідним резервуванням вагонів.

Рухомий парк вагонів-зерновозів в Україні, що становить 12,2 тис. одиниць, є однією з найслабших ланок логістики зерна, що обмежує параметри розвитку інших елементів логістичної системи, оскільки задовольняє лише 50-60 % заявок агротрейдерів.

Позитивні зрушення від запропонованої нами моделі оптимізації логістичних відносин у зернопродуктовому підкомплексі можна очікувати в системі якості надання послуг зерновими складами. Сертифікація елеваторних потужностей, незважаючи на корупційну складову та формальність окремих рішень, є потужним важелем формування адаптованої до світових вимог

системи зберігання зерна, що в умовах євроінтеграційних прагнень України та її потенціалу щодо розвитку зерновиробництва набуває першочергового значення в економічному блоці реформ. Існуюча мережа несертифікованих зернозберігаючих потужностей фактично втрачатиме клієнтів, оскільки документи на зерно, якщо вони взагалі є, не можуть бути предметом купівлі-продажу і на ризики "отоварення" їх не може погодитися інший несертифікований склад в іншій області України, а про сертифіковані елеватори навіть не йдеться. Відчувши суттєву вигоду від зменшення логістичної складової витрат у процесі передачі прав на зерно, клієнт, безумовно, співпрацюватиме зі сертифікованими елеваторами, оскільки складські документи легалізують зерно у відповідній якій групі (умовою сертифікації елеваторів згідно з [2] є наявність лабораторії якості) та дають підстави не лише вільно ним розпоряджатися, транспортувати, експортувати, а й мати за предмет застави у фінансово-господарських операціях.

"Прозорість" зернової логістики, безсумнівно, спонукатиме біржовий ринок України до торгівлі не лише форвардними і ф'ючерсними, а особливо спотовими контрактами, адже відомо, що відсутність повноцінного біржового ринку в державі значно обмежує іноземні інвестиції в українське зерновиробництво та його інтеграцію у світовий ринок зерна.

Система моніторингу зернового ринку запропонованим Центром, а також оптимізація зернопотоків для досягнення територіальних балансів пропозиції зерна - все це полегшує функції державного управління продовольчими ресурсами. В окреслену нами конфігурацію розробленої моделі входять державні підприємства ДПЗКУ й ДАРУ, що позитивно позначиться на оперативності державних інтервенцій та реалізації соціальних програм продовольчого забезпечення регіонів України.

Для дієвості запропонованого механізму сформулюємо певні обмеження й умови, а саме:

1) законодавча регламентація якісно нових відносин через прийняття відповідних законів про логістичну діяльність, зернопродуктовий підкомплекс

АПК та інших законодавчих актів, що регулюють весь спектр правових відносин між учасниками логістичного ланцюга;

2) приведення у відповідність якісних характеристик зернової маси з міжнародними стандартами й забезпечення здійснення об'єктивного лабораторного контролю якості зерна, що усуває маніпуляції ціновими та якісними характеристиками між елементами зазначеної системи;

3) участь усіх сертифікованих зернових складів у "віртуалізації" зернових потоків і єдиній системі моніторингу й забезпечення міжобласних балансів зерна;

4) забезпечення відповідного рівня захисту бланків документів на право власності на зерно;

5) уніфікація вимог і правил роботи з клієнтами та відповідними документами;

б) рівність усіх учасників у розподілі синергетичного ефекту від запровадження концептуальної моделі механізму оптимізації логістичної системи.

Запропонована схема, за її обдуманого верифікації, практично не має недоліків, а її запровадження не потребує значних фінансових ресурсів, що вкрай важливо для національної економіки в сучасних складних економічних і політичних умовах. Є окремі прогнозовані, а також латентні ризики, які можна виявити та нейтралізувати в еволюційному процесі трансформаційних перетворень логістичної системи у зернопродуктовому підкомплексі АПК. Виникає слушне запитання: чому ця модель не існує в Україні, якщо для цього є всі необхідні передумови?

Шукаючи відповідь на це запитання, ми дійшли до такого самого простого, як і модель, висновку: запропоновані зміни переважно нікому із надавачів логістичних послуг не вигідні.

Диспаратність обміну між складовими елементами зернопродуктового підкомплексу АПК України є, на наш погляд, системною проблемою із загальносистемними негативними наслідками. Кожен елемент логістичного

ланцюга, дбаючи про свій ефект, часто-густо нехтує інтересами суміжних елементів. Якщо додана вартість первинного продукту в процесі логістичних трансформацій у рази перевищує його базову вартість, то це навряд чи стимулюватиме виробника сировини до збільшення параметрів виробництва. Системна взаємодія причинно-наслідкових зв'язків і для посередника обмежить ефекти від його доданої вартості, оскільки зменшиться базис для її створення. Отже, збалансований розвиток зернопродуктового підкомплексу АПК - це досягнення загальнодержавного компромісу інтересів усіх учасників виробничо-збутової системи на основі еквівалентності обміну результатами праці та системного паритету.

Економічний інтерес є категорією, що визначає стимули діяльності суб'єктів економічних відносин. Повертаючись до запропонованої нами моделі оптимізації логістичної системи, можна стверджувати, що існуюча схема вигідна надавачам послуг, але не вигідна для їх споживачів.

Якщо взяти для прикладу перевізників, то наслідком запропонованої оптимізації буде значне згортання транспортних потоків, а це означатиме суттєве зменшення замовлень, що в умовах висококонкурентного ринку призведе до зниження транспортних тарифів і банкрутства окремих операторів або цілих транспортних компаній. Якщо монопольне становище Укрзалізниці нині спричинює зловживання з боку її окремих посадових осіб в умовах дефіциту вагонів-зерновозів та значного попиту на них, то зменшення попиту на перевезення автоматично розв'яже проблему корупції у зазначеній сфері.

Економічні умови конкурентного середовища стимулюватимуть усіх перевізників до якісного оновлення транспортних засобів, раціонального використання їх вантажопідйомності, оптимізації транспортних схем перевезення вантажів тощо. Усі ці заходи вимагають певних зусиль і значних фінансових витрат, що пояснює зручність для перевізників існуючої схеми логістики у зернопродуктовому підкомплексі АПК України.

Не вигідні зміни й власникам елеваторів, оскільки це значно ускладнить маніпуляції та зловживання із втратами зерна, його якісними

характеристиками, а також спричинить додаткові витрати на організацію роботи запропонованої моделі. Зрозуміло, що працювати за схемою "прийняв зерно - видав зерно" просто і зручно, а ускладнення системи вимагає зусиль щодо організації роботи зі складськими свідоцтвами, зведеннями балансів реального зерна, підвищує кваліфікаційні вимоги до працівників, вимагає витрат на комп'ютеризацію процесів обліку, управління, комунікацій тощо.

Позиціонуючи зерновий ринок як ключовий елемент продовольчої безпеки держави, саме безпека повинна надавати економічні вигоди всім учасникам ринку й націлити їх на одержання загальнонаціонального синергетичного ефекту. Зміст запропонованої схеми полягає в такому: із відстоюванням власних економічних інтересів зростає економічний ефект, що підвищує бюджетні надходження, які, повертаючись у формі інвестицій, а для деяких сфер АПК-дотацій, забезпечують сприятливі передумови для розширеного відтворення виробництва. Отже, економічний інтерес є мотивом і стимулом певних дій щодо задоволення потреб на основі відносин власності й принципу одержання економічної вигоди.

Запропонована концептуальна модель оптимізації логістичної системи визначає якісно новий зміст економічних відносин між суб'єктами зернового ринку і в перспективі потребує розробки емпіричної моделі ефективного розвитку зернової логістики в Україні. Новизна запропонованого підходу передбачає певну "віртуалізацію" матеріальних потоків між сертифікованими елеваторними потужностями з одночасним запровадженням системи моніторингу та взаємозаміщення міжобласних балансів зерна, що забезпечує Центр моніторингу логістичної системи. Оптимізація транспортних потоків консолідованих партій зерна суттєво зменшить логістичні витрати зернотрейдерів і сприятиме підвищенню конкурентоспроможності зернопродуктового підкомплексу АПК, що є ключовою галуззю, яка підтримує продовольчу безпеку держави. Компромісна модель взаємоузгодження економічних інтересів елементів логістичного ланцюга дасть змогу паритетно

розподілити синергетичний ефект та забезпечить розширене відтворення виробництва елементів логістичної системи.

3.3. Покращення стану зернового ринку на засадах інноваційного розвитку

Зерновий ринок, як і більшість галузей АПК, які протягом тривалого періоду піддавалися обширним реформам, на даний момент часу переживає певні позитивні наслідки цих реформ, які, проте, не видаються нам дійсно суттєвими. Подальший розвиток даного ринку повинен мати інноваційно-інвестиційний характер із найповнішим використанням досягнень науки та практики. Вважають, що інноваційна діяльність на сучасному етапі розвитку аграрного сектору економіки є чи найважливішим важелем виведення національної економіки з кризового стану. “Генератором інноваційного процесу, який забезпечує якісні структурні зрушення в господарській системі, є наука, і саме в зниженні її ролі в забезпеченні суспільно-економічного поступу в останні роки вбачають причину зниження ефективності виробництва, і зокрема аграрного” [45, с.42].

В той же час, інноваційний розвиток не може існувати без реальних інвестицій у виробництво. В такій ситуації зростає роль науки, наукомістких і високотехнологічних виробів інформаційної індустрії, сфери виробництва технологій тощо, що призводить до якісної зміни співвідношень у структурі інноваційного процесу.

При таких обставинах виникає потреба у формуванні інноваційного механізму трансформації структури АПК. Об’єктивна доцільність такого механізму, що характеризується необхідністю перетворень якісного порядку, визначена особливою глибиною реформованості як структури АПК в цілому, так і кожної її окремо взятої складової. Інноваційна структурна трансформація виступає як адаптивна реакція на критичну зміну незбалансованості АПК (напівміри, або ж – зміни фрагментального характеру зроблять ще

проблематичнішим вирішення комплексу економічних і соціальних питань і збільшати відставання вітчизняного агропромислового виробництва від рівня розвинутих країн). Лише системна структурна трансформація вітчизняного АПК дозволить перейти до інноваційної моделі розвитку [76, с.34].

Отже, інноваційний напрям розвитку усієї аграрної сфери та зернового ринку зокрема не має альтернативи. Проте, поняття інноваційного розвитку перебуває в на стадії його активного дослідження, що викликано потребою додаткового методологічного та правового обґрунтування як в науково-практичній літературі так і в чинному українському законодавстві.

Згідно із Законом України “Про інноваційну діяльність” під інноваціями розуміють “новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери” [5]. Інновації виникають та впроваджуються завдяки інноваційній діяльності. В уже згаданому законі цей термін подається як: “діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг” [5].

Як бачимо, інновації можуть мати як матеріальний так і нематеріальний характер. Все залежить від того, для використання в якій сфері призначений винахід, а також від стадії його впровадження, оскільки всі інновації на початковому етапі мають форму ідеї, яка після її юридичного оформлення отримує статус нематеріальних активів. В той же час, визначення подані в законі наголошують на обов’язковій конкурентоспроможності інноваційного продукту, що нашоєхує на думку про те, що такий напрям діяльності безпосередньо сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємств та об’єктів до яких вони застосовуються. Проте, ми вважаємо, таке твердження є дискусійним, оскільки значна частина інноваційного продукту може бути навіть збитковою, в залежності від багатьох чинників, зокрема, ситуації на

ринку, зрілості та очікувань споживача, простоти у використанні тощо. Тобто, інноваційна діяльність є досить складним і переважно тривалим у часі процесом, який не завжди сприяє підвищенню конкурентоспроможності конкретного підприємства чи виду продукції, оскільки на їх ринкову позицію впливає не лише новизна, але й інша група чинників, наприклад: маркетингові дослідження та комунікаційні зусилля, обґрунтованість та простота інноваційного проекту, відповідність нововведення часу та очікуванням ринку. Цінність інновацій можна визначити за такими критеріями як новизна, рівень корисності та швидкість одержання економічного ефекту.

Науковці розрізняють п'ять основних видів інновацій, які істотно впливають на економічний розвиток:

- 1) виробництво нового продукту для споживачів, на яких орієнтується підприємець (новий сорт, гібрид, нові характеристики продукту);
- 2) впровадження в економічну (виробничу) діяльність нових методів виробництва (нульовий обробіток ґрунту, використання супутникової навігації у виконанні сільськогосподарських робіт);
- 3) завоювання та освоєння нового ринку збуту своєї продукції (розширення експорту, нові сфери використання та переробки продукції);
- 4) освоєння нового джерела сировини (нетипово для зернового ринку);
- 5) нова організація виробництва (форми організації бізнесу та його інтеграції) [45, с.44].

Інноваційні перетворення в економіці передбачають формування відповідної моделі розвитку. Інноваційна модель розвитку країни – це теоретико-методологічне вираження інноваційних пріоритетів, напрямів, структур, мотивацій, стратегій, механізмів, які спрямовані на формування інноваційного типу розширеного відтворення національної економіки [61, с.54].

Інноваційна модель розвитку може бути використана як у національних масштабах, так і для окремих територій, галузей, підприємств і бути базовою для розширеного відтворення підприємств всіх форм власності на засадах використання інноваційних ідей та продуктів. Інноваційна модель, об'єднавши

економічні інтереси, може формувати гнучке наукомістке виробництво та ринок інноваційних продуктів, інтегрувати спільні зусилля держави і підприємців для розробки й реалізації стратегічної інноваційної політики [79, с.35]. Основне завдання інноваційної політики – об'єднати інтелектуальні ресурси з фінансово-економічними ресурсами, тобто з реальним капіталом.

Загалом, інноваційна продукція існує у вигляді результатів наукових досліджень, нової продукції, нових технологій виробничого та іншого характеру, нових форм організації та управління, об'єктів інтелектуальної власності, які здатні запропонувати наукові організації та виробничий сектор для реалізації на ринку інноваційної продукції.

Однією з умов переходу економічної системи на інноваційну модель розвитку, є створення ефективного правового забезпечення інноваційної діяльності. Воно повинно бути комплексним і враховувати усі сфери життєдіяльності країни, зокрема, воно повинно ґрунтуватися на законодавчих і нормативних актах з різних напрямів розроблення та функціонування інноваційного продукту та інноваційного процесу, а також охоплювати усі напрями функціонування економіки: підприємницька діяльність, податкова система, фінансова та кредитна політика, зовнішньоекономічна діяльність тощо.

Інноваційна діяльність в аграрній сфері підпорядковується загальним особливостям сільськогосподарського виробництва та функціонування ринків сільськогосподарської продукції. Основна особливість аграрних інновацій впливає із технологічних особливостей вирощування сільськогосподарської продукції. Так, зокрема, для того, щоб перевірити технологічні нововведення потрібно завершити технологічний цикл, який в аграрному секторі триває декілька місяців; значна сукупність чинників, що впливають на параметри сільськогосподарської культури не дозволяють точно встановити вплив нововведень на кінцевий результат; основний ресурс сільського господарства – земля, який досить важко піддається інноваціям; разова оборотність коштів і

обмежена рентабельність в галузі відлякує потенційних інвесторів від вкладання коштів в наукові та прикладні дослідження.

Окрім названих особливостей, характерним для сільського господарства є низький рівень використання ресурсно-технологічного потенціалу, консервативність селян, що суперечить самій сутності підприємницької діяльності, і, як наслідок, низький рівень впровадження та використання нововведень.

Відсутність сформованого ринку інноваційної продукції в Україні зумовлює ряд важливих проблем даної сфери. Основними проблемами є прихований попит на інноваційну продукцію з низькою купівельною спроможністю сільськогосподарських товаровиробників; низький рівень розвитку інфраструктури ринку, зокрема нерозвинена система методів фінансово-бюджетного регулювання інноваційної активності; відсутність прийнятної методики ціноутворення на інноваційну продукцію.

Особливості сільського господарства і наявність великої кількості і незалежних один від одного виробників зумовлює різницю характеристик попиту на інноваційну продукцію з боку різних споживачів. Такі характеристики визначаються формою організації виробництва, бажаннями, мотивами, потребами сільськогосподарських підприємств.

Стан інноваційного розвитку країни характеризується багатьма показниками, серед яких: обсяг науково-технічних робіт, збільшення виробничо-технічного потенціалу, забезпеченість науковими працівниками тощо. Вони не відображають стану та параметрів системи інновацій, але дають загальну емпіричну основу для формування глибших висновків.

Кількість науково-технічних робіт, подана у таблиці 3.1 характеризує в найбільшій мірі структуру таких робіт, а також дає можливість проаналізувати їх динаміку по роках.

Як бачимо, загальна чисельність науково-дослідних робіт в Україні на протязі 2012 -2015 років суттєво зменшилася (на більш, ніж 12 тис. одиниць). Основну чисельність науково-технічних розробок в загальній структурі

становлять роботи технічного спрямування. В 2015 році їх загальна кількість склала понад 20 тис. робіт (48,8 %), що на 10,5 тис. робіт менше, ніж у 2012 році, коли їхня питома вага була – 57,4 %. На противагу їм, кількість науково-технічних робіт з природничих наук в межах періоду дослідження зменшилася не суттєво – лише на 640 одиниць, при цьому, їхня питома вага зросла з 27,8 % до 34,4 % від загальної кількості. В межах природничих наук, найбільшу питому вагу займають дослідження в сфері сільського господарства. В межах періоду дослідження її показники зросли на 1250 одиниць, а їх питома вага від загальної кількості – на 5,5 % до рівня 13,7 %.

Таблиця 3.1

Кількість науково-технічних робіт, виконаних Україні,
за галузями наук, одиниць

Галузь наук	2012		2013		2014		2015	
	одиниць	%	одиниць	%	одиниць	%	одиниць	%
Всього	53190	100,0	47875	100,0	42953	100,0	41070	100,0
Технічні науки	30516	57,4	24853	51,9	20253	47,2	20045	48,8
Природничі науки	14786	27,8	15599	32,6	15534	36,2	14147	34,4
З них								
Медичні	2238	4,2	2574	5,4	2060	4,8	2055	5,0
Сільськогосподарські	4379	8,2	5066	10,6	6055	14,1	5632	13,7
Гуманітарні науки	576	1,1	634	1,3	544	1,3	671	1,6
Суспільні науки	2779	5,2	2698	5,6	2156	5,0	1752	4,3
Наукові установи та вищі заклади, що мають багатогалузевий профіль	4533	8,5	4091	8,5	4466	10,4	4455	10,8

Таким чином, інноваційна діяльність у сільськогосподарському виробництві сьогодні має вагому основу, яка впливає із зростання кількості наукових досліджень і розробок в галузі. Ця тенденція має рівно направлену основу – розвиток і хороші показники галузі стимулюють розвиток науки, тоді, як розвиток науки забезпечує подальший розвиток галузі на новому технологічно вищому рівні.

Більш детально, обсяг науково-дослідних робіт, проведених в Тернопільській області наведено в таблиці 3.2.

З таблиці видно, що не зважаючи на загалом незначне зменшення загального обсягу науково-дослідних робіт, їх структура змінилася досить вагомо. Так, в частині розроблених виробів, скорочення склало близько 60 %, в частині технологій – біля 70 %, в частині матеріалів – 42,9 %, в частині сортів рослин і порід тварин – 60 %. І лише в частині методів, теорій та інших робіт їх кількість не тільки не скоротилася, але й зросла. Таким чином, стверджуючи про загальний ріст науково-дослідної і інноваційної діяльності в сільському господарстві, відмітимо, що в межах Тернопільської області ці позитивні зміни не фіксуються.

Таблиця 3.2.

Чисельність науково-технічних робіт, виконаних в Тернопільській області

Роки	усього робіт	з них створено нових видів								
		виробів			технологій		матеріалів	сортів рослин та порід тварин	методів, теорій	інші
		усього	у тому числі тих, в яких використано		усього	з них ресурсозберігаючих				
			винаходи	техніки						
2012	182	57	14	40	44	42	7	5	22	47
2013	182	30	6	17	41	32	5	5	55	46
2014	198	26	6	8	19	17	5	5	52	91
2015	169	23	2	7	14	13	4	2	65	61
2015 р. до 2012 р., %	92,9	40,4	14,3	17,5	31,8	31,0	57,1	40,0	295,5	129,8

Передовий вітчизняний та зарубіжний досвід свідчить, що основні проблеми інноваційної діяльності в сфері сільського господарства і зерновиробництва зокрема стосуються механізмів впровадження та монетизації наукових розробок і надання їм статусу інновацій. Для здійснення таких процедур широко використовуються різні методи та інструменти, наприклад технопарки.

В основі діяльності технопарків лежить заохочення малого венчурного бізнесу до формування та впровадження інновацій. На етапі заснування таких форм бізнесу створюються відповідне нормативно-правове поле, яке визначає податкові, митні, кредитні пільги, які сприяють стабілізації становища

організації на ринку в найбільш ризикований період. Підтримка розвитку таких структур включає в себе спрощення процедур реєстрації, створення спеціалізованих інститутів по сприянню діяльності названих суб'єктів тощо. Найчастіше формою організації технопарків є закриті акціонерні товариства. В межах таких підприємств поєднуються науково-дослідні інститути, фінансово-кредитні установи, а також значна кількість невеликих господарюючих суб'єктів, які виступають полігонами для випробування та впровадження нововведень.

В Україні інноваційний механізм в аграрному секторі на даний момент не є сформованим. В значній мірі він може бути реалізованим через такі утворення як: наукові парки, агротехнопарки, агробізнес-інкубатори, дрібні венчурні підприємства, агропромислові територіальні інноваційні центри тощо, а також консалтингові, провайдингові, інжинірингові фірми та інформаційні центри. Дещо осторонь, в теперішніх обставинах стоять агротехнопарки, які створюються поблизу аграрних університетів чи науково-виробничих об'єднань, а також інших науково-дослідних структур аграрного спрямування. Головним завданням таких формувань є розвиток, удосконалення і застосування в сільськогосподарському виробництві новітніх енергозберігаючих та екологічно чистих технологій, а також реструктуризація системи виробничо-технічних та соціально-економічних взаємозв'язків і впровадження наукових розробок на кожному етапі руху матеріального потоку.

Окрім уже існуючих форм інноваційних підприємств, як теорія так і практика постійно висуває нові варіанти поєднання наукових та фінансових потужностей з метою забезпечення їх найповнішого використання та забезпечення якомога повнішого оновлення матеріально-технічної бази підприємств.

Однією із таких форм організації інноваційних зусиль є система інноваційного провайдингу, яка уже більше п'яти років існує на Україні на базі Української академії аграрних наук у формі Інституту інноваційного провайдингу (ІП). Його основною метою є забезпечення найефективнішого

використання науково-технічного потенціалу та напрацювання методологічних засад і методичних підходів, а також спрощення процедури впровадження наукових розробок, сформованих в межах УААН, в реальне ринкове середовище.

Головним напрацюванням ІІІ є науково-методична база досліджень інтеграції, інновацій, інвестицій, інтелектуальної власності, трансферу технологій у будь-якому наукоємному середовищі, а також розроблений інструментарій здійснення корпоратизації науково-інноваційних систем, капіталізації та комерціалізації науково-технічних розробок, створення та забезпечення функціонування високоефективних підприємств, постановки менеджменту, маркетингу, інноваційного бізнесу в науково-інноваційних формуваннях усіх форм власності [59, с.15].

Інноваційний провайдинг розглядає науково-інноваційний розвиток з п'яти позицій:

- з позиції держави – передбачає створення нормативно-правового середовища та формування підходів регулювання відносин між суб'єктами інноваційних систем;

- з позиції науки – передбачає реалізацію головної сутності науки: досліджуючи різноманітні сфери життя людей – шукати шляхи їх покращення;

- з позиції виробника – полягає у бажанні отримувати більшу продуктивність та вищу якість від технології виробництва та організації взаємодії всередині соціально-виробничої системи в умовах посилення конкуренції на ринку;

- з позиції споживача – сприяє задоволенню вічного прагнення споживача покращувати своє життя та задовольняти існуючі потреби;

- з позиції підприємця – передбачає об'єднання названих чотирьох елементів в єдину систему з метою узгодження їх інтересів та отримання вигоди кожним із них.

В науковій літературі часто зустрічаються й альтернативні варіанти поєднання інноваційних елементів в єдину систему. Так, зокрема П.М.Музика

[50] представляє систему інноваційної діяльності як рівносторонній трикутник, вершинами якого є: генератор інновацій (науково-дослідна установа), агропромислове виробниче формування і фінансово-кредитна установа. Жодна із “вершин” не може відігравати ролі головного координуючого елемента в умовах, коли ринок інноваційної продукції не є сформованим і потребує постійного спрямування і стимулювання. Відіграти роль так званої “середньої ланки” може, за словами науковця дорадча служба чи управління агропромислового розвитку районного та обласного рівнів.

Інноваційна діяльність в сфері зернового ринку включає вирішення великої кількості різнопланових завдань, спрямованих на покращення стану системи та її окремих складових. Основні проблемні питання, які ми розкрили в процесі дослідження формують своєрідний комплекс орієнтирів та пріоритетів інноваційної діяльності. Значна кількість таких завдань лежать в площині покращення матеріально-технічного та ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств та окремих технологічних операцій.

Ринкова система економічної взаємодії є дуже сильним стимулом для господарюючих суб’єктів в умовах розвитку та розширення матеріальних баз та виробничо-технічного потенціалу. Конкурентна боротьба, яка стоїть в основі ринкових відносин підштовхує усіх учасників ринку до пошуку нових ідей, схем та прийомів із метою покращення показників господарювання і перемоги у конкурентній боротьбі. Спрямування зусиль виробників на вдосконалення виробничої та розподільчої систем, впровадження досягнень науково-технічного прогресу та здійснення наукових досліджень передбачає використання цілого комплексу інноваційних заходів.

На жаль, інноваційна діяльність є досить дорогою та ризикованою справою, яку далеко не кожне підприємство може собі дозволити. Саме тому, зерновий ринок, як окрема складова аграрного ринку, потребує визначення та обґрунтування цілісної системи інноваційних заходів спрямованих на допомогу суб’єктам ринку, яка б дала можливість їм забезпечувати розвиток матеріально-технічної бази, системи взаємозв’язків та транспортно-логістичної мережі при

сприянні передових науково-дослідницьких центрів держави та світу, невеликих дослідницьких бюро та державних органів влади.

Розгляд зернового ринку як сукупності елементів, що забезпечують найоптимальніший обіг зернового потоку дозволяє нам визначити основні напрями та етапи руху потоку, які потребують покращення. Внаслідок цього, поетапний аналіз, який досліджує рух матеріального (зернового) та пов'язаного із ним інших потоків дозволяє нам визначати вузькі місця, які потребують більшої та першочергової уваги, а також ті, які можуть бути усунені з часом. Іншими словами - такий аналіз дає можливість формувати ланцюг проблем, які виникають на шляху руху зернового потоку, починаючи із стадії матеріально-технічного забезпечення процесу виробництва зернових і закінчуючи етапом його реалізації на внутрішньому чи зовнішньому ринках.

Важливим напрямком проведення наукових дослідження та впровадження інновацій в цій сфері є селекційна політика. Селекція зернових культур спрямовується, насамперед, на вирішення питань адаптивності нових сортів, яка пов'язана із їх підвищеною морозо-, зимо-, посухо- та жаростійкістю, на максимальну продуктивність із генетичним захистом урожаю від основних лімітуючи факторів довкілля, групову стійкість до хвороб, вилягання, осипання, проростання зерна в колосі, на високу якість зерна продовольчого, фуражного й пивоварного використання та орієнтована на конкретні виробничі умови.

Частина проблем, які лежать в сфері організації управління підприємствами можуть бути усунені за умови вжиття комплексу заходів, спрямованих на розвиток маркетингової діяльності на рівні підприємства та, що особливо важливо, на рівні об'єднань підприємств. Оптимізація структури управління, зайнятості та організації процесів пов'язаних із виконанням управлінських функцій є різновидом інноваційної діяльності і має досить потужний ефект за умови її вірного використання.

Проблеми із технічним забезпеченням зерновиробництва та виконанням логістичних операцій включають в себе застарілі технічні пристрої, машини та

обладнання; велике навантаження на одиницю техніки, велику енергомісткість різних видів технічних засобів.

Чи не найбільше суперечок в сфері нововведень в зерновий ринок, точиться навколо пошуку нових способів вирощування зернових, які би сприяли підвищенню рівня його урожайності, зменшення витрат на виробництво та оптимізацію їх структури. Останнім часом, все більше сільськогосподарських підприємств переходять на нові технології вирощування зернових, які включають в себе систему органічного землеробства, мінімальний обробіток ґрунту тощо.

Висновки до розділу 3.

1. Особливості організації та управління зернового ринку свідчать про вагоме значення інституту державного регулювання в системі його розвитку. Державне регулювання покликане забезпечити більшу стабільність та вищий рівень розвитку за рахунок використання різного роду регулюючих інструментів. Основні інститути регулювання ринку зерна поділяються на державно-владні і ринкові. Сила перших в можливості акумулювати значні ресурси і використати їх в інтересах держави та суб'єктів ринку – сила другого – в здатності до саморегулювання ключових економічних пропорцій. Тому, більшість науковців сходяться в думці щодо потреби у визначенні пропорції поєднання ринкового саморегулювання і державного регулювання економічних процесів, в тому числі процесів на зерновому ринку.

2. Особливість зернового ринку, яка вимагає обов'язкового державного регулювання полягає у його вагомому впливі на продовольчу безпеку країни та сировинне забезпечення багатьох галузей національної економіки. Основні положення та принципи державного регулювання зернового ринку викладені у спеціальному законі, відповідно до чого, держава гарантує вільне підприємництво в сфері зерновиробництва та обслуговування обігу зерна, усуває і не створює жодних обмежень щодо руху зерна в середині країни, сприяє розвитку обслуговуючих кооперативів, гарантує забезпечення

внутрішніх потреб у зерні та продуктах переробки, забезпечує раціональне цінове регулювання та контроль за ринком, сприяє розвитку лізингу та впровадженню наукових розробок, надає фінансову підтримку в напрямках розвитку підприємств галузі.

3. Основними агентами регулювання зернового ринку є Державний резерв, ПАТ Державна продовольчо-зернова корпорація, Аграрний фонд. Названі установи вирішують різні завдання щодо формування запасу зернових, його утримання та обслуговування, щодо забезпечення продовольчої безпеки і потужностей для зберігання і переробки зерна, щодо обслуговування матеріального потоку зерна в середині країни і за її межами. В сфері регулювання цін та інших пропорцій на зерновому ринку основну роль відводиться Аграрному фонду. Він здійснює товарні та фінансові інтервенції, забезпечує інші дії, спрямовані на оптимізацію ринкових пропорцій.

4. Зважаючи на значні обсяги виробництва та споживання зернових культур в Україні, важливим напрямом оптимізації стану зернового ринку є вдосконалення системи логістики зерна. Так, в сучасних умовах експерти та вчені не розглядають доцільність суттєвого нарощення обсягів виробництва зерна, посилаючись на обмеження потужностей щодо зберігання, транспортування портової перевалки продукції. Тому, значні пропозиції щодо вдосконалення системи обігу зерна в Україні лежать в площині покращення логістичної структури. Основні пропозиції, наведені нами полягають у формуванні єдиного міжобласного балансу зерна, який за рахунок узгодження інформаційних потоків дозволить зменшити обсяги фізичного переміщення зерна, покращити стан обслуговування матеріального зернового потоку. Такі рекомендації схожі за своєю природою із банківськими операціями, відповідно до чого, більшість фінансових розрахунків між ними проходять у форматі інформаційних взаєморозрахунків.

5. Вагомою пропозицією щодо оптимізації стану зернового ринку з точки зору узгодження логістичних процесів є формування єдиного інтегрованого підходу до управління інформаційними, фінансовими та матеріальними

потоками на ринку. Це дозволить узгоджувати інтереси і діяльність усіх суб'єктів ринку, забезпечувати розвиток виробничих потужностей, потужностей зі зберігання і перевезення зерна. Реалізація такого механізму дозволить не тільки оптимізувати рух потоків, але й досягнути загального здешевлення його вартості за рахунок уникнення зайвих операцій і втрат.

6. В сучасних умовах вагомим напрямком вдосконалення стану будь-якої системи є інновації. Інноваційний розвиток зернового ринку має особливе значення зважаючи на стратегічну важливість галузі. Сучасний стан інноваційної діяльності на ринку зерна є досить низьким. Він в основному стосується етапу матеріально-технічного та логістичного забезпечення, зокрема – розробка і впровадження нових сортів зернових культур, нових препаратів догляду за рослинами, нових технологій і технічних засобів виробництва, зберігання чи транспортування зерна.

7. Основу інноваційного розвитку галузі становлять його науково-дослідна складова. Аналіз показав, що в Україні відбуваються тенденції, відповідно до яких зростає обсяг науково-дослідних робіт в сільському господарстві. Ці особливості мають подвійний ефект, оскільки характеризують галузь як перспективну, а також сприяють її подальшому розвитку. Аналіз науково-дослідних робіт в Тернопільській області, проте, засвідчив наявність відмінних від загальних по Україні тенденцій – загальна кількість розробок зменшилася не суттєво, але їхня структура суттєво змінилася на користь теоретичних розробок. Зниження кількості розробок, наближених до сільського господарства склала більше 50 %. Тому актуальності набувають пропозиції щодо напрямів та механізмів активізації інноваційного розвитку галузі зерновиробництва шляхом формування технопарків, забезпечення інноваційного провайдингу, особливо у напрямках, які передбачають вдосконалення селекційної, організаційно-адміністративної і техніко-технологічної діяльності.

Висновки

1. Отже, зерновий сектор України є стратегічною галуззю економіки держави, що визначає обсяги, пропозиції та вартість основних видів продовольства для населення країни, зокрема продуктів переробки зерна і продукції тваринництва, формує істотну частку доходів сільськогосподарських виробників, визначає стан і тенденції розвитку сільських територій, формує валютні доходи держави за рахунок експорту. Зернова галузь є базою та джерелом сталого розвитку більшості галузей агропромислового комплексу та основою аграрного експорту.

2. Зерновий ринок – це складна економічна система, яка забезпечує найбільш ефективний обіг зерна завдяки взаємодії покупців та продавців в межах певного середовища. До його складу входять: продавці зерна, покупці та сервісні підприємства, які формують та обслуговують матеріально-зерновий і, пов'язані із ним, фінансові та інформаційні потоки.

3. Дослідження руху матеріально-зернового потоку показало наявність типових проблем на різних етапах. Усунення виявлених труднощів на ранніх стадіях сприяє їх уникненню в подальшому. Зерновий ринок є сировинним і, водночас, продовольчим ринком. Це обумовлює основні його параметри: олігопсонічний характер, високий рівень державного регулювання, низьку цінову еластичність. Олігопсонічні характеристики призводять до спотворення ціни ринкової рівноваги в бік її зменшення. Ця обставина, поруч із важливістю зерна в продовольчому балансі країни, доводить необхідність втручання держави в сферу ціноутворення.

4. Тернопільська область, за обсягом виробництва показує середній рівень серед інших регіонів України. Показники зерновиробництва в регіоні характеризуються нестабільністю і коливаються по роках досліджуваного періоду залежно від погодних умов і забезпеченості матеріально-технічними ресурсами. Це впливає на баланс попиту і пропозиції зерна. Окрім цього, спостерігаються значні коливання в територіальній структурі зерновиробництва. Розподіл зерна сільськогосподарськими підприємствами

відбувається в найбільшій мірі через “інші канали”. В структурі реалізації зерна спостерігається зменшення частки нетоварних відносин (бартерних операцій, видачі зерна в рахунок заробітної плати та орендної плати за користування земельними та майновими паями. Обсяги біржової торгівлі на зерновому ринку залишаються дуже низькими.

5. Основним інструментом державного регулювання зернового ринку є цінове регулювання, яке використовує інтервенційні заходи з метою стабілізації цінових коливань. При цьому значна увага приділяється підвищенню рівня урожайності продукції. Основою для підвищення рівня урожайності, якості та доступності зернової продукції пропонується вжиття комплексу термінових заходів щодо оновлення матеріально-технічної бази аграрних підприємств шляхом розробки і впровадження інновацій, особливо в таких сферах, як: селекційна робота; технологія вирощування, збирання та зберігання зерна. Реалізація інноваційних заходів в межах наукових парків, агротехнопарків, агробізнес-інкубаторів, дрібних венчурних підприємствах, агропромислових територіальних інноваційних центрах дозволить підвищити їх ефективність.

6. Інноваційних розвиток зернового ринку має особливе значення зважаючи на стратегічну важливість галузі. Сучасний стан інноваційної діяльності на ринку зерна є досить низьким. Він в основному стосується етапу матеріально-технічного та логістичного забезпечення, зокрема – розробка і впровадження нових сортів зернових культур, нових препаратів догляду за рослинами, нових технологій і технічних засобів виробництва, зберігання чи транспортування зерна.

7. Значної оптимізації стану зернового ринку можна досягнути за рахунок узгодження логістичних процесів і формування єдиного інтегрованого підходу до управління інформаційними, фінансовими та матеріальними потоками на ринку. Це дозволить узгоджувати інтереси і діяльність усіх суб'єктів ринку, забезпечувати розвиток виробничих потужностей, потужностей зі зберігання і перевезення зерна. Реалізація такого механізму

дозволить не тільки оптимізувати рух потоків, але й досягнути загального здешевлення його вартості за рахунок уникнення зайвих операцій і втрат

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. із змінами, внесеними Законом України від 8 груд. 2004 р. - К. : М-во юстиції України, 2014. - 124 с.

2. Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 04.07.2002 №37-IV // zakon.rada.gov.ua.

3. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року // Відом. Верхов. Ради України. - 2004. - № 49
Із наступ, змінами. - Ст. 527.

4. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року // Відом. Верхов. Ради України. - 2010. - № 40. - Ст. 527.

5. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики України на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 року // Відом. Верхов. Ради України. - 2006. - № I.-Ст. 17.

6. Закон України “Про сільськогосподарську кооперацію” // Урядовий кур’єр. – 1997. – 14 серпня. – № 148-149.

7. Закон України «Про кооперацію» № 1087-ІУ від 10 липня 2003 р. Редакція від 06.11.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>.

8. Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи в сфері сільськогосподарського виробництва” // Урядовий кур’єр 1994. – № 176. – 15 листопада.

9. Указ Президента України від 3 грудня 1999 р. “Про невідкладні заходи щодо прискореного реформування аграрного сектора економіки” // Українське слово. – Від 10-16 лютого 2000 р.

10. Про затвердження Технічного регламенту зернового складу : Наказ Міністерства аграрної політики України від 15.06.2004 № 228 // zakon.rada.gov.ua.

11.Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006-2010 роки” від 21 грудня 2005 р. № 536-р.

12.Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник / В. Г. Андрійчук ; ДВНЗ “Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана”. – 2-е вид., доповн. і перероб. – К., 2002. – 624 с.

13.Бауэрсокс Д. Дж. Логистика : Интегрированная цепь поставок / Д. Дж. Бауэрсокс, Д. Дж. Клосс. - М. : Олимп-Бизнес, 2008. - 640 с.

14.Бойко В. І. Зерно і ринок : моногр. / В. І. Бойко. - К. : ННЦ ІАЕ, 2007. - 312 с.

15.Бокій О. В. Створення доданої вартості в ланцюгу «зерно – борошно – хліб» / Ефективна економіка. – 2014. – № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3688>.

16.Бородіна О. М. Подолання структурних деформацій в аграрному секторі України: інституціалізація і модернізація мало товарного сільськогосподарського виробництва / О.М. Бородіна, І.В. Прокопа // Економіка України. – 2015. – № 4. – С. 88-96.

17.Величко О. П. Корпоративна й кооперативна логістика в агробізнесі / О. П. Величко // Вісник Національного хмельницького університету. – 2012. – № 2 (199). – С. 15-17.

18.Верещинський Р. Оцінка ситуації АПК Львівської області та основні напрями розвитку на 2014 рік / Р. Верещинський // Агрофорум. – 2014. – № 3 (25). – С. 4.

19.Волошин Р. В. Ключові аспекти завершення земельної реформи в Україні / Р.В.Волошин // Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених “Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва” (Тернопіль, 18-19.09.2013). – Тернопіль: Крок, 2013. – С. 148-150

20.Волошин Р. В. Аграрне підприємництво в умовах дії мораторію на продаж сільськогосподарських угідь / Р. В. Волошин // Збірник тез доповідей

наукової конференції професорсько-викладацького складу “Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах економічної нестабільності” Секція № 6. Удосконалення економічного механізму в агропромисловому комплексі при різних формах власності (Тернопіль, 14.04.2011 р.). – Тернопіль: ТНЕУ, 2011. – С.29-31.

21.Волошин Р.В. Розвиток аграрного підприємництва у контексті земельних трансформацій / Р.В.Волошин, Л.І. Заставнюк // Економічний аналіз: зб. наук. праць. – Тернопіль, ТНЕУ. – 2010. – Вип.7. – С. 39-42.

22.Гевко Р.Б. Підвищення ефективності виробництва біопалива / Р.Б. Гевко, Р.І. Розум // Матеріали круглого столу «Проблеми розвитку альтернативних та відновлювальних джерел енергії: економічний аспект» (26 травня 2011р.) Тернопіль ТНЕУ С. 26-32.

23.Глубіш Л. Я. Економічні важелі механізму державного регулювання виробничої складової продовольчої безпеки / Л. Я. Глубіш // Економічний форум. – 2013. – № 3. – С. 9–18.

24.Гудзь О. Є. Державна програма фінансової підтримки підприємств АПК через механізм здешевлення кредитів / О. Є. Гудзь, А. В. Сомик // Економіка АПК . – 2008. - №11. – С. 54-64.

25.Дем'яненко М. Я. Національна система державної підтримки аграрного сектору в умовах членства України в СОТ / М.Я Дем'яненко // Облік і фінанси АПК,- 2008.- №3.-С.11-16.

26.Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК : монографія / М. Я. Дем'яненко, П. Т. Саблук, В. М. Скупий та ін. ; Нац. наук. центр “Ін-т аграр. економіки” ; за ред. М. Я. Дем'яненка. – К., 2011. – 372 с.

27.Діброва А. Д. Державна підтримка виробництва продукції тваринництва в Україні / А. Д. Діброва, Л. В. Діброва // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2010. – Вип. 6/1. – С. 45–52.

28.Дудар Т.Г. Менеджмент [Текст] : навч. посібник / Т. Г. Дудар, Р. В. Волошин, В. Т. Дудар. - К.: “Центр учбової літератури”, 2013. – 336 с.

29. Економіка довкілля і природних ресурсів: монографія / Ю.В. Дзяди́кевич та інші. – Тернопіль: Астон. – 2016. – 392 с.
30. Економічні, екологічні та соціальні аспекти використання земельних ресурсів в Україні : [колективна монографія]. / за ред. д-ра екон. наук, професора, чл.-кор. НААН О. В. Улья́нченка; Харк. нац. аграр. ун-т. – Харків: Смуґаста тип., 2015. – 320 с.
31. Кириленко І. Г. Перспективи вітчизняного АПК в світлі прогнозів світового ринку продовольства / І. Г. Кириленко, В. В. Дем'янчук // Економіка АПК – 2015. – № 1. – С. 21 – 28.
32. Колодійчук, В.А. Концептуальна модель оптимізації логістичної системи у зерно продуктовому підкомплексі АПК України / В.А. Колодійчук // Економіка АПК, 2016, № 5. – С. 61-65
33. Колотуха С.М. Кредитування сільськогосподарських підприємств як ефективне джерело інвестиційної діяльності / С.М. Колотуха, І.П. Борейко // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 89-96.
34. Крикавський Є. В. Логістичне управління : підруч. / Є. В. Крикавський. - Львів : Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2005. - 684 с.
35. Крикавський Є. В. Логістичні системи / Є. В. Крикавський, Н. В. Чернописька – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – 264 с.
36. Латинін М. А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання: Моногр. / М. А. Латинін. - Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2006. - 320 с.
37. Линдерс М. Р. Управление снабжением и запасами. Логистика / М. Р. Линдерс, Х.Е. Фирон. - СПб. : Полигон, 1999. - 768 с.
38. Лопатинський Ю. Ф. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток вітчизняного аграрного сектора / Ю. Ф. Лопатинський // Інноваційна економіка. – 2013. – № 3(40).
39. Лузан Ю. Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України : монографія / Ю. Я. Лузан ; Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки". – К., 2010. – 472 с.

40.Лупенко Ю.О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26-38.

41.Лупенко Ю.О. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства: моногр. / Ю.О. Лупенко, М.І. Пугачов, Б.В. Духницький та ін. – К.: ННЦ „ІАЕ”, 2015. – 320 с.

42. Майстро С.В. Напрями державної підтримки аграрного сектора та її вплив на конкурентоспроможність продукції на світовому ринку [Електронний ресурс] / С. В. Майстро. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/galuz/05msvpsr.pdf>

43.Макаренко П. М. Аграрна політика держави у земельних відносинах на селі / П. М. Макаренко, Ю. О. Литвин, А. П. Макаренко // Академічний огляд. Серія: Економіка та підприємництво. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 37-47.

44.Могилова М.М. Матеріально-технічне забезпечення аграрної галузі / М.М. Могилова, Я.К. Білоусько, Г.М. Підлісецький // Економіка АПК. – 2013. – №2 – С. 61-67.

45.Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – К.: ДУ «ІЕПСР НАН України», 2012. – 72 с.

46.Окландер, М. А. Логістика : підруч. / М. А. Окландер. - К. : Центр учбової літератури, 2008. - 346 с.

47.Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2014 рік: Статистичний бюлетень / Відп. за випуск О. М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 84 с.

48.Офіційний сайт Державного комітету статистики України: Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

49.Офіційний сайт Державної служби статистики України. Розділ «Економічна діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

50.Офіційний сайт ДП «Куліндорівський комбінат хлібопродуктів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bogumyla.odessa.ua/pages/prices.html>.

51.Перебийніс В. І. Логістичне управління запасами на підприємствах: моногр. / В. І. Перебийніс. - Полтава: ПУЕТ, 2012. - 280 с.

52.Пугачов М.І. Перспективи розвитку вітчизняного аграрного сектора в зв'язку із підписанням Україною економічної частини Угоди про асоціацію з Європейським Союзом / М.І. Пугачов, В.І. Власов, Б.В. Духницький, Н.В. Кривенко та ін. – К.: ННЦ „ІАЕ”, 2014. – 38 с.

53.Розум Р.І. Еколого-економічні системи: основні аспекти / Р.І. Розум, М.В. Буряк, І.В. Любезна //Науковий огляд. Науковий журнал. – Київ, 2015. – № 6 (16). – С. 33-49.

54.Рослинництво України: статистичний збірник / Відп. за випуск О. М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 180 с.

55.Саблук П. Т. Глобалізація і продовольство: монографія / П. Т.Саблук, О. Г. Білорус, В. І.Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 632с.

56.Саблук П. Т. Продовольча безпека України / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 3–7.

57.Саблук П.Т. Основні напрями удосконалення державної аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук, Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2011. - №. 5 – С. 3-16.

58.Сельскохозяйственная политика в странах ОЭСР и странах с формирующейся рыночной экономикой: Мониторинг и оценка 2013г. Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.oecd.org/tad/agricultural-policies/AgMon_2013_Ukraine_RUS.pdf

59.Сільське господарство Тернопільської області за 2013-2015 рр. : [статистичний щорічник]. – Тернопіль.: Головне управління статистики у Тернопільській області Державного комітету статистики України, 2014-2016. - 215 с.

60.Смолінська С.Д. Організаційно-економічні передумови запровадження іпотеки сільськогосподарських земель в Україні // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 75-79.

61.Солопов В. А. Развитие регионального рынка зерна и хлебопродуктов: науч. издание./ В. А. Солопов. – Мичуринск-наукоград РФ: Изд-во Мичурин. гос. аграр. ун-та, 2006. – 315 с.

62.Статистичний щорічник “Сільське господарство України” за 2012-2015 рр. // Держкомстат України. – К.: – 2013-2016 рр.

63.Статистичний щорічник України за 2014 рік / За ред. І. М. Жук. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 585 с.

64.Статівка Н. В. Удосконалення системи державного регулювання розвитку земельних відносин / Н. В. Статівка // Теорія та практика державного управління. – Вип. 1. – 2010. – № 28.

65.Стратегічні напрями розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020 року / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, В.М. Заяць та ін.] ; за ред. М. Й. Маліка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 50 с.

66.Трегобчук В.М. Раціональне використання та всебічна охорона земель – головні чинники продовольчої і національної безпеки / В.М. Трегобчук // Землепорядкування. 2001. – № 1. – С. 36-41.

67.Федоров М. М. Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин / Федоров М. М. // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 55-60.

68.Формування і розвиток ринку зерна в Україні / О.Г. Шпикуляк, Ю.П. Воскобійник, Р.П. Саблук, О.В. Овсянніков. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 190 с.

69.Франченко Л. О. Оптимізація каналів просування виробниками зерна на світовий ринок / Л. О. Франченко // Економіка АПК. – 2013. – № 9. – С. 136-141.

70.Фурдичко О.І. Еколого-економічні особливості використання природних ресурсів в аграрному виробництві України / О.І. Фурдичко, О.С. Дем'янюк // Агроекологічний журнал, 2013. – № 3. – С. 7-12.

71.Чорний С.О. Оцінка інтегральних форм взаємодії в сфері агропромислового виробництва / С.О. Чорний, Р.В. Волошин // Національне виробництво й економіка в умовах реформування: стан і перспективи інноваційного розвитку та міжрегіональної інтеграції: зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. 28 жовтня 2016 р. (ПДАТУ, м. Кам'янець-Подільський). – Тернопіль : Крок, 2016. – 355 с. – С. 313-315.

72.Шебанін В. С. Розвиток кооперації в АПК: проблеми та напрями її подолання / В. С. Шебанін // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 9-12.

73.Шкуратов О.І. Інноваційні засади формування екобезпечного землекористування в сільському господарстві / О.І. Шкуратов // Інноваційна економіка. – 2011. – № 6. – С. 10-13.

74.Шпичак О. М. Оптимізація ринку зерна та її результативність / О.М.Шпичак, О. В. Боднар // Моніторинг біржового ринку. - 2014. - № 2. - С. 22-28.

75.Юрчишин В.В. Аграрна політика України на зламах політичних епох : історико-соціально-економічні нариси / В.В. Юрчишин. - К. : Наук. думка, 2009. - 366 с.

76.Юхименко П.І., Загурський О.М. Розвиток орендних відносин в аграрному секторі економіки // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 18-22.